

בינ"ו עמ"י עש"ו, ליקבה"ו

קונטרס בְּקִדְיִשְׁךָ וְנִבְעִרִיָּךָ

להשיב תשובות ניצחות

על שכתבו עורכי הסידור "איש מצליח" ו"עבודת השם"
לחלוק על רבנו יוסף חיים ומרן החיד"א וכל גדולי ישראל
לשנות המנהג שנהגו מדורי דורות לומר כ"ף הכינוי בשוא
ולשנות המנהג שנהגו מדורי דורות לומר "הַגָּפֶן" בסגול

על-פי משנתו של רשכבה"ג

במוהר"ר **יִצְחָק חַיִּים** זצוק"ל

מהדורה מתוקנת ומורחבת

בהוצאת מכון "שלהבת יוסף"

פעיה"ק ירושלים תובב"א

אייר תשע"ט

[נ"ב: מאז שיצא ספר זה לאור, נוספו עוד דברים רבים בענין, ועוד
חזון למועד בעזרת השם יתברך]

חוברת זאת יוצא לאור, לאור קריאתם של גדולי ישראל, שלא להתפלל בסידור "איש מצליח" ו"עבודת השם", ולא להכניסם לבתי כנסיות, מפני ששינו מהשגור בפי כל ישראל, ומחשיבים את כל גדולי ישראל כטועים. להלן חלק מדבריהם הקדושים:

מרן הג"ר עובדיה יוסף זצוק"ל והג"ר יצחק יוסף שליט"א: [בהסכמתו לסידור "היכל דוד", תשס"ט]:

וכאן נזקק לזהירה שכן להלן איך השתנים זמנים וזמנים
מאזכרים ושינוי איש מצליח ועבודת השם, שאם איך זהו קריאה איך
דברים שכל המבחר שפירי, וישנו דברים וישנו דברים שחננו צד ודברים
שדבר מנהיג. וזהו דבר ידוע חלק וכל המאמרים שחננו
דברים שדבר שחננו שכל המאמרים שחננו שכל המאמרים שחננו
ואם איך אמר שכל המאמרים שחננו שכל המאמרים שחננו
דברים שחננו שכל המאמרים שחננו שכל המאמרים שחננו

הג"ר שלום כהן שליט"א: "אין זה סידור עבודת השם אלא עבודת מאזוז"
[עדות תלמידו המובהק ד.ב.ש. הי"ו]. כאשר הראנו לו את סידור "איש מצליח"
בפעם הראשונה, לאחר שעיין בסידור סגר אותו בכעס, ואמר לנו: "זה
סידור 'המדויק'?! בר מינך!" [עדות תלמידו מ.ח. הי"ו].

הג"ר בן ציון מוצפי שליט"א: "כשהניחו לפני הרב שליט"א סידור "עבודת
השם" על מנת להתפלל בו, דחפו באמת הבנין וביקש שיביאו לו סידור
אחר" [מעד ראיה]. "פעם אחת בא אליו הרב שליט"א וביקש לקנות סידור
ספרדי, וכאשר הביא לו סידור "עבודת השם" השליכו מידו על השלחן
בחזרה, ואמר לו שזה לא סידור ספרדי..." [עדות מבעל חנות ספרים בגאולה]

הג"ר בן ציון אבא שאול זצוק"ל: כאשר תרמו את הסידור "איש מצליח"
לישיבה, ביקש מרן ראש הישיבה להוציאו מבית המדרש, ואמר כי אין כאן
מקומו... [שמענו מפי תלמידו המובהק הג"ר ב.י.ש. שליט"א]

הג"ר יצחק כדורי זצוק"ל: כאשר הביאו לו את הסידור "איש מצליח"
להתפלל בו, ביקש להוציאו מעל פניו כי שינה מנוסחאות המקובלים רבנו
האר"י ז"ל והרש"ש זיע"א. [שמענו מפי תלמידו המובהק הג"ר ד.כ. שליט"א]

הג"ר יוסף זליכה זצוק"ל: "אין לספרדים להתפלל בסידור "איש מצליח",
מפני שבזה הוא מוציא לעז על אבותיו ורבותיו הקדושים" [שמענו מפי קדשו
באחד משיעוריו]

ימים על ימי מלך תוסיף שנותיו כמו דור ודור

מודים אנו לבורא עולם על החסד הגדול
שעשה עמנו, שנטע בתוכנו את הכהן הגדול
מאחיו, מקים עולה של תורה, מחכמי
"פורת יוסף" המעטירה, מרן ראש הישיבה

רבנו שלום כהן שליט"א

ראש ישיבת "פורת יוסף", ונשיא מועצת חכמי התורה
אשר זכה להכניס תחת אברתו את כל בני התורה
הספרדים, אשר הוכיחו באחדותם את כוחם הגדול
והעצום, קבל עם ועדה. עם שליחיו הנאמנים
ובראשם רב פעלים לתורה ולתעודה

רבי אריה מכלוף דרעי הי"ו ראש תנועת ש"ס
אשר זכו ברוב עוז ותעצומות להקים מאות
סמינרים ישיבות ותלמודי תורה ספרדים ומקואות
טהרה בעם ישראל, וממשיכים במורשתו של מרן
שר התורה כמוהר"ד עובדיה יוסף זצוק"ל.

אתה ה' תשמרם, וכצינה רצון תעטרם, וזכות רבנו יוסף
חיים יגן עליהם אלף המגן, עליהם ועל כל בני ביתם, וידו
נחת מכל יוצאי חלציהם, מתוך בריאות איתנה ונהורא
מעליא, עושר וכבוד עד עולם, אמן כן יהי רצון.

"ואין לסתור גרסת התפילה השגורה בפי כל אדם". (ר"י בר יקר ז"ל בספרו פירוש התפילות והברכות ח"א דף כ"ה).

"חזק ויאמץ לבך שלא לשנות מהמנהג הקדום ומהנוסח השגור בפי רבבות אלפי ישראל זקנים עם נערים כולם אומרים כן, וכמו שנדפס בכל הסידורים ובכל המחזורים, כי כל דבר שהוא מורגל בפי הציבור ראוי לסמוך עליו כאילו הם דברי נביא, דודאי סירכיהו נקטי. וינהג את עצמו ככל ישראל ולעולם לא יוציא עצמו מן הכלל". (הגר"י פלאג'י בספרו יפה ללב ח"ב קונטרס אחרון לסימן קכ"ז).

"מנהג המוסכם אצל כלל ישראל הוא על פי רוח הקודש, שהשי"ת הופיע ביניהם, וממש כעל פי נביא הנהיגו, כי על ידי הרצון והמעשה לשם שמים מאיר השי"ת בכלל כנסת ישראל רוח הקודש איך לנהוג, ויש לזה ראיה מההיא דפסחים (ט"ו ע"א וע"ב): הנח להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם. ועיין בדברי הרמב"ם ז"ל (הלכות יסודי התורה פרק

ט) שמבאר למה נקראים "בני הנביאים", והכי נמי פירשו בההיא דפסחים. (הגאון רבי אליהו רגולר מקאליש בספרו יד אליהו ח"א סימן כ"ה די"ז ע"ב).

"הקבלה קובעת יסודי האמונה וממנה אין לזוע, ופירושי המפרשים הוא קבלת כל ישראל, ואם יש רשות לומר שכל ישראל טועים – בטלה התורה המצויה בידינו, וכל אחד יבנה במה לעצמו, ואין לנו אלא מה שבפי המון ישראל החכמים והפשוטים יחדיו". (דברי הגאון חזון איש בספר "פאר הדור" ח"ג עמוד קטז).

ובשו"ת מהרי"ל (החדשות סימן א) כתב שמי שמשנה מנהג הקדמונים אינו אלא מן המתמיהים והוה יוהרא ומוציא לעז על הראשונים. ע"כ. ובשו"ת מהרשד"ם (חיד"ד סימן קצג) כתב דאין להרהר אחר המנהג בשום צד, אפילו שנראה שהוא נגד הדין. עיי"ש. ועיי"ע שו"ת הרשב"א (ח"א סימן קצ) ושו"ת אבקת רוכל (סימן רב"י) והפר"ח (תצו, יב) ושו"ת חת"ס (יו"ד סימן רסה) ועוד.

כל הזכיות לא שמורות

אפשר ומצוה להעתיק ולהפיץ ללא מטרות רווח ומסחר

בהסכמת הגאון המחבר השמטנו במהדורה זו את המבוא לקונטרס, מפני שהדברים שבו שנכתבו מעומקא דליבא יצאו מהקשרם ולא הובנו כראוי! ולכן אין טעם להדפיסם.

מפתח העניינים

7	במקום הסכמה. מכתב מאת מרגן ורבנן גדולי ישראל
8	במקום הסכמה. מכתב מאת כמוהר"ר שמואל הלוי ואזנר זצוק"ל
9	"מכתב ידידות" מאת הג"ר יעקב חיים סופר שליט"א (לספר "יוסף חיים")
18	"קריאת קודש" מאת הראש"ל הג"ר רפאל מאיר פאניז'יל זצוק"ל (בספר "לב מרפא")
22	פתיחה קטנה, ומה שאמר לי בענין מופת הדור והדרו הג"ר עובדיה יוסף זצוק"ל
23	כך המנהג בכל קהילות ישראל לומר כ"ף הכינוי בשוא
23	תמיד היו הבדלים בין הסידורים
23	בכל דור שינו מעט את נוסח התפילה
24	תחילת השינוי של כ"ף הכינוי באשכנז
26	בספר לא שינו את זאת
27	הרב "ישרש יעקב" רבי יעקב בשן הראשון שרצה לשנות אצל הספרדים
27	דברי מרגן החיד"א נגד ה"ישרש יעקב" והרוצים לילך בעקבותיו בדורו
30	הכנעת הרוצים לשנות ברומא (ע"י הראש"ל הג"ר רפאל מאיר פאניז'יל)
31	דעת הרב "לחם הביכורים" וחכמי ג'רבא שהרוצה לשנות יעשה זאת רק ביחיד
32	הכרעת רבנו יוסף חיים שאין לשנות ואפילו ביחיד
33	הכרעת הרב "תעלומות לב" שאין לשנות
33	סידור "איש מצליח" ו"עבודת השם" הנערך ע"י ישיבת "כסא רחמים" בני ברק
35	דבריהם לא נתקבלו בשום סידור, ודעת גדולי ישראל נגדם בזה
37	החששות בשינוי סידור "איש מצליח" ו"עבודת השם"
38	עיון בתוכחת מוסרו של מרגן החיד"א על ביטויי ה"ישרש יעקב" נגד גדולי ישראל
39	ביטויים דומים נמצאו אצל ה"בנין שלמה"
40	ביטויים דומים נמצאו אצל ראש עורכי סידור "איש מצליח" ו"עבודת השם"
	"בן אשר ספק קראי" ♦ "הרב יסוד הקיום חוצפן ורק חזון"
42-42	♦ "כל גדולי ישראל לא ידעו דקדוק" ♦ "אבד העיון מגדולי ישראל"
42	מה רע בכך? הלא דבריו נכוחים!
43	הסיבות להתפשטות ההשכלה, מדברי המלבי"ם ראש הלוחמים במשכילים
44	המלחמה ב"משכילים" שומרי המצוות
45	לסיכום, מהי "השכלה" באמת
45	לסיכום, הדבר השווה בכל המשנים
47	תשובות לכל הטענות של המשנים
48	הטענות העקריות של המשנים
48	יישוב הטענה הראשונה – האם אין לסמוך על הסידורים
52	לסיכום, אין מי שאומר שכל הסידורים משובשים לגמרי ואין לסמוך עליהם
52	"כל מה שנוכל לקיים נוסח הסידורים, נקיים"
54	עורכי "איש מצליח" מתעלמים ממה שאחרים מיישבים את הנוסח השגור
56-56	"וחננו" בוי"ו ♦ "וגורלנו ככל המונם" ♦ "הגפן" בסגול ולא בקמץ

56	ישוב הטענה השניה – אין כל התפילה בלשון המקרא
56	דברי הראב"ע (בקהלת ה)
57	דברי שאר החכמים
57	ביאור שיטת רבנו בזה באריכות
60	דחיית דברי הראב"ע דלעיל
61	ראיות חותכות שבתפילה יש הרבה לשונות תלמודיים ולשונות ארמיים
66	לסיכום, אין כל התפילה כולה לשון המקרא
66	מהו "לשון חכמים" שבתפילה, שעליו דברו אבודרהם הרשב"א העמק שאלה והפוסקים
69	עדות הגאונים על מנהג החכמים לומר כ"ף הכינוי בשוא בלימוד ובתפילה
70	בתלמוד ובמשנה אין מחלוקת בזה
	איך יתכן לערב בתפילה לשון הארמית?
70	וביאור דברי חז"ל שאמרו "לשון חכמים לחוד ולשון תורה לחוד"
72	"לשון חכמים לחוד" גם בצורת הניקוד
72	בפיוטי הקדמונים נמצא כ"ף הכינוי פעם בשוא ופעם בקמץ
74	כ"ף הכינוי בשוא אינו לשון נקבה
74	ביאור מה שאמרו חז"ל "לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי" וכו'
75	מה ראו חז"ל להכניס לשון ארמי בתפילה
76	עדות גדולי ישראל שמנהג כל ישראל משנים קדמוניות לומר "הַגְּפֶן" ו"הַגְּשָׁם"
76	טענות המשיגים שצריך לומר בקמץ
79	ביאור דברי הגמרא "ארץ ארץ" "שמים שמים" הלכה למשה מסיני
81	ישוב שהביאו מופת הדור בספר "חזון עובדיה" למה אומרים "הגפן" בסגול
82	חילוקים בין "הגפן" ל"גבר" ו"עבד"
82	הראיה מהקללות ודחייתה
82	מיישב קושי נוסף שיש בתירוץ שב"חזון עובדיה"
83	האם אפשר להחשיב את סיום ברכת "הגפן" כאילו יש בו אתנח?
83	ישוב רבנו יוסף חיים בשו"ת רב פעלים, והערות בדבריו הקדושים
86	עוד רמזים שיש לומר "הגפן" בסגול
87	ישוב על-פי הדקדוק על כל טענות המשיגים
87	ראיות שלא בכל התפילה הלכו ע"פ הכלל של אתנח וסוף פסוק כבמקרא
88	החילוק בין המקומות שהם כדרך המקרא ובין כל המקומות שהם לא כדרך המקרא
89	בכל סידורי הספרדים העתיקים לא נקדו ע"פ כללי האתנח וסוף פסוק כבמקרא
89	מה שהשוו חז"ל קריאת שמע ותפילה, אין זה אלא שבשניהם חייבים לכוין
90	סילוף דברי חז"ל שאמרו במידות של שליח ציבור "שיהיה בקי בתנ"ך"
90	אין להביא ראיה מניקוד "אָרֶץ" וכל שכן מניקוד "הָאָרֶץ"
91	דברי הרב "יסוד הקיום" לסתור כל דברי הרב "ישרש יעקב"
93	דברי חכמי הספרדים נגד מי שרוצה לשנות ולומר "הַגְּפֶן" בקמץ נגד המנהג
94	מנהג חסידי אשכנז לומר "הַגְּפֶן" בסגול
94	לסיום דברי הגר"י מאמאן שליט"א
95	לסיכום הקונטרס – הלכה למעשה
96	ב' מכתבי תגובה שנתקבלו במערכת

דברים חוצבי להבות נגד סידור וחומש "איש מצליח"
מאת **מרנן ורבנן גדולי ישראל** זצוק"ל ויבדל"א

אודות הפירצה החמורה, מה שקמו לאחרונה כאלו הסומכים על חכמתם בדקדוק ועושים שינויים בכתבי - הקודש, היפך המסורת המקובלת בפי כל כלל ישראל כאחד. וכמו-כן נשענים הם על בינתם, ל'יתקן' [כביכול] נוסחאות של לשונות התפלה התפוסות בידינו מאבותינו, אפילו במקומות שכן הוא הנוסח בכל הקהילות.

והנה הם מתכחשים לאזהרת כל גדולי האחרונים, שיד המסורת תקיפה על כללי הדקדוק. (כמו היעב"ץ, שערי אפרים, ועוד כמבואר בקובץ) וגם למה שהזהירו וחזרו והזהירו, שחלילה ללהשען על בינתנו, לנטוש מסורת נוסחאות לשונות התפלה התפוסות מאבותינו, אשר יסודם בהררי קודש. ואחד המיוחד מבין גדולי ספרד האחרונים, מרן החיד"א, זועק בספרו, מנהמת לבו, על המשנים - יורדי ים הדקדוק, [כלשונן], שיחזרו למנהג כל ישראל ושכל מי שיש לו לב, אם בעל נפש הוא, ינהג ככל ישראל, ואל יוציא עצמו מן הכלל. [נסף אומץ סימן י']

ויותר יש להדעזע, על מה שכתבו שיש בכחם כמו חז"ל, לתקן תקנות לעקור בשב ואל תעשה
נוסחאות הקדמונים. כיון שהשעה צריכה לכך [לפי סברתם] הנשמע כדבר הזה.

ובמה שכינו "החומש המדויק" הוסיפו עוד חדשות שעל מקומו הנצחי של פרש"י, קבעו פירוש בשם "פניני רש"י ומדרשים", השמיטו רובו של פרש"י, והחליפו מדרשי רש"י במדרשים אחרים שבחרו הם, **והוא דרך המשכילים מאז**. ואוי לדור שכך עלתה בימיו, שכל איש עושה הישר בעיניו. ויש לפרסם הדברים שלא יגררו ח"ו בשיטתם.

ה' חותם עותק כשר א' וזאבין פחות
 חותם בקוד סימנים הסימנים
 מים ויתבאר אופקיה

מיכל יהודה ליפקוביץ

יב/בא א' יב/א
 יהודה שפירא

חיים קנייבסקי

א.ה.ת.ש. י"א
 מ. ש. שפירא

בני יצחק חתם
 חתם א' חתם

א.ה.ת.ש. י"א
 א.ה.ת.ש. י"א

יوسف של' אלישיב

שמואל אויערבאך

אף־אנו ביודענו את חרדת רבותינו בכל הדורות לשלוח יד במסורת המקובלת בידנו, הנו מוחים נמרצות על השינויים בכתבי הקודש ובנוסחאות הקדומות שבתפילה, על פי סברות שבדו מלבם ועל פי כללי הדקדוק, ובפרט על הזלזול הנורא, רח"ל, בנוסחת "שער-הכוונות" בברכת אהבת עולם. וכל דברי המשנים אין בהם ממש.

[illegible]

במקום הסכמה

דברים חוצבי להבות נגד סידור וחומש "איש מצליח"
מאת מרן פוסק הדור הגאון הגדול מעוז ומגדול
כמוהר"ר שמואל הלוי ואזנר צוק"ל

SIMUEL HALEVI WOSNER
KABBI DY
ZICHRON-MEIR, SNEI-BRAK

שמואל הלוי ואזנר
רב אב"ד ור"מ
זכרון-מאיר, בני ברק

ב"ה יום כ"ג חשוון תשס"ד

דברי הרבנים הגדולים ברורים בטעמים - המסורה בין בעניני תפלה ובין בכל הנוגע לכל
חלקי התורה - היא יסוד קיומנו - ומה שנהגו הקדמונים ולא הגיהו אעפ"י שהיו בקיאים
ביסודות לשון הקודש אסור לשנות ולהגיה ומלבד מה שנראה ברור כטעות סופר או טעות
המעתיק וכיו"ב.
וחלילה לשלוח יד בתקנות הקדמונים שחמורים לנו כהלל"מ, ומכ"ש בכתיבת תנ"ך וכתיבת
אותיות סת"ם - ואין בזמן הזה שום כח בעולם שיכול לבטל תקנות קדמונינו גם בשב ואל
תעשה - ועון זה חיי התחלת דרכי המתחדשים שהביא חורבן על כל כנסת ישראל.
וצער להאמין שת"ח נותנים יד לדרך מסוכן הזה. והכלל בכל דברים הנ"ל וכיו"ב מליצת מרן
החתם סופר זי"ע דהחדש אסור מן התורה.

ב"ה, יום כ"ג חשוון תשס"ד לפ"ק

דברי הרבנים הגדולים ברורים בטעמים - המסורה בין בעניני תפלה ובין בכל הנוגע לכל
חלקי התורה - היא יסוד קיומנו - ומה שנהגו הקדמונים ולא הגיהו אעפ"י שהיו בקיאים
ביסודות לשון הקודש אסור לשנות ולהגיה ומלבד מה שנראה ברור כטעות סופר או טעות
המעתיק וכיו"ב.

וחלילה לשלוח יד בתקנות הקדמונים שחמורים לנו כהלל"מ, ומכ"ש בכתיבת תנ"ך וכתיבת
אותיות סת"ם - ואין בזמן הזה שום כח בעולם שיכול לבטל תקנות קדמונינו גם בשב ואל
תעשה - ועון זה חיי התחלת דרכי המתחדשים שהביא חורבן על כל כנסת ישראל.

וצער להאמין שת"ח נותנים יד לדרך מסוכן הזה. והכלל בכל דברים הנ"ל וכיו"ב מליצת מרן
החתם סופר זי"ע דהחדש אסור מן התורה.

ע"ז בעה"ח - מצפה לרחמי ה'
שמואל הלוי ואזנר

מכתב ידידות

מאת הגאון הגדול מעוז ומגדול
כמוהר"ר יעקב חיים סופר שליט"א

בס"ד. יום הששי כ"ו מנחם אב תשנ"ג לפ"ק.
[יום הלולא דאדמו"ר מהרי"ט מסטאמר זצ"ל זיע"א].

לכבוד מעלת איש חיל היקר והנעלה שקדן באהלה של תורה
כה"ר יוסף חיים מזרחי שליט"א
מהדיר הסידור המצויין במינו "עוד יוסף חי"
שלום וברכה וכט"ס באהבה

אחדש"ת ושה"ט, שמחתי לראות קונטרסים מחיבורו היקר אשר בשם "**יוסף חיים**" נקרא, ואשר בו בא מר נ"י לאוקמי גירסא הם נוסחאות סידור התפילה המקובלות אצלנו מדור דור, ולהראות יופיין ואמיתותן ואשר על אדני פז הוטבעו ונוסדו, ואין צורך כלל לחדשות, ובראותי דברי מר נ"י נזכרתי במליצתו היקרה של הגאון מרא דכוליה תלמודא רבי ישעיה ברלין ז"ל (בעל מסורת הש"ס ושאר חיבורים מופלאים) שאמר לאוקמי גירסא סייעתא דשמיא, פירוש להעמיד הגירסאות הישנות כנגד הקמים עליהן סייעתא מן שמיא הוא, ודפח"ח, וחושבני שזכה לזה מר נ"י בסידורו החשוב "**עוד יוסף חי**", אשר בנוי ומיוסד על משנתו היקרה של גאון עוזנו ראש גולת אריאל בן איש חי רב פעלים מקבציאל **רשכבה"ג רבינו יוסף חיים זצ"ל זיע"א**, הן בהלכותיו, הן בנוסחאותיו המשובחות וגירסאותיו הברורות, וזכה שסידורו זה נחטף על ידי ציבור בני התורה הי"ו כבכורה טרם קיין, והפיק רצון כל מתפלל הרוצה להתפלל בנוסח המקובל אצלנו מרבתינו שנות דור ודור, ואני ידעתי מקרוב גודל טרחו של מר נ"י בסידורו זה שנים הרבה, כמה עמל להוציא דבר מתוקן מתחת ידו וכמה דקדק בהגהת הסידור פעם אחר פעם על ידי מגיהים שונים, הן בדינים וההלכות הן בנוסח והגירסאות, והן בדקדוק התיבות, ואשריו ואשרי חלקו שזכה וזיכה, ולא עשה כאשר קצת אחרים עושים מלאכתן מקופיא, בלא להתייגע היטב וכדבעי בהדפסת סידור התפילה אשר הוא נצרך לכל אדם יד כל אדם ממשמשת בו ואחריות רבה מאד מוטלת על העוסק בהדפסת סידורים. (וכבר בעיני ראיתי סידור הנדפס בזמנינו ושם דף ת"ל הדפיסו בשיבוש מר: אשרי מי שעמלו בתורה ועושה נחת רוח "לְיִצְרָו", במקום "לְיִצְרֵוּ", ויוצרו ביצרו איחלף להו, ואתה דע לך, ושמעתי שבמהדורה החדשה כבר הרגישו ותיקנו זאת).

(* מכתב זה נדפס בראש ספרי הקטן "יוסף חיים" [נעייין לו שם שבא בתוספת תשובה על ענין "תיכון תפילתי" שאומרים במנחה] וראיתי מחובת השעה להדפיסו שוב כאן בספר זה, כי דבריו הנלהבים של הגרי"ח שליט"א ראויים למקום זה יותר. ובספריו הרבים הוסיף נופך לדבריו אלו, לך נא וקחנו משם כי תדרשנו ותרו"צ.

וצריך וחייב אתה לדעת שרוב ככל הפעמים יש לכל נוסח ומנהג שורש וטעם כעיקר, ואם ריק מאתנו ריק, ובס"ד כשנשקד בחזקה על דלתי התורה נמצא, וכבר שמעתי שקצת חכמים רצו לשבש נוסח התפילה הרגיל בפי כל מקדמת דנא, והוא מה שנהגו בני ספרד צ"ו בסוף תפילת מוסף דשבת לסיים במילי דרבנן: "אמר רבי יהודה אשרי מי שעמלו בתורה" וכו', ולכאורה אין שורש וענף לגירסה זו של אמר רבי יהודה, שהרי מקור הדברים בתלמוד ברכות (י"ז א') ושם היא מימרא דרבי יוחנן, ולפי הנראה גירסה זו מוכרחת שהרי בספר היקר דקדוקי סופרים לברכות שם לא הביא שום נוסח אחר, ושומע אתה שנוסח זה מקוים ומאושר על פי כל כתבי היד של התלמוד ורבותיו הראשונים ז"ל, ובאמת יותר מעשרים שנה היה בלבי על פתגמא דנא, אבל ברוך המניח שומרים בעולמו שעורני השי"ת ואשתקד מצאתי שהרב המאירי ז"ל בביאורו למסכת אבות הביא ברייתא בנוסח זה של אמר רבי יהודה* אשרי מי שעמלו וכו', וכבר הארכת בזה בחיבורי זכות יצחק (סימן י"א) עיין שם וצרף לכאן, וזה בגדר כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמוד, לא על עצמו יצא אלא על הכלל כולו יצא, ולפיכך מאד קשה למחוק הנוסח הישן ולהחליפו בנוסח אחר ודוק היטב.

ועתה על עסקי עתה בא מר נ"י בחיבורו הנכחי להראות שהנוסח הרגיל השגור בפי כל המתפללים, אכן מיוסד על אדני אמת וקושטא קאי, ואין שום צורך להחליפו ולהמיר אותו בנוסח חדש אשר לא שערם אבותינו ולא היו רגילים להתפלל בו, ולהראות שאף שיש מרבתינו ז"ל המגיהים והמתקנים הנוסחאות, מכל מקום בשום פנים אי אפשר להתעלם שיש גם רבים מרבתינו ז"ל שהם מעמידים מקיימים ומאשרים הנוסח הרגיל השגור אצל הכל, וקיימא לן בכל מקום שיש רודפים יש גם מצילים (כדברות קדשו של החתם סופר ז"ל), ואכן טרח מר נ"י וחשף והראה כן שיש מקור טהור וברוך לכל נוסח וגירסה מהנוסחאות הרגילות, ואין צורך לחדשות, ובסייעתא דשמיא זכה מר נ"י לחשוף מקורות נפלאים לביסוס הנוסח הרגיל והשגור מימים ימימה מה שהניחו לו מקום ואחרים עין קדשם לא ראתם, כההיא דהביא לנו דברי איש צדיק הוא הגאון המקובל האלהי ממעתיקי השמועה רבינו שמואל ויטאל ז"ל שבסדרו חמדת ישראל גרס מכניע מינים, וכנוסח המקובל מקדמת דנא, וכמדומה עדיין לא ראה דבריו אלו אף לא אחד מהעוסקים בסוגיא זו, וכזאת עוד יראה הרואה בחיבורו שמצא מר נ"י מה שאחרים לא הזכירו, ונתבסס מנהג ונוסח דילן טובא, וקורא אני עליו: "ומנהג אבותינו ורבותינו נ"ע במקומו עומד כרע שכב כארי וכלביא מי יקימו" כלשון הזהב של רבינו המאירי ז"ל בחיבורו מגן אבות (סוף הענין השמיני דף נ"ז).

וזו לשון הרב המאירי ז"ל בהקדמת חיבורו מגן אבות (דף כ"א): "וענין תפארת בנים אבותם, הוא מה שאמרו בירושלמי ואל תבו כי זקנה אמך אלו המנהגות, שראוי לכל חכם ולכל בן מעלה להעמיד מנהג מקומו על מתכונתו בלתי השג גבול האבות הקדומים והחכמים הראשונים לשנות מנהג מקומו ללא צורך וללא סבה, וגם אם נודמן חולק עליהם ראוי לו להשתדל בהעמדתו, אחר שלא יתבאר סתרו בראיה וכל שכן בהיות יד האמת אתו לעזור ולהועיל", ועיין שם בארוכה עוד דברים מצודקים בדנא פתגמא. וכבר שמעתי כן מדודי מרן ראש הישיבה הגאון הצדיק רבי יהודה צדקה זצ"ל זע"א שלא היתה דעתו נוחה כלל וכלל משינויים הללו והיה מתפלל כנוסח המקובל בידנו בלא שינוי ומגרעת, וקרוב לודאי אצלי שראיתי פעם אחת שגער בש"ץ ששינה וחתם בשובר אויבים ומכניע זדים היפך הנוסח השגור שובר אויבים ומכניע מינים, וכך גם היה מתפלל וחותם הגאון הצדיק רבי יוסף עדס זצ"ל כמו שדקדקתי כמה פעמים לשמוע מפי קדשו, וכן ראיתי בתשובה כתב יד מרבם של בני תונס הי"ו בארץ ישראל הוא הגאון רבי כד"ר צבאן שליט"א שהשיב לשואל שעם שראה הדעות בענין זה מכל מקום יש לחתום בשובר אויבים ומכניע מינים וכאשר הכריע בסדור בית עובד ואין לשנות מהנהוג, וכן מנהג הפשוט דקהלות בני המערב (מרוקו) לחתום במכניע מינים וכאשר העיד ידידי הרה"ג רבי דוד שניאור שליט"א במאמרו הנדפס בקובץ התורני "אור המערב" (גליון ז' דף ס"ט) ע"ש**).

ואכן כך היא המידה דאין אנו טובים מאבותינו, ומה נדע אנו שלא ידעו הם, ולכן היה מרן ראש הישיבה זצ"ל ממאס בחדשות ואוחז בישנות (וכהאי לי שנא שמעתי מפי קדשו של בנו שארי הגאון המובהק רבי משה צדקה שליט"א), ומעיד אני עלי שבחסדי השי"ת זכיתי להתפלל בימים נוראים עם מרן ראש הישיבה זצ"ל יותר מעשרים וחמש שנה, והייתי מתפלל בסמוך אליו אצלו ונתתי לבי לראות מנהגיו בקודש, ולא שינה כלום מדברות רבינו הגדול בן איש חי זצ"ל ונוסחאותיו, וכגון שבלי ליום הכפורים לא היו מתחילים תפילת ערבית באמירת

(* א"ה יח"מ יצ"ו: אגב, מה שהעירו בספר "נחלת אבות" (ששון) (עמוד 373 הערה 18) — זו טעות. כי אין הכוונה למאמר זה שלנו, אלא למה שנדפס בסוף לימוד לבית העלמין: "אמר רבי יוחנן, עתידין הצדיקים" וכו'. ודוק.
(** א"ה יח"מ יצ"ו: ועיין מה שכתבתי בענין זה באורך בסוף "נשמת חיים" על הספה"ק "תיקון תפילה" הנד"מ.

"והוא רחום", וכהכרעת הבן איש חי (פרשת וילך אות י"ג), וכמעט ודאי וברור אצלי שגם בתפילת מוסף דיום הכפורים שחל בחול היה אומר את "מוספי" ולא את מוסף, והיה אומר זאת בקול בתפילת הלחש, והיינו כהכרעת נשיא בית אב הוא זקינו הגאון הגדול רבי משה חיים זצ"ל, ועיין בזה לתלמידו מוה"ר הגאון מהרע"א סומך זצ"ל בספר תשובותיו זבחי צדק החדשות (סימן קנ"א דף רע"ו) שכתב להגיה המחזורים ושצריך לומר מוספי בין בחול ובין בשבת, ושם (סימן ט"ל) הסביר הדברים עיין בו, ועיין גם לנכד הגאון רבי משה חיים ז"ל הוא רבינו שבגולה הגאון רבי יוסף חיים זצ"ל בבן איש חי (פרשת וילך אות כ'), ולמו"ז הגו"ל בכף החיים (סימן תרכ"א סוף אות ז'), למרות שמרן ראש הישיבה זצ"ל היה מתפלל במחזור היקר "אהלי יעקב" והוא דעתו לומר מוסף ולא מוספי, מכל מקום אחז מנהג אבותיו ורבותיו בידו ולא שינה מאומה.

ואביא כאן מה שכתבתי בחיבורי נר יהודה (בקונטרס יהודה יעלה דף כ"ז): "וכיוצא בזה היה דודי מרן ראש הישיבה זצ"ל מתרעם על השינויים שעושים בנוסחאות התפילה השגורים בפניו מאז, ורצה שרק כפי שנהגו כך ימשיכו, הן בצורת המצוות איך שנהגו ימשיכו, מאד חרה לו על שרצו לבטל מה שנהגו להתוודות בין התקיעות ביום ראש השנה, וזכורני שהיה מראה לכל דברות קדשו של הגאון חיד"א במורה באצבע (סימן ר"ס) שכתב: "בשמיעת התקיעות יהרהר עוונותיו ואם מפסיק התוקע יתודה בלחש הרבה בין הפרקים", וראה נא ראה שמרן ראש הישיבה זצ"ל במוסרו הטוב לפני תקיעת שופר (הנדפס במחזור לראש השנה הוצאת הר"צ מנצור ז"ל) ראה חיוב בנפשו להדגיש זאת וכה כתב: "נמצינו למדים כי השעה היא שעת התעוררות לחזור בתשובה הן עבירות שבין אדם למקום והן עבירות שבין אדם לחבירו, ועליו להתוודות בלחש עתה בעת תקיעת השופר, ולקבל על עצמו בקבלה גמורה ושלמה שלא ישוב עוד לכסלה" עכ"ל, ואכן כך היה מנהגו שלו לפי מה שראיתי כשזכיתי להתפלל במחיצתו ביום ראש השנה יותר מעשרים וחמש שנה. וכיוצא בזה בענין הנחת תפילין רש"י ור"ת שיניחום ביחד, ואין כאן ספיקות אין כאן חששות אין כאן פקפוקים, וכנהוג מקדמת דנא דור אחר דור מוזמן רבינו האריז"ל וכמו שנתפשט אצלנו הדבר וככתוב בדברי הגאון חיד"א בחיים שאל (ח"א סימן א') ועיין בכל המצויין בחיבורי כנסת חיים (דף קפ"ג ד"ה ובעיקר), ועוד, וצווח ככרוכיא "הגדולים וטובים אנו מרבינו האריז"ל ורבינו הרש"ש זיע"א שכך הורונו ולמדנו", ומאן בכל תוקף לשמוע אחרת, וכל זה ממה שראה ושימש גדולי ישראל, ולא רצה לשנות ההנהגה כלל וכלל. [וראה נא ראה דברות קדשו של הגאון המובהק בהוראה בעל לבושי שרד ז"ל בספרו היקר ערבי נחל על התורה (לראש השנה דקי"ב סע"א): "לכן אנשי לבב שמעו ותחי נפשיכם להתעורר בעת תקיעת השופר בבכיה ובתשובה בעזיבת החטא בחרטה וידי וידי וכמו שכתב האריז"ל שבשעת התקיעות יתודה כל אדם בלחש ואזי אנו מובטחים לשבור החומה, ויפיע אור כבוד ה' עלינו ואז נזקק לפני השי"ת אבינו שבשמים ויכמרו רחמיו עלינו ויגאלנו מבור שאון טיט היין", והבן הפסד מי שאינו מתודה בלחש בשעת התקיעות, ועיין משנה ברורה (סימן תקצ"ב שער הציון אות ט"ו), ולמו"ז הגו"ל בכף החיים (שם אות י"ז, וסימן תקפ"ד אות ו') ואכמ"ל].

והנה דבר פשוט הוא אצל כל מבין ומשכיל שלא יתכן כלל שמנהג שנהגו בו רבבות אלפי ישראל כמה דורות אין לו שורש נאמן, וכבר קיימא לן: "כי כלל ישראל רגליהן וטבען מוליכן כראוי ובודאי עושין כדון ועל דרך זה אמרו פוק חזי מאי עמא דבר (ברכות מ"ה א' ויש"נ), ואמרו בפסחים (ס"ו א') הנח להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם, ובירושלמי פאה (פ"ז ה"ה) אמרו כל הלכה שהיא רופפת בידך צא וראה איך הצבור נוהג ונהוג ע"ש, וכל זה כמו שכתבנו כי לא יטוש ה' עמו ונחלתו לא יעזוב ובודאי רוב כנסת ישראל יראי ה' יעשו כדון", כדברות ידידנו הגאון הגדול רבי חיים קנייבסקי שליט"א בספרו היקר טעמא דקרא (שיר השירים דס"ט סע"א), וכבר כתב כזאת הגאון המובהק רבי משה חגיז ז"ל בשו"ת הלכות קטנות ח"א (סימן ט'): "וזה כלל גדול מיוסד בידנו אם הלכה רופפת בידך פוק חזי מאי עמא דבר כי פשוט הוא אשר באהבת ה' את עמו ישראל יסיר מכשול מדרכיהם ולא יטו כל העולם אחר היחיד אילו היתה סברתו דחוייה", והגאון עיר וקדיש רבי אליהו רגולר מקאליש זצ"ל בספרו המופלא יד אליהו ח"א (סימן כ"ה ד"י ע"ב) כה כתב: "מה שהמנהג מוסכם אצל כלל ישראל הוא על פי רוח הקודש שהשי"ת הופיע ביניהם וממש כעל פי נביא הנהיגו כי על ידי הרצון והמעשה לשם שמים מאיר השי"ת בכלל כנסת ישראל רוח הקודש איך לנהוג, ויש לזה ראייה מההיא דפסחים הנח להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם, ועיין בדברי הרמב"ם ז"ל הלכות יסודי התורה (פרק ט') שמבאר מה נקראים בני הנביאים והכי נמי פירושו בההיא דפסחים", ועיין שם כל דברות קדשו הנפלאים, ובברכות (נ"ד א'): "אל תבזו כי זקנה אמן", ופירש רש"י: "למוד מוקני אומתך לעשות מה שעשו הם", ועיין מתק לשון רבותינו הקדמונים רבינו בחיי ברבי יוסף הדיין ז"ל בספרו חובת הלבבות (שער יחוד המעשה פרק ד'), ובפירוש רבינו בחיי ברבי אשר ז"ל בראשית (כ"ז ט"ו) וצדף לכאן.

וכבר נפתח דבר זה בדברות רבותינו הגאונים והראשונים, ואביהן של ישראל רבינו שרירא גאון (לשון הרמב"ן במלחמות פסחים פ"י) בתשובתו כה כותב: "ולענין מה שכתבתם כי מנהג מקומכם וכו', חייב כל אדם לבלתי שנות המנהג, דאמרינן מנא לן דמנהגא מילתא הוא דכתיב לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים וכו', **לפיכך כמנהגותיכם עשו ואל תשנו ממה שעשו אבותיכם וקדמוניכם ואל תזונו ואין עליכם בזאת כלום**", ונדפסה תשובתו זו בקובץ תשובות הגאונים שערי צדק (סימן כ' דל"ב ע"א), ועיין טור חו"מ (סימן שס"ח). [ומקור הדברים "מנא לן דמנהגא מילתא", נמצא בספר השאלות (שאלתא ס"ז), והובא בספר הלכות גדולות סוף הלכות מגילה ועיין שם בהגהות בן אריה והגהות הרד"ל (דף תרצ"ז) ואכמ"ל].

וחמודו של רב שרירא רב האי גאון ז"ל שהיה שקול כרובה של סנהדרין (לשון הרמב"ן במלחמות ספ"ד דכתובות) בפירושו למסכת ברכות כה כותב: "כללו של דבר **מאי דעמא דבר הוא ההלכה וכמנהג עבדינו ולא משינו** וכדאמרינן בברכות (מ"ה א') והביא דבריו רבינו הרשב"א ז"ל בחידושי לברכות (מ"א ב'), ובתשובות הוסיף רב האי וכתב: "וששאלתם מה שנהגו העם להזהר שלא לשנות מים בשעת התקופה אף על פי שלא ידעו טעם צריכין אנו לחוש שלא על חניס פשט המנהג בישראל", ובתשובה נוספת כתב רב האי גאון ז"ל: "מה שנהגו במקומות שלכם אין משנים, **אף על פי שמנהגים אחרים מתוקנים יותר מהם**, דחיישינן דילמא אתו לאנצוי, וכל שכן לפי מה שכתבתם שנעשה מקדם במדינתכם ואם כן מנהג אבותיכם בידיכם מאן מרמה להו מידכם שהרי מנהג אבות תורה הוא", והביא תשובה זו הגאון המוסמך רבי יאשיהו פינטו רבה של דמשק בספר תשובותיו נבחר מכסף (סימן א') ודוק. [ושם האריך הרי"ף ז"ל בענין זה דאין לשנות ממנהג הקדום ואת סדרי התפילות עיין בו וצרף לכאן].

ורבינו מימון אביו של רבינו הרמב"ם בחיבורו על התפילות כה כתב: "**אין להקל בשום מנהג ואפילו מנהג קל וכו'**, וכתב רבינו נסים (גאון) במגילת סתרים כי כל מנהגי האומה הישראלית באלו המנהגות כמו זה אין לנו לבזותם ומי שהנהיגם זרין ומשתדל הוא כי הם מעיקרים נעשים (ר"ל מיוסד על עיקר ושורש נכון ואמיתי), ולא יבזו במנהג האומה וכבר אמר הנביא שלמה (משלי א' ח') אל תטוש תורת אמך דת אומתך לא תעזוב, ובקבלות רבותינו הגאונים ראשי הישיבות נזכרו מנהגים כמו אלה בהנהגותיהם בספוריהם, **ולא תבזה דבר ממה שנהגו הקדמונים**", ונדפסו דבריו בספר שריד ופליט (דף ז') ע"ש.

ובספר שבלי הלקט השלם (סימן כ"ג) כתב רבינו צדקיה ז"ל: "**ואומר הרב מצוה להחזיק מנהג הראשונים בכל מה שהאדם יכול להחזיק**", ועוד שם בשבלי הלקט (סימן ל"ה ד"ז ע"ב) כותב חד מאדירי הראשונים רבינו אפרים הגבור: "**כי אומרים מנהג אבותינו – תורת משה רבינו**" ע"ש. ועיין גם בשבלי הלקט (הלכות מילה סימן ד' דקפ"ח ע"ב) ע"ש.

והגאון המובהק הרב ש"מ ז"ל מאנקונה שבאיטליה בתשובתו משנת תפ"ד הנדפסת בספרו היקר שו"ת שמש צדקה (סימן י"א ד"ז ע"ג) עסק ודן בנדיב שקנה בית הכנסת ישן ובנאו מחדש, והוא טוען הואיל והוא בעל ואדון בית הכנסת יש לו כח לעשות בו כרצונו ויכול לנהוג ולהנהיג מנהגים חדשים כרצונו, ויחיד הקהל משיבים ואומרים אמת שמכרנו בית הכנסת לאותו גביר אבל לא לעבדים ולשפחות נמכרנו לו לטוש תורת אמונו ולערבב ולבלבל סדר תפילותינו שנתגדלו עליו ולשנות מנהגי הקדמונים אשר הנחילנו זקנינו וחכמינו, ונחלקו הצדק עם מי. ועל דא השיב הגאון המחבר ז"ל וכתב: "ידוע ומפורסם לכל יודע דת ודין שיש לכל מנהג מלאך ממונה וחלון ברקיע לקבל התפילות, וכל המשנה ממנהג אבותיו ומסבב נחלה ממטה למטה אחר יורד מטה מטה על דרך אומרים כל המשנה ידו על התחתונה, ועובר על כל תטוש תורת אמך כדאיתא בירושלמי שלח להו רבי ייסא אף על פי ששלחנו לכם סדר מועדות (פירוש התפילות) אל תשנו ממנהג אבותיכם, ולא בלבד בנוסח התפילות עצמן נאמרו הדברים אלא בשינוי איזה מנהג שיהיה אפילו מכוער הרבה כמו השמת עטרות ספרי תורה על ראשי הקוראים וכו' **וכהנה וכהנה מנהגים זרים רבו מספר שהוקבעו שלא על ידי ותיקין לא שלחו בהם יד ולא הזינו אותם ממקומם** על פי משל הקדמוני עושה חדשות בעל מלחמות, ואני נשאלתי הרבה פעמים בענייני מנהגים והשבתי באריכות לקיימם, ובפרט על הנחת תפילין בחול המועד [עיין שם סימן ד'], וכשם שהמפריש את הציבור ומכריחו לעזוב איזה מנהג עובר על כל תגרע, כך הבא להוסיף ולחדש עובר על כל תוסיף, ובגלות הזה אשר עם ה' מפוזר ומפורד בין העמים כמעט שלא נשארה לנו מדה טובה ופסקה שלשלת הקבלה מי יתן ומנהיגי הדור יניחו אותנו על מצבנו ולא יוסיפו מכה על מכותינו להוסיף ולגרוע, לתקן ולקלקל, לבנות ולהרוס, ולחדש בכל יום תמיד מעשים שונים ומשונים ושנואים, המחלקים לבבנו, המטריפים דעתנו, וגורמים פירוד המחשבות והלבבות, והלואי ואולי שלא יגרמו פירוד האחדות האמיתי והברחת דודינו העומד אחר כותלנו לשמוע אל הרינה ואל התפילה אשר אנו מתפללים באזניו.

וזכורני שכשנשאל הגאון המפורסם מהררי"ב ז"ל [א"ה יח"ס נ"ל] דהוא הגאון רבי יהודה בריאל ז"ל] זה יותר מעשרים שנה שרצו לבטל אמירת פיוט אקדמות מילין בחג השבועות שנתחבטו בו גאוני עולם עיין סער אפרים (סימן ט' וסימן י') הוכיחם על פניהם במתק לשונו הזך והטהור והזהירם שלא לשנות מנהג אבותיהם, והוא בעצמו מסר לי פה אל פה שבזמן שהרב רבי משה זכות זצוק"ל מק"ק מנטובה אשר הוא היה עומד עליהם לראש ולקצין הנהיג לומר פיוט לכה דודי לביל שבת, הוא לא הניח לבני בית הכנסת שלו לאומרו, ועד היום כמדומני שלא אומרים אותו, ועוד סיפר לי מהררי"ב ז"ל שבהיותו יורד לפני התיבה בימים נוראים היה נזהר מאד שלא לשנות בדבורו ובניגונו אפילו אות אחת ממה שהורגל בו ההמון אף שהיה יודע בעצמו ולגלונו עלי אהבה ודלוגו עלי אהבה, וירא וחרד מההיא דמהר"י סגל שהצדיק עליו את הדין שמתה בתו ביום הכפורים על שאמר סליחה אחת שלא היו נוהגים לאומרה בקהל ההוא שהתפלל בו אף שכוונתו היתה לכבוד מחברה אשר מנוחתו כבוד שם והוקשה עליו לשנות מנהג המקום אפילו מניגונים שאין מורגלים בהם.

ועל פי הדברים הללו הנני אומר אחת משתים, או שהגביר נתגדל על מנהג היחידים דשם ורוצה לחדש מנהגים ולעזוב תורת אבותיו, ואם כן לא די שאין בו כח לכוף ולהכריח אחרים לעשות ולנהוג כמנהג החדש, אלא שגם הוא אינו רשאי בעצמו אף על גב שיכול, וחוטא וחומס נפשו, ונותן תפילה באבותיו שהביאו לחיי העולם הזה, ואולי גם באביו שבשמים כאילו אינו שועה אל מנחת אחרים ואל תחתנם, ואם הגביר ממנהג אחר הוא ורוצה שרבים יגררו אחריו ויטשו תורת אמם הואיל ומכרו לו בית הכנסת – הא נמי ליתא ויפה אמרו לו אם מכרונו לך עצמות בית הכנסת לא לעבדים ולשפחות נמכרנו לעשות עצמינו כבריה חדשה וכקטן שנולד אסופי מן השוק שאינו מכיר לא את אביו ולא את אמו, לנכרים יחשבונו להתנכר אל אבינו שבשמים בשינוי נוסח התפילות אשר בידנו מאבותינו וכו', וכל שמתאספים בבית כנסת חדש יחידים שכולם או רובם נתגדלו הם ואבותיהם ואבות אבותיהם על מנהג אחד בודאי הגמור שלא ישנו את תפקידם ולא יזונו ממנהגם הקדום אפילו כחוט השערה. ואי בדידי הוה קיימא מילתא הייתי מדבר על לב הגביר באמירה נעימה שיחוש לנפשו ולא יכניס עצמו בסכנה גדולה יד בסידור התפילות והפיוטים או המנהגים אלא ישאר הוא והם על עמדם ורוח המריבה והמחלוקת לא יעבור ביניהם שלא יגרם פירוד באלופו של עולם ח"ו וסילוק שכינתו מתוכם" עד כאן דברי צדיק ז"ל.

והמעין יראה דטובא איכא למיגמר מנועם אמריו ז"ל, ובפרט למד אני מלשונו: "שהיה נזהר מאד שלא לשנות בדבורו ובניגונו אפילו אות אחת ממה שהורגל בו ההמון אף שהיה יודע בעצמו ולגלונו עלי אהבה ודלוגו עלי אהבה", דרצונו לומר דעם שהגאון הגדול רבי יהודה בריאל ז"ל ידע שהנוסח מוטעה ומשובש ובבחינת "לגלוג", עם כל זה לא אבה כלל לשנות אות אחת ממה שרגילים הציבור להתפלל וכל וחרד מהא טובא, ומינה יש ללמוד לגדון דידן לבאים לשנות הנוסחאות השגורות בפי כל מקדמת דנא. שוב ראיתי שם בשו"ת שמש צדקה (סימן כ"ד דל"א סע"א) ששם באו הדברים מבוארים באר היטב וכאשר כתבנו: "ומהררי"ב זצ"ל ר"מ ק"ק מנטובה מסר לי פה אל פה שבהיותו יורד לפני התיבה בימים נוראים היה נזהר מאד שלא לשנות בדבורו ובניגונו אפילו אות אחת מן המורגל אף שהיה יודע בעצמו שהגירסה משובשת וירא וחרד מההיא דמהררי"ל" וכו', והרי הוא מבואר, ועיין שם בארוכה עוד בזה בענין דידן שלא ישנו הנוסחאות והמנהג וכן עוד שם (סימן כ"ג) ודוק היטב.

ומתבאר עוד בדברי הגאון שמש צדקה ז"ל (סימן י"א) שמן הראוי שהמנהגים ישאירו המנהגים על עומדם בלא לשנותם, ואכן רבותינו עיני העדה חכמי ישראל ע"ה השתדלו מאד בקיום מנהגי ישראל ולא לעוקרם ולצאת נגדם ברומח וחנית, ובפרט מנהג שפשט ברוב תפוצות ישראל מי יצא לבטלו וביד מי יש כח לבטלו, וכבר לימדנו להועיל גאוני הדורות ז"ל שאין כח ביד חכם גדול ואפילו גדול הדור לשנות שום מנהג, וכאשר כתב הגאון חתם סופר או"ח (סימן קנ"ד): "אבל יחיד בדורו אפילו הוא חסון כאלונים וכגובה ארזים גובהו ודבריו כראי מוצקים לא יכול להתיר אפילו מנהג קטן ממנהגי ישראל", ועיין שם יו"ד (סימן י"ט וסימן ל"ג), ולדוגמא בעלמא אביא כאן דברי הגאון רבי חיים פאלאגי ז"ל בספרו משא חיים (חלק המנהגים מערכת ג' אות כ"ח) שכה כתב: "גדול הדור, אין כח ביד חכם גדול, ואפילו גדול הדור לשנות שום מנהג וכמו שכתב מהררי"ק (שורש ט') וזו לשונו: "לענ"ד אפילו היה אותו כהן כשמעון בן עזאי וחביריו מכל מקום הפריז על מדותיו ובכיללא רבה כיל, דאין לשנות המנהגות שנהגו אבותינו הקדמונים חסידים ואנשי מעשה ועל כיוצא בזה אמרו חז"ל הנח להם לישראל וכו', וראיה מתענית (כ"ח ב') דרב איקלע לבבל וחזינו דקרו הלל בראש חודש בברכה סבר לאפסוקניהו וכו' ולפי דעתו של רב היה באותו מנהג שלהם משום ברכה שאינה צריכה ואמרו בברכות (ל"ג ע"א) דעובר משום לא תשא מכל מקום סמך על מנהג אבותיהם ולא רצה לבטלן ואף על גב דפשיטא דרב גדול היה ופשיטא שהיה בידו למחות שלא יקראו אפילו הכי לא רצה לשנות מנהג אבותיהם, קל וחומר בן בנו של קל

וחומר שאין מי בדור הזה שיוכל לשנות מנהג המקומות הנהוג על פי אבותינו הקדמונים דפשיטא שהיו בני תורה וקבעו מנהגם על פי התורה והמצוה "עכ"ל, וכן כתבו הרדב"ז (סימן תקל"ב) ומהרשד"ם יו"ד (סימן קצ"ג) ע"ש, וגם הרב מים רבים (או"ח סימן ד' ד"ג ע"ג) כתב: "כבר פסקו כל הפוסקים שאין בדור הזה מי שיוכל לשנות שום מנהג הקדמונים", ומכאן תוכחת חיים לבאים לבדות מלבם לשנות מנהג הקדמונים ובפרט בסדר התפילות כי אין להם על מה שיסמוכו ועתידים ליתן את הדין וכבר כתבתי בזה באורך בתשובה בס"ד" עד כאן לשון קדשו של הגר"ח פאלאג'י ז"ל, ותשובתו שרמזו אליה הלא היא נדפסה לו בספרו שו"ת לב חיים ח"ב (סימן ט'), עיין בדברות קדשו שם שהאריך הרחיב למאוד מאוד מפי סופרים וספרים וכל רז לא אניס ליה שאין לשנות שום מנהג בשום אופן עיין שם בארוכה, ועוד עיין לו בשו"ת לב חיים ח"ב (סימן ע"ה דל"ז סע"ג), ולגאון מהרש"ם בדעת תורה יו"ד (סימן ל"ה אות פ' דנ"ז ע"ב) ע"ש. ועיין עוד בזה לגאון מקיטוב ז"ל בספר חידושי רבי יעקב שור (סימן י"ד דף ל"א) ע"ש"ב, ולרבינו הגאון חח"מ ז"ל בשו"ת מכתב לחזקיהו (סימן ז' דל"ג סע"ד), ובחיבורי תפארת יצחק (קונטרס תורת המנהגות) דהארכת טובא בס"ד בעניינים הללו ואבזרייהו עיין שם ודוק.

וראב"ד פה עיר הקודש ירושלם ת"ז מר ניהו רבה הגאון המובהק רבי יוסף ידיד הלוי ז"ל בספרו שו"ת ימי יוסף בתרא או"ח (סימן י"ד דף י"א) כתב: "ועיין עוד בשו"ת שמש צדקה או"ח (סימן י"ד דכ"ז ע"ב) שכתב משו"ת הריב"ש (סימן ל"ה) שלא לקרוא תגר נגד המנהג, וכתב עוד משם מהרי"ק ומהרשד"ם שכתבו שאפילו במנהג שנראה שהוא נגד הדין וברכה לבטלה ומנהג בורות, אחר שנתפשט אין למנוע אותו דאמרינן הנח להם לישראל, והוסיף שם: "זכיון שמנהג זה פשוט וקדמון וכן נהגו בפני כמה רבנים וגדולים אין לנו להרהר אחר המנהג כי מנהגם של ישראל תורה, וצריך לעשות כל טעדיקי להעמיד המנהג, וכמו שכתבו מהרי"ק ז"ל (שורש ט'), ומהר"י הלוי (כלל ב' סימן י"ט, וכלל ה' סימן ל"ח וסימן מ"ח) ע"ש, וחזר וכתב כן גם בספרו ברכת יוסף ח"א (אות א' סימן ג' דף ו') ע"ש, ואין הספרים הללו תחת ידי להביא דברות קדשם ואתה תחזה.

ורואה אני חיוב לעצמי להביא דברות קדשו של הגאון המובהק בהוראה מגדולי גאוני בתראי מר ניהו רבה הגאון רבי יהודה עייאש ז"ל שבדוכותין סגיין בחיבורי קדשו נלחם בעוז להעמיד מנהגי ישראל, וזו לשון קדשו בשו"ת בית יהודה ח"א (סימן ס' דכ"ד ע"ב ד"ה זאת): "לא ראינו ולא שמענו מי שפוצה פה ומצפצף ואפילו לחשוב שום מחשבה לשנות שום מנהג מהמנהגים הקבועים בין בסדר התפילות בין בסדר קריאת ספר תורה בין בסדר העולים, דכל דבר ודבר יושב על עיקרו ויסודו יתד שלא תמוט, וכל המשנה ידו על התחתונה והרבנים הקדומים אשר נהניו את קהלם במחנה אלקים היו מדקדקים בדברים שנתפשט בהם המנהג שלא לשנות לא דבר ולא חצי דבר והיו טורחים לקיים המנהג ומעמידים אותו בדבר המעמיד דאפילו באלף לא בטיל, וזאת תורת האדם השלם לאחוז במעשה האבות ולא יטה ימין ושמאל כי אם יבוא לסמוך כל אחד על פי הכרעתו ושיקול דעתו ולתקן כפי אשר יכשר בעיניו ולא יחוש למי שקדמוהו היום ויטל מנהג אחד ולמחר שתיים וכן למחרתו וממילא כל המנהגים יעדרון ותהיה תורה חדשה בכל דור ודור וימשך מזה לפשוט יד גם בדברים שנהגו בהם איסור על פי גדול הדור והשופט אשר בימים ההם ועבירה גוררת עבירה ולכן כל מורה צדק בעיר הזאת שישב על כסא קדשו סמך את ידו החזקה לחזק במסמרים מנהג מי שקדמו, ובדרך זו אנו דורכין מעתה ועד עולם וכו', וכפי מה שיתברר סדר המנהג ככה יעשה מהיום והוא והלאה וכל המוסיף וגורע קאי בלאו דבל תוסיף ובל תגרע, ואפילו יבוא אליהו ויאמר שהוא מנהג טעות אין שומעין לו, דהראשונים הוו בקיאי טפי בחסרות ויתרות והמה ראו דכן צריך להיות ועשו כדבריהם וכך היא המידה וכך תהיה לעד ולעולם. אפילו יהיה מנהג תמוה בעינינו אין לסמוך על דעתנו הקצרה נגד דעתם הרחבה", עד כאן לשון צדיק ודבריו חיים וקיימים, ושפתיים ישק משיב דברים נכוחים. [ומה שתמה עליו הגר"ח פאלאג'י ז"ל בספרו משא חיים (אות צ"ו) – כבר תירץ הוא בעצמו בספרו שו"ת סמיכה לחיים (סימן א' ד"א סע"ג) ע"ש ודוק].

ועוד עיין לגאון רבי יהודה עייאש ז"ל בספרו מטה יהודה (סימן תקפ"ב דל"ו ע"א, דרפ"ט ע"א דפו"ח) שכתב: "מלך עוזר כתב רבי דוד אבודרהם המון העם אומרים אל חי ומגן והם טועים וכו' ואין זה סותר למנהגנו בעיר אלגזייר יע"א שנוהגים לומר וכו', ואין לשנות המנהגים דנהרא נהרא ופשטיה, ואף על גב דלעיל כתיבנא דהעיקר כפי קבלת רבינו האריז"ל שלא לומר אל חי, מכל מקום במקום שנהגו לאומרו ומקדימין לומר מלך עוזר ומושיע קודם זכרנו אין לערער עליהם, וזה דרכי תמיד שלא לשנות מהמנהגים כלל וכלל מכיון שנתקנו ימים מקדם על ידי רבנים וגאונים ז"ל וכל המשנה ידו על התחתונה ואינו אלא טועה ונקרא פורץ גדר, דכל מנהג ומנהג יש לו שורש וצינור למעלה וק"ל", ודפח"ח. איברא דכבר הסכימו כל הבאים לפניו ולאחריו דאין הכי נמי בעלמא אין לשנות הנוסח, מכל מקום כל שרבינו האריז"ל העיד על נוסח מסויים הכי נקטינן והכי עבדינן ומשנים הנוסח לנוסח שלמדנו רבינו האריז"ל, וכמבואר בארוכה בשו"ת דברי יוסף אירגאז ז"ל (סימן א'

עד סימן ה' עיין שם בארוכה, וכן עיין למו"ז הגו"ל בכף החיים (סימן תקפ"ב אות ל"ח, וסימן ס"ח אות א' וט' וי, וסימן קי"ב אות ג' וד'), והגאון חיד"א ז"ל כתב בזה בהרבה מחיבוריו, ולדוגמא עיין לו בברכי יוסף או"ח (סימן ס"ח וסימן קי"ב) ושם בשיורי ברכה ובמחזיק ברכה, ובספרו שו"ת טוב עין (סימן י"ח אות ל"ה), ועיין לגאון רבי דוד מילדולה ז"ל בשו"ת דברי דוד (סימן כ"ד) והובא בספר עיקרי הד"ט או"ח (סימן ל"ו אות מ"ו) ע"ש, והטעם כי לרבינו האריז"ל נגלו האלהים והוא ידע טפי מכולם מה הנוסח הנכון והלכה כמותו בכל מקום, וכתב הגאון חיד"א ז"ל בספרו צפורן שמיר (סימן ו' אות צ"ה) כתב: "ומי עלה שמים או נגלה אליו אליהו ז"ל בקבע אחר רבינו האריז"ל זצ"ל", ובספרו שמחת הרגל לשבועות (לימוד ב') כתב: "רשב"י וחביריו קדושי עליונים ורבינו האריז"ל ז"ל אשר רוח ה' דיבר בם ואלהיו הנביא אתרח"ש להו כדבר איש עם רעהו". ועיין לגאון רבי יצחק אייזיק חבר זצ"ל בספרו גנוי מרומים (דף ו' ע"א וע"ב) ע"ש, וכבר רבן של ישראל מרן הבית יוסף זצ"ל כתב כזאת, דראה נא ראה מה שכתב מהר"ר שלמה שלומיל ז"ל באגרתו הנדפסת בספר מצרף לחכמה (דף מ"ו): "אני הצעיר שלמה מעיד שדברתי עם אלמנתי של רבי יוסף קארו ז"ל וסיפרה לי שמהר"ר קארו היה לו בן נחמד ושידך אותו עם בתו של רבינו האריז"ל והלך מהר"ר קארו עם בנו לסעודת אירוסין לבתו של האריז"ל, כיון שחזר לביתו אמר מהר"ר קארו לאשתו: אשתי אשתי, מה אומר לך או מה אספר מהרזים ומטעמי המצוות והידיעה שהרווחתי עתה בזו הסעודה מפה הקדוש של רבינו יצחק אשכנזי, היכן הוא כח ביד בשר ודם להשיג בשכלו מה שידוע הוא, והיכן הוא כח ביד שום מלאך לידע מה שהוא יודע, אין זה כי אם נשמה אחת מהנביאים הראשונים שאפילו תנא אחד אינו יכול לומר מה שאמר הוא, אבל אני מפחד עליו מאד שזה הדור הגרוע לא יכול לסבול רוב קדושתו ויאבד מהם בקצור שנים בעו"ה, וכן היה" עכ"ל, ובשו"ת דברי ישראל ח"ב (סימן מ"ט דר"ח ע"א) כתב: "הדבר ידוע כי דברי הזהר ורבינו האריז"ל למעלה משכל אנושי וכבר כתבו בשבח (כצ"ל) האריז"ל ששלוש מאות רבנים היו בצפת וכולם היו נכנעים לפני רבינו האריז"ל וגם מרן הבית יוסף שהיה לו מגיד מן השמים היה כפוף לרבינו האריז"ל ובמלאכיו ישים תהלה כידוע, וברוב המקומות שהביא המגן אברהם דברי האריז"ל לא נמצא לעולם שום דבר נגד ההלכה או דברי חכמים בתלמוד אם מבקשים האמת, ועיין לאדמו"ר הקדוש מקורנא זיע"א בספר נוצר חסד אבות (פ"ה מ"ו) והדברים עתיקים" עכ"ל ושפתים ישק. ואכן כבר מצינו שרבינו האריז"ל מכריע בין הקדמונים כי מן שמיא הועידהו לכך (וכאשר הביא במנחת אלעזר ח"א סימן י"א), וכההיא דנחלקו הראשונים אם התנא רבי יהושע בן קרחה הוא בנו של רבי עקיבא או תנא אחר הוא עיין תוספות שבת (ק"ג א'), ורבינו האריז"ל הכריע דתרי גברי נינהו, ואמר שבעיניו ראה שהם שני תנאים, וכאשר כתב תלמידו מהר"ח ז"ל בספר החזיונות שלו, ומי זכה לכל זאת זולתו זיע"א. [ומה שכתב בדברי ישראל דלעיל: "וגם מרן הבית יוסף שהיה לו מגיד מן השמים היה כפוף לרבינו האריז"ל ובמלאכיו ישים תהלה כידוע" – נתכוין לומר דרבינו האריז"ל אמר כמה פעמים שהמגיד למרן ז"ל לא צדק בדבריו עיין למהר"ח ז"ל בספר החזיונות (דף ר"ג) ובהערה שם והיינו במלאכיו וכו', ובשער הגלגלים (הקדמה לו) ואכמ"ל].

והיינו טעמא דנקטינן כהוראות רבינו האריז"ל ואפילו אם בספר הזהר מצינו להפך מדבריו דלו ורק לו נגלו תעלומות חכמה והוא המכריע, וכאשר הארכתי בזה מפי סופרים וספרים בחיבורי תוספת חיים (סימן ג' דף מ"ד בהערה), ובחיבורי ברכי נפשי (סימן ג' דף כ"ה), ואפילו כשחלוק רבינו האריז"ל על מרן ז"ל עבדינן כרבינו האריז"ל דלא קבלנו הוראות מרן ז"ל בכהאי גוונא וכאשר הארכתי בזה בס"ד מפי סופרים וספרים בקונטרס תשובותי, ואפס קצוה נדפס בחיבורי ברכי נפשי (סימן ג') עיין שם בארוכה ותרזה צמאונק, ושם הראנו בס"ד כי כך היתה מסורת בידנו מוזמן רבינו האריז"ל ועד האידנא דהלכה כרבינו האריז"ל, והבאנו גם דברי הגאון רבי חיים סתהון ז"ל בספרו ארץ חיים או"ח (סימן מ"ו ס"ח) שכתב: "מנהג ארץ ישראל ללכת אחר הכרעת רבינו האריז"ל אפילו נגד פסק מרן ז"ל" ע"ש, הרי שמעיד בגדלו שכך נתפשט המנהג בארץ ישראל לעשות כרבינו האריז"ל נגד פסק מרן ז"ל, וממש כיוצא בזה העיד מו"ז הגאון ז"ל בכף החיים (סימן כ"ה סוף אות ע"ה) ע"ש, ובאמת כך לימדנו גם מרן ז"ל דכל שהפוסקים והמקובלים חלוקים אהדדי הלכה כמקובלים כאשר הראתי בעליל בס"ד מדברי מרן ז"ל עצמו בחיבורי ברכי נפשי (שם דף כ"א וכ"ג), ועיין שו"ת שארית ישראל ח"ב (סימן מ"ט דר"ז ע"א וסימן נ"ב דרי"ג סע"ב), ומינה נמי כשרבינו האריז"ל חולק על מרן הלכה כרבינו האריז"ל, ולפיכך נמי כל שרבינו האריז"ל העיד על נוסח מסוים – כוותיה עבדינן ואף משנים הנוסח כדבריו ז"ל, ועיין שו"ת דברי חיים ח"א (סימן ח'), ושו"ת מנחת אלעזר ח"א (סימן י"א) ואכמ"ל.

ובחסד האל ב"ה הארכתי בחיבורי בדוכתין סגיאין שהחובה המוטלת עלינו היא לטרוח ולהעמיד מנהגי ישראל ולמצוא להם יסוד שורש וענף ולא לבטלם ח"ו, ועיין בכל המובא בחיבורי תפארת יצחק (בקונטרס תורת המנהגים), ובחיבורי ברכת יעקב (סימן י') ובמפתחות שם, ובחיבורי ברכי נפשי (סימן י"ט), ובחיבורי נר יהודה (קונטרס יהודה יעלה דף כ"ד) ועוד, וכאשר לימדנו דעת גדול האחרונים רבינו המגן אברהם (סימן ער"א

סקכ"ב: "זאין לשנות שום מנהג, כי לכל מנהג יש טעם ויסוד דוק ותשכח", ועיין עוד למגן אברהם (ר"ס ר"ל סימן רל"ה סק"ג) וכדברי רבינו הרמ"א ז"ל בהגהה לשלחן ערוך (סימן תרי"ט וסימן תר"צ), ודוק היטב.

והדברים יפים בקל וחומר שלא לשנות הנוסחאות התפילה שאזהרה חמורה שמענו בפתגמא דנא ואף סכנה אית בה וכמבואר בספר חסידים (סימן תר"ז) עיין שם דברים נוראים, וכבר מפורסמים בכגון דא דברי ספר מנהגי מהרי"ל (הלכות יום הכיפורים), ועיין בארוכה בזה לגאון רבי חיים פאלאג'י ז"ל בספרו לב חיים ח"ב (סימן ט') ובספרו מועד לכל חי (סימן י"א אות י"ט) וציין שם לשו"ת שמש צדקה (סימן כ"ד) בזה, והמעין שם יראה וירעד שלא להחליף שום נוסחה וגירסה כאשר לכל נוסח יש מקור ברור, וכן עיין לגר"ח פאלאג'י בספרו קול החיים (סימן ו' אות ג' דף ק"ג), ולגאון המופלא רבי יוסף זכריה שטערן ז"ל בספרו שו"ת זכר יהוסף (סימן י"ט וכו'), ועיין לגאון רבי יוסף חיים ז"ל בשו"ת רב פעלים ח"ב (או"ח סימן כ"ה), ומפני איזה טעם לא רציית להאריך יותר בפרט זה עיין בדברות קדשם שם וצרף לכאן.

ובפרט לפי מה שאנו רואים יום ויום שכל שינוי במנהג ובנוסח גורם לחיכוכים וויכוחים בין המתפללים, זה אומר בכה וזה אומר בכה, ומה גם דעל פי רוב המבוגרים דבקים בנוסח המקובל בידיהם ולפי רגילותם, ואילו מהצעירים יש החפצים בשינויים, ועל יד כך נוצר מקום למריבות ומחלוקות, ובזמנו הראו לי דברי נועם של הגאון רבי כדיר צבאן שליט"א בקובץ התורני "אור תורה", במה שכתב על מה שנהגו מקדמת דנא ברוב ככל תפוצות ישראל לעמוד בחג השבועות בקריאת עשרת הדברות, ועכשיו יש שנוהגים שלא לעמוד, וכמה מריבות והקפדות נולדו מכך ודוקא ביום הקדוש שמעלתו ויחן שם ישראל, ועיין בדברי אור החיים הקדוש שמות (ר"פ כ"ב), והיה מן הראוי להביא כאן מדבריו המצודקים של הגאון הנ"ל שליט"א אשר בטוב טעם ודעת נאמרים אלא שאינו לפני ואתה תחזה. והעיד לפני גבאי בית הכנסת פה מירושלם ת"ו שקטטה גדולה פרצה אצלם בשבת חול המועד סוכות שהמפטר בברכות ההפטרות חתם רק בשבת ולא הזכיר גם סוכות היפך המנהג המקובל ברוב ככל תפוצות ישראל וכמנהג כמעט כל הקהילות להזכיר גם סוכות וכאשר הראתי בעליל בס"ד בחיבורי ברכי נפשי (סימן י') עיין שם בארוכה ועיקר, וחושבני שאין הצר שזה המלך לשנות המנהגים והנוסחאות ולבא לידי ריב ומצה קפידה ומחלוקת, ובאמת כבר נפתח דבר זה בדברות קדשם של גאוני הדורות שאף אם ראינו מנהג שאינו מבוסס על אדני ההלכה והוא כנגד איסור דרבנן וסבירא להו להנך פוסקים דבכהאי גוונא לא שבקינן להו ויש לבטלו, מכל מקום כתבו והדגישו דרך בגוונא שכל הקהל מסכימים בביטול המנהג או יש לבטלו, אבל כל שיש יחידים המעכבים ויש חשש למחלוקת שבקינן ליה על מכונו, וכעת אי אפשר להאריך בזה וארמזו בקצרה דעיין בזה לגר"ח פאלאג'י ז"ל בשו"ת סמיכה לחיים (ס"ס א') שעם שהוא ז"ל סובר דכל מנהג שהוא כנגד איסור דרבנן מבטלינן ליה, מכל מקום תלה לדבר שלא תהיה קטטה ומחלוקת ח"ו, ובספרו משא חיים (לחלק המנהגים אות י' וקכ"ב) האריך בזה והביא שם הגר"ח פאלאג'י ז"ל שכן כתבו רבים ושלמים וציין לשו"ת עין משפט או"ח (סימן א'), ושו"ת דברי יוסף (סימן א' ואילך), ומאמר מרדכי (סימן תכ"ח סק"ב דקנ"ט ע"ד), ונוה שלום או"ח (סימן תקפ"ב), וגם בספרו החפץ חיים (סימן כ' אות ט' ואת כ"א) כתב הגר"ח פאלאג'י ז"ל: "יש לגעור במנהג שהוא אסור אמנם אם לא ישמעו לקול המורים מוטב שיהיו שוגגים וכו', כ"כ בשו"ת הריב"ש (סימן מ"ד וסימן קכ"ב), ובשו"ת דברי יוסף (סימן ה' וסימן כ"ז) כתב כל מנהג שאינו הגון ראוי לבטלו, ובלבד שלא יבוא לידי מחלוקת" ע"ש, וכבר כתב כן רבינו הפרי חדש (סימן תצ"ט) עם היותו הראש וראשון שסובר שכל מנהג שהוא כנגד איסור דרבנן יש לבטלו ע"ש, ואני מצאתי בס"ד שכבר כתב כן תנא קדמון הגר"א אבן טוואה ז"ל בשו"ת תשב"ץ ח"ד (טור ג' סימן ל"ב) עיין שם בארוכה, ועוד עיין לו שם (סימנים ז' – י"ב), ועוד עיין כזאת לגר"ח פאלאג'י ז"ל בהקדמתו לספרו מועד לכל חי עיין שם, ומה שהביא עוד מו"ז הגו"ל בספרו כף החיים (סימן תקפ"ב אות ל"ח), וזה פשוט וברור.

וגם כבר ידוע ומפורסם מה שכתב הגאון רבינו החבי"ב ז"ל בכנסת הגדולה חושן משפט (סימן ר"א הגב"י אות כ"א) שבנוגע לשנות מנהג אפילו יחיד יכול למחות ולעכב, ולא הביא בזה שום חולק ע"ש, ואני מצאתי שכבר כתב כן גאון קדמון בן דורו דמורן הבית יוסף ז"ל מר ניהו רבה רבי שמואל קלעי ז"ל בספרו שו"ת משפטי שמואל (סימן ק"), ועיין גם לגאון ממרוקו רבי יצחק ז"ל דאנאן ז"ל בספרו שו"ת ליצחק ריה (סימן ג"ב דע"ז ע"ב) שהאריך בזה, והגאון רבי חיים פאלאג'י ז"ל בספרו שו"ת לב חיים ח"ב (סימן ט' ד"ו סע"ב) ובספרו שו"ת חקקי לב ח"א (סימן ו' ד"ז ע"א) הביא מעשה רב על הגאון האדיר רבי יצחק מאייו ז"ל מחבר הספר הנורא שרשי הים שרצה לשנות מנהג ההקפות ביום שמחת תורה והסכימו עמו כל הקהל זולת יחיד אחד, ונמנע הגאון הנ"ל ולא שינה המנהג דקיימא לן יחיד מעכב מלשנות המנהג ע"ש, ועיין עוד לגאון רבי חיים פאלאג'י ז"ל בספרו רוח חיים (סימן תר"ס) ובספרו מועד לכל חי (סימן כ"ג אות קכ"א), ומה שכתבנו על דבריו בחבורי תוספת חיים (דף מ"ד בהערה) ודוק.

ובכלל צריך אתה לדעת דלדין נוסח הבנוי על הכונה עוקר נוסח הבנוי על הדקדוק, ודוגמא ברורה היא הגירסה בברוך שאמר: המהולל "בפה" עמו דלפי הדקדוק צריך היה לומר בפי אחר שהוא סמוך, וכבר עמדו בזה ועיין בסידור עבודת ישראל ועוד, אבל לא חשחין אנחנו לדקדוק כל שלמות זה עומד סוד וכונה, ואתאי כונה ועקרה לדקדוק, וכאשר כתב הגאון חיד"א ז"ל בספרו (קשר גודל בהשמות שבסוף הספר אות ה), ובספרו מחזיק ברכה או"ח (סימן נ"א בקונטרס אחרון אות ד') ובתעלומות לב ח"ד (סימן מ"ב אות ד'). ובכלל איני רואה מעליותא להגיה נוסחאות הסידור ולצחצחן ולמרקן הדק היטב על פי חכמת הדקדוק ולשפרא דלישני, כל שלמות זה יש שינוי ניכר מהמנהג המקובל, ואין הצד שזה בנוק המלך, ועדיף לן להמשיך בנוסח המקובל אף שאינו לפי צחצוח הדקדוק ושופרא דלישני, ומה גם שגם בכללי הדקדוק יש הרבה יוצאים מן הכלל עד שיש פעמים שנראה שהפרוץ עומד על המרובה, והגאון יעב"ץ ז"ל עם שהיה מדקדק גדול והשבח השביח אותה בספריו, ועיין לו גם בשאלת יעב"ץ ח"א (סימן קנ"ב ושם ח"ב ס"ס ק"ח), מכל מקום כבר השכיל להגדיר בספרו מגדל עז (עליית הדקדוק) והודה וכתב שחכמת הדקדוק רובה קשה ומיעוטה יפה, ואכן תסגי לן ידיעת מעט מכללי החכמה זו הנצרכים והשרשיים ותו לא, וכאשר כתב הגאון חות יאיר (סימן קכ"ד דס"ג סע"ד): "ולמוד חכמת הדקדוק מעוטו יפה ומוכרח לדעת הכללים בכינויים יחיד ורבים זכר ונקבה עבר ועתיד, נוכח ונסתר ומדבר בעדו, ואותיות המשמשות ומקומן, אבל לבלות ימיו בבנינים שונים שזכרו המדקדקים – כולו שלא לצורך, וכן בנקודות דגש ורפה וכללותיהן מוטל על איש לידע וכו' אמנם לדעת כל הסעיפים וסעיפי סעיפים מן הכללים אין לבלות זמן בהם כי ידיעתם רבת המבוכה ומעט התועלת ויש שפירשו שעל זה אמר רבן יוחנן בן זכאי [ברכות כ"ח ב'] מנעו בניכם מן ההגיון" ואדלעול ירקי ליעול בשרא וכוור', ועדיין לא השלמנו עיון התלמוד וחובת האדם בעולמו, וכבר כתב חד מן קמיי גדולי המורים הרשב"ץ בשו"ת תשב"ץ ח"א (ס"ס ל"ג): "ומדקדי הלשון השיבו כמה תשובות על רבי אלעזר הקליר שהיה מגדולי התנאים שמצאו בפיוטיו כמה שגגות לפי הדקדוק, לפי שאין זה פוגם מעלת החכם אם אינו יודע דקדוק הלשון והמלות", וגאון ישראל וקדשו בשו"ת נודע ביהודה מהדורה קמא (או"ח סימן ב') העיד על עצמו: "ובחכמת הדקדוק אין לי יד ושם ולא למדתי מעולם אפילו אפס קצה מחכמה זו, וכו', ואין לי עסק בדקדוק", ועש"ה, והארכת במקום אחר ועיין בזה בשו"ת רמ"א (סימן ז'), ולגאון רבי שלמה קלוגר ז"ל בשו"ת האלף לך שלמה יו"ד (סימן רנ"ז) ומה שהביא שם משם מהרצ"א דינוב ז"ל נמצא כן בהוספות בסוף ספר סוד מרע ועשה טוב, ובספרו מעין גנים, ועיין לגר"א רגולר ז"ל בשו"ת יד אליהו (סימן כ"ה ד"י סע"ד), ובספר גנוי חיים (מערכת ד' אות כ"א ומערכת ח' אות נ"ה), ובספר טהרת המים (מערכת ח' אות כ"ג), ובספר יד אפרים בליצר (דף רי"ט), ובספר מאיר עיני הגולה משם הגאון חידושי הרי"ם ז"ל, ובספר תולדות אדם (תולדות מהרש"א) ואכמ"ל. [ומה שכתב הרשב"ץ שמדקדי הלשון השיבו על פיוטי הקליר – כוונתו לראב"ע בפירושו לקהלת (פרק ה') כידוע, ועיין שו"ת חות יאיר (סימן רל"ח), ומה שכתב הרשב"ץ שהקליר היה תנא עיין בגרמז בכף החיים (ס"ס ק"ב), ובשו"ת מנחת אלעזר ח"א (סימן י"א דט"ז סע"ד), ובארוכה בשו"ת זכר יהוסף (סימן י"ט וכו'). ומה שכתב בחות יאיר שיש שפירשו שעל זה נתכון רבן יוחנן בן זכאי, פורתא לא דק ואין אלו דברי רבן יוחנן אלא דברי תלמידו רבי אלעזר כיעוין בברכות שם, ויש להבין מדוע הקדימו בתלמוד שם מעשה התלמיד לפני רבו ועיין גליון הש"ס לרע"א ז"ל שם ואכמ"ל]....

והנה נשתייר לנו עוד הרבה דיו בקולמוס בס"ד, ויש להאריך עוד בפתגמא דנא, אבל חושבני שדי בזה למבין דבר ומשכיל טהר לב לראות דהמחוייב, הרצוי והאהוב הוא להמשיך במסורת האבות בלא שינויים תוספות ומגרעות, ולא טובים אנו מאבותינו ומה שנהגו הם יפה גם לנו, ובצורה ובנוסח שהם התפללו צריכים אף אנחנו להמשיך ולהתפלל ולצאת בעקבותיהם, ובפרט בדבר ומנהג ונוסח שנהגו בו רבבות בית ישראל חיוב גמור לנו להמשיך ולנהוג כנוסחתם, וכאשר הכריעו כן הגאון עוזינו רבינו החיד"א ז"ל ביוסף אומץ (סימן י'), ומופת דורו הגאון רבינו חיים פאלאג'י ז"ל בשו"ת לב חיים ח"ב (סימן ט'), ושאר ראש גולת ישראל רבינו יוסף חיים ז"ל בשו"ת רב פעלים ח"ב (סימן כ"ה) ועמם כל סיעתם סיעת"א דשמי"א חלקם בחיים, וכאשר הארכנו והראנו לנכון בסיעתא דשמיא.

ואחתום בברכה למעלת ידידי הרב המחבר שליט"א, שחפץ ה' בידו יצלח להגדיל תורה להאדירה, ולבסס עוד ועוד מסורת רבותינו ואבותינו, מתוך בריאות איתנה נחת ושלוה וכל מיילי דמיטב לעבודתו יתברך שמו, אמן.

מינאי הדוש"ת

בברכה"ת וכחו"ט

הצער יעקב חיים סופר

קריאת קודש

מאת הראשון לציון

הג"ר רפאל מאיר פאניזייל זצוק"ל

בספרו "לב מרפא" (בסוף ההקדמה)

לכל מנחיגי ורבני עם הקודש, ולכל מלמדי ילדי ישראל, ולכל ראשי הישיבות הקדושות, די בכל אתר ואתר, שלא לחשתמש בסידורים ומחזורים ותנ"ך אשר הדפיסו בהם לומר "נקדישך ונעריצך ... נביאך", "שבענו מטובך, שמח נפשנו בישועתך" וכיוצא, "חי העולמים", "רוממו" "צללו" "יחללו" "חללו", ושינו בזה מדברי ה"מנחת שיי" וממה ששגור בפי העם מקטון ועד גדול, כדי שלא לעשות שתי כיתות ולהרבות מחלוקות בישראל.

אנכי בדרך נחני ה' העיר הזאת נעמי רומא יע"א, בשליחותייהו דרבנן קדישי עה"ק חברון ת"ו, ואנכי חזון הרביתי, האנשים האלה שלמים מבחר עצמים, בחכמה בתבונה ובדעת, ידיעתם מכרעת, אוהבי התורה ולומדיה, מחזיקים בה ותומכים, רודפי צדק מחזיקי כל בדיק, עיר ואם בישראל. ואולם דא עקא, זאת לפוקה, אשר מקדם קדמתא היתה העיר הזאת משובחת, והיא כפורחת יושבת בשבת תחכמונים, שערים המצוינים בהלכה, מערכה מול מערכה, מסקי שמעתתא אליבא דהלכתא, והיו לאחדים ידידים נחמדים אוהבים זה את זה, וקרא זה אל זה "בואו אחי בואו ריעי", נחמדים מזהב וזהבאים, חברים מקשיבים בשבת אחים גם יחד, דקב"ה תבע ביקרייהו ומשתבח בהו מארייהו, עם זו יצרתי לי בני בכורי ישראל. והיום הזה נסעו מזה ויחנו ברפידיים, עולים ויורדים בסלע המחלוקת, ויפרדו איש מעל אחיו, מזה אחד ומזה אחד, מוציא מיצה ומריבה בעבודה זו תפילה, דברים העומדים ברומו של עולם, זמירות יאמרו ותשבחות ישמיעו כל חד לפום חורפיה, וכל אות ואות דומות וסמוכות אחדדי כגון "רוממו" "צללו" "גללו" "חללו", וכן "ברכו" ושבחא דאתי ממילא, מר סבר לאומרם בשוא לבד כמנהג "מנחת שיי" (כמ"ש בריש פרשת לך לך), עיי"ש. ומר סבר לאומרם בניקוד חטף פתח כמקצת ספרי המדקדקים, וכדומה כמה תיבות אלפים ורבבות, ומעלת התלמידי חכמים אשר הם מלמדי תשב"ר חלוקים זה מזה. וראש הסיבה היתה בגלל הדבר הזה, כי כן באו ספרים חדשים לבקרים חומשים ומחזורים קרוב לעשרים שנה דפוס ליוורנו יע"א וכדומה, והאות הראשון משתי האותיות האלה הדומות וסמוכות כולם

מנוקדים בשוא לבד, ודין גרמא לבער כאש המחלוקת בין החכמים
מלמדים ושלוחי ציבור. ובין דא לדא זו היא שקשה מכח של פרידה,
כי הן בעון חלק לבם ויחי ריב בין אנשים, ויבער ביעקב כאש להבה
שלחבת קטטה ומריבה, על-כל מוצא פי ה' במאמר קדישין, וכל הראוי
לאישים, איכא דמתני לה חכי בנקודות חקציף ונותן טעם לדבריו, וזה
יורד אחריו להתפלל ונותן אמתלא לדבריו. ועמא דארעא דלא שמעין
ולא ידעין בטעמי הנקודות, חמא געשו אגודות אגודות לחרחר ריב ומדון
בלב זדון, וחמא מתנבאים כי לא נאח כי לא יאח לומר חכי, וכאשר שמע
קל חבריה אשר בא להתפלל וליו רגל על לשונו לומר כרצונו, רגע
כמיטריה תקיף ליח יצריח ויתן בכעס עינו מושך עצמו ואחרים עמו.
וכל אנשי חיל יקרי רוח ואנשי תבונה לא מצאו את ידיהם ואת רגליהם
להשוות החזנים ושלוחי ציבור שיאמרו כולם בנוסח אחד קרייא נאמנה דלא
ליתו לאצלו כדבעי לצלוי. ואם על שני הסעיפים פוסח או ידלג כאיל פסח,
ואגב שטפיה משתמע לתרי אנפי, ופעמים מתעלם ולא ידע לישניה אם
בחטף פתח אמרו ואם בשוא לבדו.

כל קבל דנא, הנה קמו איזה פרנסי באיזה בתי כנסיות ובאו לפני מעלת
חשובי דרומא, ה"ה הוועד הקדוש ראשי וטובי העיר והמעמד ה' עליהם
יחיו, אשר בית ישראל נכון לפניכם, וענו ואמרו: חבו לכם עצה ותגדרו לנו
גדר וסייג, דרך זו נלך ונחיה כולנו יחד שפה אחת ודברים אחדים, כי
עליכם המצוה לגדור פריצות ולבנות הגדרות, כי על כן נחיתה הדבר
הזה חוכא וטלולא, וכל העם מקצה הן לריב ומצה וגרון מפריד אלוף, ונמצא
שם שמים מתחלל ח"ו, ובגלל הדבר הזה רבים קמו לשנות כמה שינוים
בתפילה, כגון "נקדישך ונעריצך" ויחי העולמים" וכדומה, כמה שינויים
אמור רבנן בכפילא.

כל מן דין וכל מן דין, עמדו מעלת ראשי וטובי העיר והמעמד יחד כולם
במחוקק במשענותם שהעולם ניוון בזכותם, ירדו ברשות ועמדו ותקנו
וקבעו חובה זאת התעודה בשבת, דהיינו לקרות בציבור פרשת השבוע
בס"ת וכן נביאים וכתובים אשר יקראו אותם בציבור, חיובא רמיא לקרותם
כמנהג "מנחת ש"י" כולם בשוא לבדו. וראו לתקן חכי בצדק ובמשפט, כי כן
נמצא כתוב בספרי כתיב-יד הנמצאים פה העירה מזמן קדמון, למעלה
מחמש מאות ושבע מאות שנה, וספרי תנ"ך הנזכרים הינם כמוסים בכל
בית-הכנסת לכל אחד בפני עצמו, כתובים בקלף כתיבה מאושרת כל שהיא
תפארת, ושם נמצאו כולם עקודים נקודים בנקודות חכסף בשוא לבד
כמנהג "מנחת ש"י". וכן פסוקים שלמים תנ"ך כגון זמירות וכדומה,
"גדלו לה" [=רוממו] "ימלוך ה' לעולם" [=הללוהו], בכולם

קבעוה חובה על השליחי ציבור לאומרם כולם בשוא לבד. וכן הני
כחי שלוחי דרחמנא "כה תברכו" בברכה המשולשת במידות שהתורה
נדרשת בשוא לבד. זו ואין צריך לומר זו, בסדר הלימוד תשב"ר בתלמוד תורה
ובכל המקומות ילמדוהו באורח משפט כמנהג "מנחת שיי" דוקא, ולא יהיה ח"ו
מחלוקת בין המלמדים, כי זה היה עיקר ושורש פורה ראש. זולת סדר
התפילה ותיבת "ברכו" וכל שירות ותשבחות, כאשר יבואו בתוכם אותיות
הדומות סמוכות אחדדי, השליח ציבור יאמר כרצונו. ברם, שאר השינויים
אשר רצו לשנות כגון "נקדישך ונערייך" "חי העולמים" – הא ודאי לעיכובא,
ולא יהיה להם רשות לשנות כלל, וכמ"ש בספר יוסף אומץ (סימן י"ד), ושם
כתוב לאמר "נקדישך ונערייך" דוקא, וכל המשנה אינו אלא טועה.

באופן, כל זה נעשה ונגמר בהסכמת כולם, ראשי וטובי העיר הע"י
והמעמד הי"ו, ובעצה אחת עלתה הסכמתם הכי כאמור וכמדובר,
להשקיט המריבה ולהבת המחלוקת. ומה גם לתקן גדר וסייג שלא יוכל
שום נברא שבעולם קטון או גדול לשנות איזה שינויים אחרים כנזכר
למעלה. והכל באומר ובחזק ככל הסמכות אשר נעשו מימות יאושע י' נון,
דלא לשניא עוד כל ימי עולם עד כי יבא שילח. ומעלת תלמידי חכמים הי"ו
אשר פה העירה קבלו עליהם לאשר ולקיים הסכמה זאת בס"ד. ואחר
שנכתב ונחתם בספר בהסכמת כולם כדנא כתיבא די רשים פתגמא, שלחו
עלוי דישרן סמיכין עלוהי, ה"ה שרי הנצבים על שער בת רבים לכל העדה
כולם קדושים פרנסי וגבאי אשר בחמשה בתי כנסיות של פה העיר תהילח
מתא מחסיא רומא יע"א. ויציבא מילתא כי בו בפרק ארבעה בתי כנסיות
סבירו וקבילו עליהו ספיר גזרתם, וינחגו וילכו לדרוש בתורת ה' תמימה,
תנ"ך ופסוקים שלמים כמנהג "מנחת שיי" כולם בשוא לבד.

ולא עברו ימים מועטים הותרה הרצועה ונעשו כשתי כתות, שתים מצד
אחד ושלשה מצד אחד, וחזר ונעור לכל דבר המחלוקת כבראשונה.
וזה יצא ראשונה, העבירו הש"צ מלשרת בקודש כי רצה לומר כמנהג
"מנחת שיי" וכתקנת הקהל הסכמת ראשי וטובי העירה והמעמד הי"ו, ובכן
מינו אחרים תחתיהם גרועים בערכם, בתנאי ועל מנת שיאמרו כרצונם,
והתפרדה החבילה, וארעא חלחולי מחלחלא, כי ידוע הוא כי אין דבר טוב
יוצא מן המחלוקת והוא בין אחים יפריד.

ויתיצבו מלכי ארץ ה"ה הרבנים כוללי תהילות ישראל, הרב שבעיר
טריאסטי יע"א והרב שבעיר טורינו יע"א ומעיר ליורנו יע"א,
לדרוש את שלום העיר, ולא יהיה חילוק ופירוד הלבבות, ומינייהו מלכי
מינייהו רבנן דפקיע שמייהו התחננו ובקשו לשלום אין קץ, ולהתחזק
בלבבם שלם, כי תקנה זאת לא תזוז ממקומה, אשר היא מוקפת

חומה, להשקיט המריבה ולהבת המחלוקת ויתענגו על רוב שלום.

ואני בבואי פה העירה שמעתי ותרגז בטני, קול המונה של רומי אשר המה מלינים לאוקומי גירסא וקטיגוריא ביניהם, מי נדחה מפני מי, המעט הוא אם רב, ולא שמייע להו מנהג רוב העולם ממזרח וממערב, הבל ברוח לאהבת הניצוח, וצר לי מאד ולבי בוער כאש בצער הגבוה, רננא מרגנו אבתריהו אגב אורחיהו. ואני בעניי בהשקפה ראשונה אז אמרתי: כגון דא ודאי אין רוח חכמים נוחה הימנו, אי בעית אימא קרא, הכי נאה ויאה לקבל באהבה דברי חברות, ותורח אחת ומשפט אחד יחיה לכולנו כמנהג רוב העולם, וכמעט רוב העולם רחושי מרחשן בהשגרת לישן, הן הם יודו ויברכו כמנהג "מנחת שיי" זצוק"ל. ועוד זו נאמנה, כי כן מנהגנו בכל ארץ ישראל ובפרט תוככי ירושלם עה"ק ת"ו, ומה גם כי כן נמצא כתוב בספרי כתיב"ד הקדושים הנמצאים פה רומא יע"א, וכמה מחזורים נדפסים כמנהג רומא עיני ראו מנוקדים בשוא, הנה הינם ישנים למעלה משלש מאות וארבע מאות שנה. ובכן חויבא רמיא לאשר ולקיים בתקנה זאת, וכגון דא איישר כוחם שלא יתרבה מחלוקת בישראל, ועייז אין דבר חוצץ, וכולם באהבה ואחוזה שלום וריעות. לא כן עתה, גבר אויב וכנס בלב קנאה ושנאה ותחרות, וזה מעשיו בכל יום – צופה רשע לצדיק ומבקש לחמיתו, וחי לא יעזבנו בידו. ואי בעית אימא סברא, רחמנא לבא בעי, לב נשבר ונדכה, וכמשפט הלשון אשר יאמר עולה לרצון תמיד לפני ה', ובפרט בנידון אשר לפנינו דאינו משנה כוונתו, הא ודאי צדקו יחדיו, מאן דתני הכי לא משתבש ומאן דתני הכי לא משתבש, הנה ה' ניצב עלה ומתאוה לתפילתו לכל אשר יקראוהו באמת. לא כן כשיחיו ח"ו פירוד חלבבות – גורם לשכינה שתסתלק בישראל, מפריד העולמות ומקלקל צנורות השפע ח"ו, ושכינה מה הלשון אומרת קלני מראשי, כי ידוע הוא עון שנאת חנם חמור ושקול כנגד עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים. ועיי מדת האחדות ישראל קדושים נקראים "חלק ה' עמו", ואם לאו – ח"ו דוחק ונכנס מו"ת בתוך אותיות חל"ק ומפריד אלוף ויחיה מחלוק"ת, כאשר הביאו הרב של"ה זצוק"ל. א"כ איפוא קום נא שויא והתקשרו בקשר אחד, כי זו היא רצונו של מקום, ומי כעמד ישראל גוי אחד.

ואחרי ראותי כי כפטיש יפוצץ סלע המחלוקת, ובין עצומים הפריד, יעצוני רעיוני אעפ"י שאיני כדאי, משום עת לעשות לה' לא אשקוט ולא אנוח עד יצא כנוגה אור זרוע המשפט והשלום. ובחמלת ה' עלי נתנני לחן ולחסד ולרחמים, וזיכני לדרוש ברבים בקהל ועדה מישראל במעלות האחדות וגודל השלום, ותליית דברים היוצאים מן הלב נכנסים ללב, ולשם שמים נתכוונו ואמרו השלום, וכל אחד בפרטות פרנסי וגבאי ומעלת שלוחי ציבור שבכל קהל וקהל האמת והשלום אהבו...

"נְקִדְיִשׁ וְנִעְרִיצָה"

בו ידבר על מנהגם של ישראל קדושים לומר את כ"ף הכינוי בשוא גם לזכר. ודבר הלמד מעניינו ידבר על חתימת ברכת "בורא פרי הגפן" בסגול.

פתיחה קטנה

תחילה וראש, זאת למודעי כי איני איש מלחמה ולא איש מריבות, ואין מנהגי להלוך ולכתוב השכם והערב בירחונים וקבצים, או לענות ולהגיב על כל מי שמעיר עלי, כל רצוני וחפצי הוא ליישב מנהגם של ישראל קדושים ומנהג אבותיהם ואבות אבותיהם, והרוצה לקבל יקבל, והרוצה לכתוב נגד דברי – אינו פוגע בי כלל ועיקר, כי נפשי כעפר לכל תהיה, וסהדי במרומים שאני אוהב את כל אחד מישראל כנפשי, אלא שידע כי הוא כותב נגד כל גדולי ישראל וכל קדושי ישראל, ופוגע בכבודם ובכבוד מסורתנו עתיקת היום, ותו לא, ואין ספק שיתבעו את עלבונם מאותו אדם. ומי שרואה את עצמו נפגע ממה שכתבתי – אבקש את סליחתו מראש, כי לא לזה התכוונתי. וכל הדין אותי לכף זכות – גם מן השמים ידונו אותו לכף זכות. ואף שראיתי כמה מאמרים אשר באו ליישב מנהגם של ישראל קדושים, ובמחילה מכבוד תורתם, רוב ככל הכותבים בענין – לבד מזה שאינם מבינים בדקדוק – ממש מסלפים את דברי רבותינו ז"ל, איש לדרכו פונה.

מה שאמר לי מופת הדור והדרו בענין

והאמת, כי זה לי כמה שנים טובות שרצוני עז לכתוב על נידון זה באורך

ורוחב, וכבר לפני כמה שנים שוחחתי עם מרן מופת הדור והדרו הג"ר עובדיה יוסף על זה, ואמר לי שהוא כואב את כאבי (ואף דרש על זה בשיחתו השבועית בבית הכנסת "היזדים" נגד הסידורים המשנים את ניקוד התפילה ל"שבענו מטובך" וכדומה, ובודאי כוונתו לסידור "איש מצליח" ו"עבודת השם" שרק הם עשו כזאת, וכן אמר לי בשעה שהגהנו את הסידור "יחזקאל דעת" שלא לשנות את הניקוד המקובל בדינו כפי שעשו אחרים, וכן שמעתי כיום ממקורביו שאין דעתו נוחה מאלו ששינו את הניקוד השגור בפי כל ישראל. וכן אמר לי בלשון חריפה שאלו שתקנו בברכת "אתה חונן" "חננו" בלא וי"ו, עתידים ליתן את הדין, ועיין בסוף ספר "נשמת חיים" מה שכתבתי בזה בס"ד), ובקשני אז לכתוב בזה ליישב מנהגם של ישראל קדושים. אבל כל פעם שאני בא לכתוב בזה, אני אומר בשביל מה לכתוב? ! חסר לך מה לעשות? ! והרי כולם מבינים שזה שינוי ממסורת אבותינו ורבותינו הקדושים נוחם עדן! וברוך השם ששום סידור לא הולך בדרך קלוקלת זו. ויותר מזה שמעתי מכמה ראשי ישיבות שליט"א שאינם מרשים להכניס סידורים מעין אלו לבית מדרשם (ויש שעשו מעשה להוציאם מבית המדרש לאחר שנתרם ללא הסכמתם). אבל לאחרונה, מעת אשר

שבטים, וכל שבט ושבט עולה תפילתו דרך שער אחד מיוחד לו, והוא סוד י"ב שערים הנזכרים בסוף יחזקאל. והנה, אין ספק כי-אם תפילות כל השבטים היו שוות לא היו צורך לי"ב חלונות ושערים וכל שער יש לו דרך בפני עצמו, אלא ודאי מוכרח הוא שכיון שתפילותיהם משונות לכן צריכים שערים מיוחדים לכל שבט ושבט, כי כפי שורש ומקור נשמות השבט ההוא כך צריך להיות סדר תפילתו. ולכן ראוי לכל אחד ואחד להחזיק כמנהג סדר תפילתו כמנהג אבותיו, לפי שאין אתנו יודע מי הוא משבט זה ומי הוא משבט זה, וכיון שאבותיו החזיקו במנהג ההוא אולי הוא מן השבט ההוא הראוי לו אותו המנהג, ועתה בא לבטלו ואין תפילתו עולה למעלה אם לא בדרך הסדר ההוא. אבל צריך שתדע שאין זה אלא בענין תיבות משונות באמצע התפילה וכיוצא בו, כגון להקדים "הודו" קודם "ברוך שאמר" או אח"כ וכיוצא, אבל מה שהוא מיוסד על-פי הדין המפורש בתלמוד זה הוא דבר השווה לכל נפש ואין חילוק ביניהם כלל בכל השבטים. עכ"ל. ועיין מה שכתבתי בס"ד בענין זה במבוא לספרי "נשמת חיים".

בכל דור שינו מעט את נוסח התפילה

סידורי התפילה בכל דור ודור ידעו תהפוכות, הן בנוסח והן בניקוד, ויש שאפילו באותו הדור נעשו כמה שינויים, הן ע"פ הקבלה והן ע"פ הדקדוק, וכללא כליל לן מרן החיד"א בספרו "טוב עין" (סימן ז) וחזר על דבריו אלו בשו"ת "יוסף אומץ" (סימן י) בזה הלשון: "מילתא כדנא, מעשים בכל יום בכרכים ועיירות גדולות בגלילותינו, דמשנים תיבה אחת או

התחילו בהפצת שיטתם בריש גלי, הן בדרך הרדיו והן בדרך העלונים והן בחוברות וקבצים למיניהם, ופוערים פיהם נגד כל ישראל ונגד כל חכמיהם, כדרך המשכילים (כפי שיבואר לקמן), חששתי מפני הבאות, שלא נהיה ח"ו מהצועקים ולא נענים, לכן אמרתי לא עת לחשות, ולאמץ ברכים כושלות, ולהזהיר את עם ה' שירחקו מפתח ביתם ולא ילכו בדרך איתם, וזה החלי בעזר צורי וגואלי.

כך המנהג בכל קהילות ישראל

דבר ברור ונראה בעליל כי כן נהגו בכל קהילות ישראל, **ספרדים** **אשכנזים** ו**תימנים**, לומר "נְקִדֵּי־שֵׁף וְנִעְרֵי־צֶדֶק" "ושבענו מְטוֹבָךְ", "שים חלקנו בְּתוֹרָתְךָ, שבענו מְטוֹבָךְ, שמח נפשנו בִּישׁוּעָתְךָ", וכיוצ"ב רבים בסידורים הנדפסים וכתובי יד, ואין פוצה פה ומצפצף.

תמיד היו הבדלים בין הסידורים

מאז ומעולם, עוד מתקופת התנאים והאמוראים והסבוראים והגאונים, היו מחלוקות בעם ישראל על נוסח התפילה וקריאת התיבות והאותיות, מה הנכון יותר, זה אומר בְּכָה וזה אומר בָּכָה, וכמו שכותב רבנו מהרח"ו בשם רבנו האר"י ז"ל (שער הכוונות דף נ ע"ד): "ואמנם בעיקרי המנהגים עצמם שיש הפרשים רבים ושינויים רבים בענין נוסח התפילות בעצמם, חוץ מענין הפזמונים והפיוטים הנוספים בתוך התפילות, אלא בנוסח הברכות והתפילות עצמם יש שינויים רבים בין סידורי התפילות, בין מנהג ספרד ובין מנהג קאטלוניא ובין מנהג אשכנז וכיוצא בזה. הנה בענין הזה אמר לי מורי ז"ל, שיש ברקיע י"ב חלונות כנגד י"ב

הפיוטים של הר"ש והר"י הלוי והר"ן ז"ל הם תפילות שתקנו לנו אנשי כנסת הגדולה או חכמי המשנה והתלמוד כדי שאסור להגיה ולשנות בהם כלום, הלא ודאי כל אדם יש לו רשות לחוות דעתו במה שיוכל להשיג בכל דבר הבא אחר חתימת התלמוד, והבוחר יבחר... אם כן השתא אם אחד עשה בדברי הפיוטים והוידויים הנזכרים לעיל איזה השגה ותיקן בהם איזה תיקון קטן, היתכן לומר שאיסורא קעביד, אתמהא?! עוד לך נא ראה להרב הגדול מהר"ח פאלאג'י ז"ל בספר "מועד לכל חי" שעשה כמה הגהות ושינויים בפיוטים של הר"ש והר"י הלוי ובוידוי של רבינו נסים וכיוצא, וכן יש בכמה ספרים קודם ממנו שהגיהו ותקנו כמה דברים בפיוטים הנזכרים וכיוצא, כל אחד כתב כפי מה שהשיגה ידו, גם עליהם יקרא תגר שהם משנים תפילות הסידורים מקדם?! עכ"ל, עיין שם.

תחילת השינוי של כ"ף הכינוי באשכנז

והנה בארצות אשכנז, לפני כארבע מאות שנה, כאשר החלו הסידורים הנדפסים לפוץ על פני תבל, וכל סידור היה שונה מחבירו בניקוד התיבות, והטעויות רבו למעלה ראש, קם הג"ר שבתי סופר מפרמישלא (משנת ש"ב ואילך), תלמיד הג"ר מרדכי יפה בעל הלבוש, והגיה ודקדק הדק היטב בכל תיבה ותיבה, וסידר כללים וסידור תפילה בכ"י¹, וקיבל את הסכמתם של כל גדולי ישראל בדורו (בין השנים ש"ז-ש"ח), כדי שממנו יראו וכן יעשו שאר המדפיסים. ואכן כל סידור שיצא אחריו

שטים בברכות יוצר וברכות שמונה עשרה וכיוצא, המדקדקים כפי דקדוקם, והחכמים כפי חכמתם, והמקובלים כפי ידיעתם, ואין פוצה פה, רק יש שואלים טעם השינוי, ושוב כותב בתוך התשובה: "ולענין מה שנהגו לשנות תיבות, זה בא מכח הדקדוק, וזה בא מכח הבנת הענין וחיבור הדברים וכיוצא, ויש יוצא לטעון מכח חכמת האמת, דע דאין קפידא בזה, דכל אחד יאמר דהנסחא עיקרית כדבריו ונפל טעות בספרי הדפוס, והרוצה לשנות יכול לשנות. ומה גם אם רבינו האר"י זצ"ל הגיה — ודאי דמאן דנקיט נסחת האר"י זצ"ל שפיר עביד, כי אליו נגלו תעלומות חכמה, ואילו בעלי נסחא אחרת ידעו שרבינו האר"י זצ"ל רצה בנסח זה היו מקבלים דבריו באהבה". וכך חותם את התשובה הנזכרת: "ומשם בארה, שהמשנים תיבה או תיבות בתפילה וטוענים מצד הדקדוק או מצד יפוי הלשון — הרשות בידם, שאינו דבר איסור והיתר. ומה גם האומר כנסחת האר"י ז"ל, שפיר דמי".

וכך כותב ג"כ רבנו בספרו "ידי חיים" (חלק שו"ת רב פעלים סימן ט) שכל שהנוסח אינו מיוסד מן הקדמונים אלא הוא מיוסד אחר הקדמונים ותקנו לאמרו רק בחזרה ולא בלחש — ניתן רשות להוסיף על המלות ואין בזה קפידא כל כך. עיין שם. ועתה שמתי אל לבי שכן כתבו גם חכמי ורבני בגדאד במחאתם נגד אובמאיר כנזכר לעיל בראש אמ"ר, בזה הלשון: ומה שכתב רבנו בספרו "תיקון תפילה" איזה הערות שנים ושלשה דברים בפיוטים של הרבנים הנזכרים לעיל, מה בכך, הנה יש לשאול אם

(1) גוף הסידור בלי הביאורים נדפס בפראג בין שנת ש"ז לש"ח. בשנת תרס"ט נדפסה ההקדמה הכללית ע"י ד"ר אברהם ברלינר, ובשנת תרל"ז הדפיס הדיין שפיערס הגדה בניקוד מה"ר

ובאותו הדור — בר פלוגתיה — הגאון יעב"ץ בסידורו "שערי שמים" ו"עמודי שמים" ובמיוחד בספרו "לוח ארש", ואחריהם קמו עוד מדקדקים באשכנז שהוסיפו כהנה עוד ועוד תיקונים, הג"ר מרדכי דיסלדארף, יצחק סטנוב בסידור "ויעתר יצחק" ובספרו "בית תפילה", ד"ר זליגמן בער בסידור "עבודת ישראל", הרוו"ה — הג"ר וולף היידנהיים בסידור "שפה ברורה" ובמחזוריו נעניין בכל זה במאמריהם של הג"ר יוסף יעקב שכטר והג"ר דוד יצחקי בריש ספר "לוח ארש" הנדפס מחדש].

המכנה המשותף אצל כל חכמי אשכנז, אחד המרבה ואחד הממעט², שלא נשאו פנים ללשון חז"ל ולא נתנו לו כניסה לסידור התפילה, וכולם כאחד עונים ואומרים שצריך לילך אחר לשון ודקדוק המקרא בלבד, ואין ללמוד ממה שמורגל

השתבח בזה שהוא מוגה מסידורו של הרש"ס. ברם, בזה לא תמו המחלוקות והתיקונים — הן בנוסח הסידור והן באופן ניקודו הנכון — סידור שהתפאר להיות בנוי על יסוד עבודת הג"ר שבתי סופר היה "דרך שיח השדה", עבודה משותפת של רבי עזריה ובנו רבי אליה, שנדפס בפרנקפורט דמיין בשנת תס"ד בהסכמתם של גדולי הדור, ארבע שנים אחריהם קם רבי שלמה זלמן הענה וחיבר ספר חשוב על כללי הדקדוק בשם "בנין שלמה", ספר מלא ביקורת חריפה נגד קרוב לשלשים חכמים שקדמוהו, איתם לא הסכים בעניני דקדוק עברי, ובשנת תפ"ה הוציא סידור משלו בשני חלקים, הראשון נקרא "ספר שער תפילה" ובו המון הערות וביאורים ותיקונים בדקדוק, והחלק השני נקרא "בית תפילה" הכולל סידור תפילה עם מעט הערות,

שבתי. ומשנת תשמ"ז ואילך עד עתה זכינו להשלמת כל ארבעת החלקים של הסידור, עם מבוא והערות והארות מאת הג"ר יצחק ס"ן והג"ר דוד יצחקי.

(2) ברם יש מהחכמים הנ"ל שלפעמים הלכו גם הם אחר לשון חז"ל, בפרט הגיעב"ץ שמחד גיסא תיקן והלך כאן אחר לשון המקרא, מאידך גיסא על-פי רוב הלך אחר לשון חז"ל הארמי, וזאת בדרך כלל על מנת לסתור את דברי בר פלוגתיה הרז"ה שתיקן את נוסח התפילה כפי לשון המקרא, ולא ידעתי ליישב שיטה זו, שכאשר בר פלוגתיה שינה ע"פ לשון המקרא — הוא דוחה אותו ע"פ לשון חז"ל, ובמקומות אחרים הוא בעצמו מתקן ע"פ לשון המקרא נגד לשון חז"ל, ואפשר שלשון זה לא היה כ"כ מצוי אצל האשכנזים בלימוד, או מפני שנכתב פעם כך ופעם כך, לכן לא החשיבוהו ללשון חז"ל. וזה מצוי גם אצל חכמים ומשכילים אחרים, אבל ודאי מטעם אחר, ושמתי לב שזה מגיע כאשר הוא בא לדחות דברי מי שקדמו בתיקון, לדוגמה אביא, ישנו חכם בדורנו שנודע לכל כי הוא הולך תמיד אחר לשון המקרא, ברם פעם אחת אמרתי לו שבנוסח "עלינו לשבח" מנוקד בסידורים שלנו תיבת "ומתפללים" הלמ"ד בדגש ולפי שיטה זו יש לנקד הלמ"ד בלי דגש, מפני שכן הוא במקרא להדיא (ישעיה מה, כ): "ומתפללים אֶל אֵל לא יושיע", וכל הנוסח בדיוק כלשון המקרא. אמר לי כלשון הזה: אל תשנה יותר מדאי! וכך הוא בסידורו עד היום עם דגש. צא וראה, בגלל שאני הקדמתי אותו במציאת תיקון זה — הוא לא מוכן לשנות יותר מדאי, אבל אם הוא בעצמו היה אומר זאת — לא יזיזו אותו כל רוחות שבעולם מדעתו. וייתרה מזאת, היו דברים בינינו שאמרתי לו שע"פ המקרא צריך להיות כך וכך, ולא קיבל, אבל לאחר שנים הוא תיקן זאת בגלל ... שאחד מתלמידיו או קרוביו העיר לו על זה... ועוד חזון ליוסף איה"ב.

בפי העם והחכמים והלמדנים, וכל שכן ממה שמנוקד בספרים ישנים, וכל אחד נשתבח בזה שהוסיף תיקונים על קדמו.

בספר לא שינו את זאת

אצל הספרדים ועדות המזרח והמערב, אמנם לא היו צריכים לטרוח כל-כך לתקן כל מלה ומלה בסידור התפילה, כמו בנוסח אשכנז, כי אכן הרואה יראה בסידורי הספרדים³ רובם ככולם היו אחידים (פחות או יותר) בניקוד, למעט טעויות דפוס בדגש ורפה, או החלפת קמץ ופתח, או החלפת צירי וסגול ושוא, שהיגויים שוה אצל הספרדים, ותוקנו ע"י חכמים ומדפיסים שונים במשך הדורות ללא עוררין וללא מחלוקת. ברם, היו חכמים וגדולי ישראל, ביניהם: מרן החיד"א, הג"ר עבדאלה סומך, הג"ר חיים פלאג'י, הג"ר יוסף חיים,

המהרי"ץ — הג"ר יחיא צאלח — שהציעו הגהות ותיקונים בנוסח (ומעט בניקוד) סידורי התפילה, רוב ההגהות הם מסוג התיקונים שעל-פי הקבלה, בפרט במה שנתפרש להדיא בדברי רבנו האר"י ז"ל והרש"ש, מעטים מאוד התיקונים וההגהות שנאמרו על-פי הסברא או מפי ספרים וסופרים. המכנה המשותף ביניהם, שקבלו את דברי רבנו האר"י ז"ל והרש"ש כהלכה למשה מסיני, ואף שהכניסו מעט תיקונים ע"פ הדקדוק, זה היה מחמת שיש חשש להבנה מוטעית (לפי דעתם), כמו "אנו" — "אנחנו", "נמת" — "נאמת", כנודע, אבל לא היה אף אחד מבין הגדולים דלעיל שהחליט כי צריך לשנות את כל הניקוד או נוסח התפילה על-פי לשון המקרא⁴, אלא דגלו בניקוד ובקריאה שקבלו איש מפי איש, ובמה שהיה שגור בפי העולם.

3) שם הכולל לדפוס ספרד (קאטלונאי), מנטובה, ליוורנו, בגדאד, מרוקו, תוניס וארם צובה.
4) אמנם, לפעמים גם הם הגיעו על פי דקדוק לשון המקרא ונבדל כלל זה קורה מפני שראו בדברי אלו שדעתם ללכת תמיד אחר לשון המקרא¹!, ולא שתו ליבם כי תיקון זה נוגד את גירסתם במקומות אחרים בתפילה, וכן נוגד את כל מהלכם בנוסח ודקדוק התפילה, ומספר דוגמאות לזה: הנה נוסח דידן בברכת הלבנה "ברוך יוֹצֵרֵךְ, ברוך עוֹשֵׂיךְ, ברוך בּוֹרְאֵיךְ, ברוך קוֹנֵיךְ ... בִּיָּךְ" וכו'. הכל בחירק כדרך לשון חז"ל והארמית לנקבה. והנה מופת הדור והדרו (חזון עובדיה הלכות ברכת הלבנה עמוד שלב) כתב לומר בצירי ולא בחירק, ובדאי שראה מה שהגיע חכם אחד בדורנו מחכמי המקרא שצריך לומר "יוֹצֵרֵךְ" וכו' הכל בצירי כלשון המקרא, ואף הוא הלך אחריו בזה, ולא שת ליבו שניקוד זה החדש נוגד את כל שיטתו בניקוד התפילה, בפרט בענין כ"ף הכינוי שאין הבדל ביניהם כלל, כי שניהם לשון חז"ל. כמו כן, רבנו כותב בספרו "עוד יוסף חי" (תרומה סעיף ה) שצריך לומר "גְּלִיּוֹתֵינוּ" הלמ"ד בקיבוץ (ולא בחירק), וכמו שכתב הרב "פתח הדביר" (סימן קכז אות ב; וסימן קיז אות ו). ולא שת ליבו שניקוד זה החדש, אשר מקורו מהרב "שלמי ציבור" (דף קל ע"ג), הוא ע"פ לשון המקרא ואין לו אח ורע בלשון חז"ל, שתמיד אמרו "גְּלִיּוֹת" "חֲנִיּוֹת" "זְכִיּוֹת" "מְלָכִיּוֹת" כולם בלא וי"ו (ועיין בסליחות "עוד יוסף חי" מה שכתבנו אודות ניקוד תיבת "זְכִיּוֹת"). ואף רבנו בעצמו בכל מקום כותב כך בלא וי"ו. וכיון שראה זאת בדברי הרב פתח הדביר שהלך אחר הרב שלמי ציבור שהוא דעתו ללכת אחר לשון המקרא בכל מקום, לא כן דעת רבנו בשאר דברים, כמבואר לקמן (הערה 41). וישנם עוד דוגמאות רבות לזה, ובמקומו יתבאר יותר באורך איה"ב. נלמא אני אומר זאת? מפני שאלו המגיהים ע"פ לשון המקרא מביאים ראיה מאותם

הרב "ישרש יעקב" רבי יעקב בשן הראשון שרצה לשנות אצל הספרדים

דברי מרן החיד"א נגר ה"ישרש יעקב" והרוצים לילך בעקבותיו בדורו

כעבור זמן מה, בדורו של מרן החיד"א החליטו כמה חזנים לשנות את הנהוג, ע"פ מה שראו בספר "ישרש יעקב", ומאידך היו חזנים וחכמים שלא רצו לשנות מהמנהג, וכך נעשו אגודות אגודות, ושאלו את מרן החיד"א מי יכפה את מי לעשות כדעתו. וזה לשון מרן החיד"א בשו"ת "יוסף אומץ" (סימן י): שאלה. המנהג הנהוג מימי קדם בכל גלילות איטאליא כפי מנהג איטלקי שלא לחוש אם נקרא כינוי השם ליחיד זכר נמצא בקמץ ושוא, וכן בכינוי הפעלים המחברים ליחיד זכר נמצא אף בלא הפסק, כגון "באהבה כמצות רצונך" "כמו שכתבת עלינו בְּתוֹרָתְךָ" "על ידי משה עֲבַדְךָ", וכגון "נְקַדִּישְׁךָ וְנַעֲרִיצְךָ", וכמו שנדפס בכל הסידורים והמחזורים, וזהו הנוסח השגור בפי כל העם, זקנים עם נערים טף ונשים. והנה מקרוב עלה בלב מקצת חזני זמננו משכילים ומבינים אף בדקדוק לשון הקודש להגיה קריאת כל הכינויים הנזכרים לעיל בשוא וקמץ⁶, כפי מ"ש

עד שקם לפני כמאתים וחמשים שנה חכם אחד בשם רבי יעקב בשן וכתב קונטרס קטן הנקרא "ישרש יעקב" (נירו-בורג תקכ"ח), וקראו על שם רבי יעקב ביבאני כי ירא להזכיר שמו⁵, ובו הוא טוען כי דברי חכמי אשכנז נכונים הם, וצריך לילך אך ורק על-פי לשון המקרא, וא"כ חובה עלינו לשנות את מה שלא מתאים ללשון המקרא, ואף שכך נוהגים החכמים וכל העם מקצה, המנהג אשר הונהג הוא בטעות מחמת שכל הסידורים משובשים ונוקדו ע"י בחורים. ואז קמו נגדו מגדולי ישראל והכו על קדקדו ובראשם הג"ר בנימין איספנוזא אשר חיבר ספר הנקרא "יסוד הקיום" להשיב לו על כל טענותיו. ולכן דברי חכם יעקב בשן לא השפיעו כי הוא זה, וכל העם המשיכו לנהוג כפי ששמעו מחכמי דורם לומר כ"ף הכינוי בשוא, וכפי שמופיע בכל הסידורים עד ימינו אנו.

מקומות בודדים לשיטתם, כאילו שאותו חכם גם סובר כך, בזמן שבמקומות אחרים אין מספר הוא כותב להדיא ההפך].

(5) כך כתוב בשער הספר שמחברו הוא רבי יעקב ביבאני, וכבר גילה מרן החיד"א (ביוסף אומץ שם) שאינו המחבר האמיתי, וז"ל: "אגיד להם כי זה עני רבי יעקב באבאני הנדפס קונטרס ישרש יעקב על שמו אינו המחבר אלא מדקדק אחד ירא להזכיר שמו ונתן הכסף לר"ב שידפיסו על שמו וזה אמת וצדק". ועיין בהקדמת המהדירים הספר מחדש עם "יסוד הקיום" אשר הוכיחו בעליל שהמחבר הוא רבי יעקב בשן, עיין שם באורך. וכבר הקדימם בכל זה רבי קלצקי ירחמיאל לוי בספרו "ערך תפילה" (ווילנא תרכ"ט, עמוד 140) שהביא כמה ספרים שכתבו כי המחבר הוא רבי יעקב בשן, עיין שם. [בא וראה כמה פחדו לעשות כדברים הללו בגלוי, כי ידעו בליבם שמעשיהם נגד כל ישראל וחכמיו! ואילו היום בדורנו זה העלוב עושים כזאת בריש גלי ללא מורא ופחד, וכמעט שאין פוצה פה ומצפצף, אוי לדור שכך עלתה בימיו].

(6) ומכאן תמיה לי מילתא שכתב הג"ר שלום משה חי [שמ"ח] גאגין בספרו יריעות האוהל (על ספר אוהל מועד, דף פד ע"א וע"ב) שהרב ישרש יעקב לא דיבר בפרטות על "נקדישן ונעריצן"

החכם כמה"ר יעקב באבאני בספר "ישרש יעקב" בשם הראב"ע (במאזנים דף רי"ד) ובשם הרד"ק (במכלול בשער השמות בכינוי דברך) ובשם ספר "בנין שלמה", וכפי מה שתיקן הרב יעב"ץ ב"עמודי ושערי שמים", כי גמרו אומר כי כן ראוי על פי חכמת הדקדוק. ולחזנים אחרים קשה עליהם לשנות המנהג שהסכימו בו כמה רבנים ועשו מעשה בעצמם ברדתם לפני התיבה, ואם לפי הפשט נראה טעות אפשר שלא יהיה כן לפי הסוד. באופן שזה אומר ככה ונותן טעם לדבריו, וזה יורד אחריו להתפלל ואומר ככה ונותן אמתלא לדבריו, והמון העם מרגנים על זה לאמר: תשוו מידותיכם, אם הנוסח הראשון ישר והגון — נלך אחריו, ואם הנוסח השני טוב ממנו — נלך אחריו, כי כולנו חפצים לדבר צחות, על דרך [עמוס ד, יב]: "הכון לקראת אלהיך ישראל", ונראה בזה כאגודות אגודות ח"ו. יורנו המורה דרך זו נלך, אם טוב להשוות החזנים שכולם יאמרו בנוסח אחד, ומי יבטל דעתו מפני דעת חבריו, ואם יש לכוף על זה, ושכמ"ה.

תשובה ... ואני אענה, דהגם דזמנין דמשכחת גורעין או מוסיפין או משנין איזה תיבה או תיבות ויש להם על מה שיסמוכו, וכמ"ש מרן בתשובות חדשות מעתה הוא ספר "אבקת רוכל" (בסימן כ"ח) על קריאת "אנא השם" או "אנא בשם", וזה לשונו: יש לומר, שהפוסקים שכתבו "אנא

השם" לא לפסוק הלכה שיאמרו כן נתכוונו, ולדחות דברי רבי חגי והתוספתא, שאין זה תלוי בפסק הלכה, כיון שאין איסור בדבר, ואעפ"י שהם כתבו שיאמר "אנא השם" — מי שירצה לומר "אנא בשם" כרבי חגי הרשות בידו. עכ"ל. ומכאן מוכח דיש רשות לשנות איזה תיבה או תיבות, וכמו שכתבתי אני עני בקונטרס "טוב עין" (סימן ז') עיין שם באריכות. מ"מ, נידון שלנו שרוצים לשנות התיבות התדיריות והמורגלות בפי כל המון ישראל אנשים ונשים וטף, ולשנות נקודתן שינוי מורגש, וכל העם מקצה יחדיו ירגנו, מרגנו אבתריהו, ונעשה הדבר חוכא ואיטלולא. והם משתררים גם השתרר, ופערו פיהם שכל ישראל המה וחכמיהם ורבניהם טעו במדבר לא ידעו לקרות התיבות. הא ודאי אינהו הוא דקטעו בנקודות הקצ'ף, עושי חדשות ומזלזלים לאלפי רבבות ישראל, ויש לבטל דעתם ולכופם לכבוד ה' ותורתו וכבוד גדולי ישראל ראשונים ואחרונים רבים ועצומים מאריות גברו חשיבי דרומאי, אשר קטנם של תלמידי תלמידיהם עבה ממתניהם של אלו המשנים. ועדתי זו כי בעה"ק ירושלם ת"ו, ששם הורתי ולידתי וגדולי מן הארץ, ובעה"ק חברון ת"ו אשר גרתי בה, ועברתי בארץ מצרים ואגפיה, ובקושטנדינה רבתי עם רבתי בדעות, ואיזמיר עיר המהוללה, ותונס מתא מחסיא, ובכל ערי איטאליא

כי אם על שאר מלות בשמות ופעלים וכו'. וכל זה כתב מחמת שלא דקדק בלשון השאלה שמפורש בה "נקדישך ונעריצך" ולא דקדק בלשון מרן החיד"א בתשובתו ולא ראה ספר ישרש יעקב בעצמו (כמו שכתב "אינו מצוי אצלי") רק ראה הדברים ב"לחם הביכורים" וכתב מה שכתב. מיהו, הרואה יראה (גם בלחם הביכורים) דקאי גם על "נקדישך ונעריצך", ומרן החיד"א שהשיב וגער עליהם קאי על כל התיבות שרצו לשנות ולא רק על "נקדישך ונעריצך". ודוק. ולפלא שהג"ר עובדיה הדאיה בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ב או"ח סימן ג אותיות ה"ו) הביא דבריו ולמד מהם לנידון דידיה.

ונתן הכסף לר"ב שידפיסנו על שמו. וזה אמת וצדק. ובו בפרק שנדפס קונטרס "ישרש יעקב" היה בחיים חיותו הרב הכולל כמהר"ר בנימין איספינוזא זלה"ה, שהיה מדקדק גדול ועשה חיבורים על פירושי הראב"ע ז"ל בנביאים וכתובים, מלבד חכמתו בתלמוד ושאר חכמות, וקינא לה' וחיבר קונטרס גדול, שמו "יסוד הקיום", לשרש שרשיו של קונטרס "ישרש יעקב" הנזכר, וכתב שאין לסמוך עליו והוא רצה לשרש סדר התפילות, ואין "ישרש יעקב" לרבי יעקב באבאני אלא הוא מאחרים, ועשה כמה שינויים שעלה מספרם מ"ב, וגם "יד ה' היתה בם להומם ולאבדם"⁷, והאריך מאד על כל דבריו. ועל "נקדישך ונעריצך" וכו' כתב, וזה לשונו בקיצור: הקבצו ושמעו

ואמשרדס, ושאר עיירות, וכלם עונים ואומרים "נקדישך" וכיוצא כמנהג קדום. ובכל העיירות האלה מעיד אני גדולה ראייה ושמיעה. וידענו נאמנה שבשאר ערי טורקיה וארם צובה וארם דמשק וערי פרס וערי מערב הפנימי, כולם אומרים כן כנדפס בסידורים. וכבר נודע דבערי איטאליא היו רבנים גדולים ומדקדקים עצומים ולא שינו המנהג, ובפרט בעיר מנטובה יע"א שם היו הרב הגדול הרמ"ז ז"ל והרב הכולל מהר"י בריאל ז"ל שחיברו ספרים בדקדוק, והחזיקו במנהג העולם.

והני חזני הבאים "ישרש יעקב", אגיד להם כי זה עני ר"י באבאני — הנדפס קונטרס "ישרש יעקב" על שמו — אינו המחבר, אלא מדקדק אחד ירא להזכיר שמו

(7) הנה ראיתי ב"לחם הביכורים" (דף כג ע"א) שתמה הגהמ"ח על דברים אלו, וז"ל: גם מה שכתב שבעל "ישרש יעקב" עשה כמה שינויים שעולה מספרם מ"ב, ונתן בהם סימן "וגם יד ה' היתה בם להומם", הם דברים תמוהים מאד, ונפלאותי הפלא ופלא איך פה קדוש יאמר זה, כי אינם אלא שבעה דברים, סימן: "חצבה עמודיה שבעה" ... ואיך יאמר שהם מ"ב? אתמהה?! קושטא קאי, שעלה בקב"ץ והביא מ"ב פסוקים שבהם נאמר "לך" בשוא למ"ד והכ"ף בקמץ לזכר, ומ"ב פסוקים אחרים שבהם נאמר "לך" למ"ד בקמץ וכ"ף בשוא לנקבה. ואם לזה כיון — חוץ ממה שאין לשונו סובל זה, שכתב "ועשה שינויים רבים שעולה מספרם מ"ב". עוד בה, מה הלשון אומרת "וגם יד ה' היתה בם להומם", חלילה להם לדבר כדבר הזה, חלילה להם לומר על מקראי קודש כלשון הזה. לכן נראה לי שהרב חיד"א ז"ל לא ראה גוף הספר, ומפי השמועה שמע וטעה המגיד לו, כסבור שהם מ"ב שינויים ואינם אלא מ"ב ראיות ממקראי קודש שלזכר יאמר "לך" ולנקבה יאמר "לך". או שהרב חיד"א ז"ל הבין דברי המגיד לו שהם מ"ב שינויים ששינה הספר "ישרש יעקב" ואינם אלא מ"ב פסוקים לראיות ממקראי קודש, כאמור. עכ"ל. הנה, לאחר שזכינו ונדפס ספר "יסוד הקיום" הכל יבוא על מקומו בשלום, וכך הוא כותב (בדף קי): **וכבר בדקתי ומצאתי שינויים ששינה בתפילת החול, והם מ"ב, וסי' "וגם יד ה' היתה בם להומם מקרב המחנה", ולא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב לעולם. עכ"ל.** והיינו שלפי שיטתו בספר "ישרש יעקב" יש לתקן בתפילת החול מ"ב תיקונים. והאמת שאין לתפוס את הרב "לחם הביכורים" על זאת, מכיון שלא ראה דברי הרב "יסוד הקיום". מכל מקום היה יכול לסיים בצריך עיון, ונראה שהעדיף לומר מה שנראה לו בגופא דעובדא, כדי שלא יתמה עליו איך אתה חולק על מרן החיד"א דרב גובריה ורב חיליה, והוא מחמת שני דברים: א. שהרב "יסוד הקיום" הגזים בדבריו ושיקר ח"ו, וממילא תבין שאין יסוד וקיום לדבריו. ב. שמרן החיד"א לא ראה את ספר "יסוד הקיום", וסמך עליו בטעות, וממילא

ישראל, ולא יסמכו על עצמם כי הם יורדי ים הדקדוק יותר מהראשונים. ומי שיש לו לב, אם בעל נפש הוא ינהג ככל ישראל ואל יוציא עצמו מן הכלל. ושומע לנו ישכון בטח, ישמע אל ויענם, והיה זה שלום מאת הצעיר וזעיר חיים יוסף דוד אזולאי ס"ט.

ועתה אמת אגיד, כי בהגיע זה כתב ידי יד כהה — על ריב בני ישראל ועל נצותם — למעלת השואל, הרצה דברי לפני גדולים ראשי ישראל, ואינהו משפירי — להודיע חיבתם — קיימו וקבלו והסכימו שיחזרו הכל למנהג כל ישראל זאת לדורותם, דלא להשנאה והיתה הרווחה אור במושבותם. וגם ה' יתן הטוב, יהי שלום בחילם שלוה בארמנותם. ונעתור להם, משובצים זהב במילואותם, ותפארת בנים על אבותם, בני עליה זרעא מעליא בני שם למשפחותם, והשקט ובטח עד עולם בחצריהם ובטירותם, כן יהי רצון. עכ"ל צדיק עתק, מרן החיד"א זלה"ה.

הכנעת הרוצים לשנות ברומא

ותשקוט הארץ ארבעים שנה ויבא רוגז, שוב ברומא בשנת תר"ה החליטו קבוצה של חזנים לשנות את הניקוד בתפילה, ובמקום מה שנהגו לומר "נקדישך ונעריצך" וכיוצא אמרו "נקדישך ונעריצך" וכיוצא, ובמקום מה שנהגו לומר "חיי העולמים" אמרו "חיי העולמים" ועוד שינויים הדומים להם אשר נזכרו בספר "ישרש יעקב" הנזכר, אין ספק שאותם חזנים ששינו ממנהג המקום ראו את הדברים אשר נכתבו בספר הנזכר והחליטו לשנות

וכו', ההיתה כזאת בימיכם לחשוב כל עדת ישראל טועים בדבר שבקדושה?! וראוי לגעור בו בנזיפה, ופוק חזי מה שאמרו רז"ל [פסחים סו ע"א] בענין הלל הזקן עם בני בתירא, על קרבן פסח שדוחה שבת וכו', ואמר: הנח להם לישראל, שאם אינם נביאים הם בני נביאים וכו'. וכמה הלכתא גברוואתא איכא למשמע מהאי עובדא וכו', על כן כל דבר שהוא מורגל בפי הציבור ראוי לסמוך עליו כאילו הם דברי נביא, דודאי סירכייהו נקטי ואזלי, שכן הלל הזקן סמך עליהם ולבסוף נמצא שכך היא ההלכה. אם כן, צריך לומר "נקדישך ונעריצך" בקמץ ושבא, והוכיח מדברי רד"ק כן, כמנהג העולם. זהו קיצור תורף דבריו במה שנוגע לענייננו. ושם הסכימו עמו כמה רבנים, רבני תונס ורבני ליוורנו והרב המובהק כמה"ר יוסף נ' סאמון ז"ל.

וכבר נודע שהגאון הרב תוספת יום טוב כתב שיאמרו "חיי העולמים" בצירי על-פי הדקדוק, ואני הדל הן כל יקר ראתה עיני תשובת רבנים מדקדקים שהסכימו להפך לומר "חיי" פתח בברכות, כפי המנהג. ועל אלה אני בוכיה, על דור יתום, שמניחין העיקר ולוקחים הטפל, ובפיהם ירצו שהם ידעו מה שלא ידעו הקדמונים, וכל ישראל טועים והם ידעו האמת, ולבי בוער באש והלך בצערותי, ואולם דק קנה זה יעצור עצרת הדברות, יהא רעוא קורא הדורות ישוב ירחמנו לפקוח עינים ענרות והיו למאורות.

ולולא כי אני כדאי הייתי גוזר גזירה דרבי' על אלו המשנים, שיחזרו למנהג כל

תבין שאם היה רואה אותו לא היה סומך עליו. מכל מקום, ברור שמרן החיד"א ראה את ספר "יסוד הקיום" וצדק בכל דבריו.

את מנהג המקום, כפי שכותב המחבר הנזכר. אבל כמובן מאיליו, היו חזנים אחרים שלא רצו לשנות מן המנהג, והלכו אחר מנהג אבותיהם ורבתיהם, וכך נעשו שתי כיתות. וכך מספר אודות ארוע זה הראשון לציון הג"ר רפאל מאיר פניז'יל בראש ספרו "לב מרפא" (ירושלים תרמ"ז) כפי שהובא בריש ספר "תיקון תפילה" עם ביאור "נשמת חיים", וחזרנו והדפסנו אותו בראש הספר הנוכחי (עם המסגרת היפה) קחנו משם.

דעת הרב "לחם הביכורים" וחכמי ג'רבא שהרוצה לשנות יעשה זאת רק בתפילתו

לאחר שנים של שלווה ושל שקט ושל נחת, שוב בא הג"ר שאול הכהן מחכמי ג'רבא, ובספרו "לחם הביכורים" (ליוורנו תר"ל, בשער ערכי הכינויים) יצא לסתור את כל דברי מרן החיד"א אשר סמך על הרב "יסוד הקיום", ולאחר שהעתיק את כל דברי הרב "ישרש יעקב" (בתוספת נופך) יצא לישע הרב "ישרש יעקב" להוכיח כי ע"פ לשון המקרא לא נכון לומר כ"ף הכינוי בשוא, והאומר בשוא טעות גדולה בידו, וכפי שיבואר לקמן. אמנם הוא מזכיר ומזכיר כמה פעמים בלשון ענוה שלא יסמכו על דבריו, וכך הוא כותב בראש דבריו (בדף כב ע"ב): ואני מודיע לכל רואה דברי אלה, שלא כתבתם אלא לעצמי ולא לאחרים, וכל שכן שירא אני להכניס עצמי בין ההרים הגדולים, וכל שכן בדבר שנהגו בו קמאי וקמאי דקמאי, ונלוו עמהם גדולי ישראל הרב מוה"ר בנימין

איספינוזא ורבני תונס ורבני ליוורנו וה"ה מוה"ר בן סמון וכל שכן הרב חיד"א זצ"ל וכו'. עכ"ל. וכן בסוף דבריו (דף ל ע"א וע"ב) כותב: אני על משמרתי אעמודה לומר בכל השמות והמלות והפעלים כלשון תורה ... ודוקא כשאתפלל ביני לבין עצמי אבל לא בציבור ... והכלל העולה, שהנכון שהרוצה לדבר בלשון המקרא צריך לו להגיה בסידור תפילתו! ... אך יהיה הדבר בינו לבין עצמו, ולא יתקוטט על זה כלל. עכ"ל. מכל מקום, דבריו אלו לא השפיעו אפילו על קהל עדתו בג'רבא ובתוניס רבתי, וכמו שכתב נכדו הג"ר כלפון משה הכהן בספרו "ברית כהונה" (חאו"ח מערכת הנו"ן אות כ"ד) שכן המנהג עד היום לומר תיבות אלו [נְקִדִּישׁ וְנַעֲרִיצָךְ] השי"ן והצד"י בקמץ והכ"ף בשבא, ובשאר השמות והמלים והפעלים — יש שנוהגים כפי מה שהורגלו, ויש שנוהגים ע"פ דעת מר זקני הרב הנזכר [לחם הביכורים]. עכ"ל. וכן כתב (שם סוף אות כה): בתיבת "נְקִדִּישׁ וְנַעֲרִיצָךְ" אני נוהג⁸ כמו שכן נהוג בפי הכל, וכמו שהורו רבני תונס, וכמו שכתב מור זקני [עין "לחם הביכורים" דף כה ע"ב, ול"ד] שנדפסו שני ספרים באשכנז וכל הפעלים והשמות והמלים מתוקנים כדעתו ז"ל לבד מ"נְקִדִּישׁ וְנַעֲרִיצָךְ". עכ"ל. והיה רק אחד יחיד ומיוחד "פטיש החזק", שנהג ע"פ דעת הרב "לחם הביכורים" אפילו בציבור שלו [לבד מתיבות "נְקִדִּישׁ וְנַעֲרִיצָךְ"], הלא הוא הג"ר מצליח מאוזז מחבר שו"ת "איש מצליח" (ככתוב בירחון "אור

(8) נסתפקתי אם נהג כן בציבור או אפילו ביחיד בינו לבין עצמו. וממה שכתב "וכמו שהורו רבני תונס", כמבואר לקמן בסמוך, נראה שכוונתו שכך נהג בהיותו שליח ציבור, שהרי רבני תוניס התירו ליחיד בין לבין עצמו לשנות אפילו "נְקִדִּישׁ וְנַעֲרִיצָךְ". ועיין בקובץ "ויען שמואל" (ח"ג עמוד שכ) מה שהעירו על דברים אלו, ולפי האמור אתי שפיר.

תורה" אב תשס"ט, דף תתקסג), אשר נודע גם הוא כמי שהולך בשיטה זו, שדקדוק לשון המקרא מכריע אפילו נגד מנהגם של ישראל קדושים. מיהו, דעת רבני וגאוני תונים — הג"ר נתן בורג'ל והג"ר אברהם חג'אג' — לא היתה כך, שכן כתבו בהסכמתם לספר "לחם הביכורים":⁹ רק בדבר הוריה תיבות אשר הורגלו, כעין "נקדישך", נהרא נהרא ופשטיה, ומאן דבעי לעיוני במיליה לבטא בשפתים בסדר תפילותיו ע"פ הרב המחבר ושפ"ר תיקוניו, כדאי הוא לסמוך עליו, אילנא רבא ותקיפא, דרב חיליה ורב גובריה בחכמת הדקדוק. עכ"ל.

הכרעת רבנו יוסף חיים שאין לשנות

וכעבור זמן זה הגיע ג"כ לפתחה של בבל הגדולה, אחד השינויים של הרב "ישרש יעקב" הוא שע"פ לשון המקרא צריך לחתום ברכת "בורא פרי הגפן" הגימ"ל בקמץ, ורבנו יוסף חיים נשאל בנידון זה בשו"ת רב פעלים (ח"ב או"ח סימן כה) "גם ילמדנו רבינו בענין ברכה של "בורא פרי הגפן", ששמענו מפי מדקדק אחד שאומר שצריך לומר "הגפן" בקמץ תחת הגימ"ל, ואנחנו וכל העולם נוהגים לומר בסגול"ל" וכו'. ועל זה רבנו משיב ועונה בכמה אופנים ליישב מנהג העולם שאומרים הגימ"ל בסגול, ונסמך ג"כ על

דברי מרן החיד"א בשו"ת יוסף אומץ (סימן י) הנזכרים לעיל, וסיים "לפי זה ברכת פרי הגפן" שכל קהילות ישראל אנשים ונשים וטף אומרים בסגול"ל, כך ראוי לנהוג, ואין אנחנו משגיחים על משפט הדקדוק שיש במקראות, וכל שכן לפי מה שכתבנו לעיל בס"ד שבזה הכלל נמצא שינוי להפך בקצת מקומות, וכאשר זכרתי לעיל. ודע, כי מלבד הך ד"נקדישך ונעריצך", יש כמה מלות בתפילה וברכות שאין אנחנו נוהגים בהם על-פי משפט דקדוק המקרא, ואזכיר קצתם והם בברכת המזון,⁽¹⁰⁾ על הכל וכו' מודים לך ומברכים את שמך, וכן רחם וכו' ישראל עמך עירך כבודך היכלך מעונך דבירך ומלכות בית דוד משיחך, וכן בברכת ההפטרה: באלהו הנביא עבדך, ובמלכות בית דוד משיחך, וכן בתפילה: להודות לך ולשבחך ולפארך ולרוממך, וכן באהבה כמצות רצונך, כמו שכתבת עלינו בתורתך על-ידי משה עבדך, וכן קדש שמך בעולמך, צפניה חונך, וכן בברכת ברוך שאמר: נגדלך נשבחך ונפארך ונרוממך, וכן בברכות קריאת שמע, ובמוסף ראש-חודש ובסליחות של כיפור ותפילת ראש-השנה וכיוצא בזה, הנה בכולם אנחנו אומרים כפי מה שאנחנו נוהגים ב"נקדישך ונעריצך", שהוא הפך משפט תורת הדקדוק של המקרא. עכ"ל. ולא קם רוח באיש לשנות ולהמרות את פי

(9) באור תורה (אב תשסט, עמוד תתקסד) הכותב שם לא העתיק את הדברים הללו, אלא רק את סיומם (עם הדגשה של התיבות "כדאי הוא לסמוך עליו" וכו'), וזאת בכוונה מכוונת להטעות את הקורא, כי בכך נראה שכביכול הם מאשרים ומסכימים שבכל אופן מותר לשנות כדברי הרב "לחם הביכורים". ודוק.

(10) הסגרת את הוי"ו, מפני שכבר הורה רבנו בספרו "בן איש חי" (חוקת טו) שיש לומר "על הכל" בלא וא"ו. ועיין בסידור "עוד יוסף חי" מה שכתבנו טעם לזה ותרווה צמאונך. [ואפשר שנגרר אחר לשון הרב "ישרש יעקב" דגריס "ועל הכל" בוי"ו].

קדשו של רבנו, וכך נוהגים עד היום. [ובעזרת ה' יתברך נדבר אודות נוסח זה של ברכת "הגפן" לקמן].

הכרעת הרב "תעלומות לב" שאין לשנות

ושוב כעבור זמן כאשר רצה המדפיס חכם פ'רג חיים מזרחי להדפיס סידור תפילה עם תיקוני לשון ונוסח על פי הדקדוק, נגד מה ששגור בפי כל ישראל, השיב לו הג"ר אליהו חזן בשו"ת "תעלומות לב" (ח"ד סימן מב, קהיר שנת תרס"ז) בזה"ל: ראה ראיתי דברי פי חכם, החכם השלם במידות ודעות דורש טוב לעמו כמהר"ר פ'רג חיים מזרחי הי"ו המדפיס תמימים ומרביץ תורה בישראל, אשר אסף וקיבץ כמה טעיות לפי דעתו בסדר התפילה הנדפס והשגור בפה כל ישראל עד היום. והנה, עם היות חובה עלינו לתקן כל מה שנוכל בסדר התפילה ולהסיר

כל טעיות ושגיאות אשר אולי באו בטעות המדפיסים, בפרט בנקודות העלולות לטעות והורגלו בהם ומשבשתא כיון דעל על, אכן בכל דבר שאפשר להעמיד הגירסא השגורה בפינו ראוי וחובה עלינו שלא לשבש הספרים, וכו' וכו'. עיין שם שהביא דברי מרן החיד"א הנזכרים כעיקר. [יש לבדוק בסידור "עבודת התמיד" תרנ"ד תרס"ב, אם שינה בסוף].

סידור "איש מצליח" ו"עבודת השם" הנערך ע"י ישיבת "כסא רחמים" בני ברק

ותשקוט הארץ כמאה שנה, עד שבשנת תשנ"ו קמו מנהלי ישיבת "כסא רחמים" עם אחד מתלמידי הישיבה (בהיותו בחור) הרב אדיר עמרוצי⁽¹⁾, והוציאו סידור תפילה כדעת הרב "לחם הביכורים" והג"ר מצליח מאזוז, סידור תפילה לכלל ישראל

(11) בכוונה לא כתבתי כאן שהסידור יצא לאור ע"י ראש הישיבה הג"ר מאיר מאזוז, כפי שרגילים העולם לומר, כי באמת כבר קודם לכן, בהגהותיו והערותיו בסדר התפילה הנדפס בספר "ספר זכרון" לרב יצחק נסים זצ"ל (ירושלים תשמ"ה, ח"א עמוד קנז ואילך) לא הזכיר מענין זה מאומה, אף שהביא שם הגהות ומנהגים של מור אביו. וכן בהגיהו את סידור "אהבת חיים" (בני ברק, חש"ד, וזכורני שהיה בסביבות שנת תש"ן) אשר "הוגה ע"י הרב נאמן שליט"א, בהתאם למסורת הנהוגה ברוב קהילות ספרד ועדות המזרח", ואפילו שהכניס בסידור זה את כל הגהותיו, שאינם לפי מסורת הנהוגה בכל קהילות ספרד ועדות המזרח, מכל מקום ידע כי לא יתכן להכניס שינוי של הכינויים אפילו בסוגריים, כפי שכתב הרב "לחם הביכורים". וכך הוא כותב במקום אחר (אור תורה ניסן תשס"ט, ריש סימן עה) עקב מאמרו של הראש"ל הגר"י יוסף נגד מה שנתפרסם בעלון "ויהי אור" בהילולא האחרונה של ישיבת כסא רחמים שעל כל הספרדים לשנות ולומר בתפילה כמו סידור "איש מצליח", כגון "שבענו מְטוּכָךְ" בקמץ וכדומה וכו', כתב "ואני תמיה, כי מעולם לא "הכרחנו" את הספרדים לשנות מנהגם, רק אמרנו שזהו הנוסח הנכון יותר" וכו'. וכך גם כתב במקום אחר (אור תורה אלול תשס"ט סימן קלח, עמ' תתרנ"ו), וזה לשונו: ומכל מקום אין להתקוטט עם המוני עם על ניקוד "בתורתך" וכדומה, כי גדול השלום, ובפרט שיש אילן גדול לסמוך עליו. ומעולם לא דרשתי ברבים לשנות ניקוד התפילה, רק הקפדתי בבית־הכנסת שלנו שיקראו בתפילה כפי שקבלנו מאבותינו ורבנותינו נוחי נפש נוחם עדן. עכ"ל. ולכן אין לי ספק כי הדבר הזה נעשה ע"פ דעתו הבלעדית של תלמידו הנערץ הרב אדיר עמרוצי (שכן דרך התלמידים להיות "קנאים" יותר מרבים), ונראה שאם היה נשאל על נקודה זו מתחילה היה מתנגד לעשות כן! וכן בהסכמתו לסידור כתב שהמוציאים לאור הם "הנהלת הישיבה" בעריכתו של תלמיד הישיבה הרב

לפי מנהגי [ונוסח] הספרדים ועדות המזרח ⁽¹²⁾ וקראו שמו "איש מצליח" [והיוצא ממנו "שיח אלעזר" "דרכי חיים"], ובו הם מתקנים את כל הכינויים לכ"ף קמוצה (ובסוגריים קטנות כפי מנהג העולם בשוא) ⁽¹³⁾, וכן הוציא אותו אדיר עמרזי. והוציא עצמו מן הכלל. את כל נְקִדִּישׁךָ, לך נא וראה מה שכתב הוא בעצמו בהקדמתו לספר "אסף המזכיר" (תשע"ו), נגד עורכי סידור "איש מצליח", אשר שם הוא שופך את חמתו על עורכי ומוציא הסידור (קרי: הרב אדיר עמרזי וחביריו), ועשאו ללעג וקלס, ובצדק, וכמבקש מהם — דרך הקדמה זו, כי כנראה אין לו הכח לצוותם בפיו, כי לא ישמעו לו — למחוק את שמו משער הספר. דבר שלא נעשה ולא יעשה עד עולם, כמובן. ואח"כ בסוף גליון "אור תורה" (אב תשע"ד) עקב דבריו ב"אסף המזכיר" הובאה שאלה: האם הבנתו [של אחד ממתפללי בית הכנסת באשקלון] בדברי הרב נכונה, שאין להתפלל בסידורי איש מצליח? עונה הנאמן"ן ס"ט: הבנתו אינה נכונה! חוץ מההערות הבודדות [שהערתי ב"אסף המזכיר"], כל הסידור נכון, ושוה הרבה יותר מכל הסידורים. עכ"ל. [קצת תמוה למה מחקו את שם בית הכנסת באשקלון, השואל מהרב, וגם למה לא הביאו את תשובתו בכת"ק כהרגלם...]. לכן אני מעדיף לכתוב במאמר זה "עורכי סידור איש מצליח". מכל מקום, לא ידעתי מאי אדון בה, שהרי בהקדמת התלמיד הוא כותב: "והכל נעשה יפה בעתו, על פי דעתו והסכמתו של מן מופת הדור ותפארתו, ראש הישיבה שליט"א". ועתה הראוני בעלון "בית נאמן" (גליון 67 פרשת שלח אות יא) איך שהוא מגלה את מצפוני לבו באמת, והוא כותב שם ההפך הגמור מכל מה שכתב לפני כן: "יש הוכחות רבות מאד לזה, כי חשבו שסתם אנו מכריחים את כל ישראל להתפלל כמו מנהג תונס. אבל באמת גם בתונס היום טועים בזה, ואין אנו כופים על איש". אתמהה?! לא כופים אבל "מכריחים". [והאמת, כי בזמנו אמר לי אחד מהמוציאים לאור של "עבודת השם", ממשפחת ששון, כי הוא כעס עליהם מאוד על שעשו ההפך מסידור איש מצליח, להכניס את הנוסח של כ"ף הכינוי בשוא בסוגריים]. ועיין בסוף המבוא לספר "נשמת חיים" ובעמוד 127. ומעתה הדברים כמו חידה, ולא נותר לי לומר אלא שאחזיק טובה למי שיגלה לי את האמת לאמיתה ויפתור את ה"זגזג" הזה...

(12) אמנם במהדורה הראשונה של הסידור (שנת תשנ"ו) לא נכתב כן, אלא רק "בנוי ע"פ רבותינו המדקדקים שלשה קני מנורה" וכו', אבל אח"כ במהדורה שניה הוסיפו "לפי מנהגי הספרדים ועדות המזרח", ובמהדורה שלישית "לפי מנהגי ונוסח הספרדים ועדות המזרח"...

(13) לא רק שהדפיסו הסוגריים באותיות קטנות כל-כך, עד שאין העין שולטת בהם [ועתה ראיתי שבמהדורה הרביעית תקנו זאת], זאת ועוד לא ציינו כן בכל מקום, ולדוגמה: בעמוד 160 "לְמַעַן", לא ציינו בסוגריים את הנוסח השגור "לְמַעַן". וכן בעמוד 487 "ויתנו לך" לא ציינו בסוגריים את הנוסח השגור "לך". ומי יודע בעוד כמה מקומות עשו כן.

(14) ואף שבסידור זה מתנוססת לתפארה הסכמתו של מופת הדור והדרו הג"ר עובדיה יוסף, בזמנו — כאשר היינו לומדים יחד בכולל יום ששי ב"היכל עזרא" — שאלתי את בנו הג"ר משה יוסף על זה, איך זה שהרב נתן הסכמה לסידור שנוגד את דעתו, ענה לי בעקיצה: איך הוא נתן לך הסכמה לסידור "עוד יוסף חי"? ! אלא שהרב מכבד את כל הרבנים והתלמידי חכמים שמעריכים

ועוד, שבח לאל שמתוך עשרות סידורים (שמעתי שיש קרוב לארבעים סידורים כיום) של הספרדים ועדות המזרח שיצאו ויוצאים לאור חדשים לבקרים (אשר הרבה מהם מתייעצים עמי בעריכת הסידור, ואף מבקשים את רשותי להעתיק כמה דברים מהסידור שלי, שבח לאל יתברך), לא קם רוח באיש לעשות כזאת בישראל כמו שעשו בסידור "איש מצליח"¹⁶. וזאת אודות לאותם גודרי פרץ, העומדים על משמר המורשת של כל עדות המזרח, ראש וראשון למופת הדור והדרו הג'ר עובדיה יוסף זצוק"ל, לאחר שיצא סידור "איש מצליח" לאור דיבר במוצאי שבת בבית הכנסת "תפארת ירושלים" לעדת ה"יזדים" נגד כל אלו שמשנים מנוסח הספרדים ואומרים

בירחון "אור תורה" (אלול תשס"ט סימן קלח; אב תשע"ב סימן קכז אות ד), לחזק את דברי הרב "לחם הביכורים" שדבריו יותר נכונים אליבא דאמת.

דבריהם לא נתקבלו בשום סידור, ודעת גדולי ישראל נגדם בזה

אמנם שמח אני שבכל מקום אשר הייתי בארץ ישראל, בירושלים עיר מולדתי במרכז בצפון ובדרום, ולא שמעתי שיעמוד איזה חזן¹⁵ ויאמר את הכינויים בכ"ף קמוצה, אפילו בבתי כנסת של טוניסאים בדרום, ואפילו אצל אותם שמתפללים בסידור "איש מצליח". זאת

אותו ואפילו אלו שכותבים בספר נגד דעתו. והוסיף ואמר, שהוא יודע בבירור שהרב לא עיין כלל בסידור, אלא הרב סמך על מה שאמר לו הרב ציון רבי כי הסידור הולך ע"פ פסקיו של הרב עם מעט הגהות של הרב מאזוז. והרב סמך עליו בזה [וכעין מה שעשה הג'ר מרדכי כרמי למרן החיד"א (בר פלוגתיה), וכך השיג את הסכמתו, כנודע]. אבל אין לראות בהסכמה זאת שהרב מסכים עם כל השינויים (וראה לעיל הערה 12), אלא רק לעדות נאמנה כי העורכים הם אנשים יראי שמים, וכמו שכתב החתם סופר (בשו"ת חלק חו"מ סימן מא) והובא באחרונים (עיין בשו"ת עטרת פז חלק א כרך ב עמוד יד בהגה). ויש לי עוד דברים שבלב לומר בזה, בפרט שראיתי שהרב זצוק"ל הצטרף להסכמה לסידור "איש מצליח" (מהדורה רביעית), וכבוד אלהים הסתר דבר.

15) רק פעם אחת היה איזה אברך טוניסאי שעלה להיות חזן והתפלל בנוסח "איש מצליח", והציבור היה מעיר לו כל פעם ששינה מנהוג, ואני נומיתי לו לאחר התפילה שלא יפה עשה בעמיו נגד מנהג המקום, והראיתי לו את דברי הרב "לחם הביכורים" שאין לעשות כן בציבור, והתנצל שלא ידע זאת וחזר להתפלל בנוסח הספרדים כנהוג. וכן פעם אחרת הייתי נוכח במנין אשר אחד מצעירי ישיבת "כסא רחמים" (לא מקומי) עלה להיות חזן מעצמו, בלי שיכבדו אותו ובלי שיתנו לו רשות, והתפלל בנוסח "איש מצליח", וזכה לגערות מצד הציבור בכל פעם ששינה ובכל זאת המשיך במנהגו, ואחר התפילה אמר לו אחד המתפללים שעדיף היה לו להיות חזן בבית הכנסת של אשכנזים, שם אולי היו מכבדים אותו שהתפלל כנוסחתם...

16) יאמר לשבחו של ידי"ן הרב רונן דורון מהדיר סידור "כוונת הלב" (וכן סידור "הודיה") שבתחילה הכניס את ה"תיקונים" שיש בסידור "איש מצליח" כמאן דאמר, ולאחר שהבין שלא ראוי לעשות כן, כי אין דעת גדולי ישראל נוחה מזה ואין הציבור חפץ בזה, השמיטם מסידורו, וברוך השם שמו הולך לפניו (רק הערתי לו כי מן הראוי לשדרג את סידורו).

"שבענו משובך" וכיוצא¹⁷. וכן אודות לבנו אחריו הראשל"צ הג"ר יצחק יוסף שליט"א אשר בכל במה אפשרית כותב — ללא חת — נגד שינוי זה ושאר השינויים שנעשו בסידור "איש מצליח" נגד מנהג ישראל קדושים, עד שפסק בסכינא חריפא שאסור לספרדי להתפלל בסידור זה. וכן אודות דבריו של רבה של פרדס כץ הג"ר יוסף

עזרא זליכה זצוק"ל בשיעוריו הרבים שאין לספרדים להתפלל בסידור "איש מצליח", מפני שבזה הוא מוציא לעז על אבותיו ורבותיו הקדושים¹⁸. וכן אודות דבריו הנלהבים של הג"ר בן ציון מוצפי שליט"א נגד סידור "איש מצליח" ו"עבודת השם"¹⁹. וכן אודות דבריו ומאמריו הקדושים של הג"ר יעקב חיים סופר

17 וראה לידיו"ן הג"ר אליהו שטרית (אשר כמה שנים טובות היה יושב בביתו של הרב זצוק"ל לצידו, בימים ובלילות בכל פעם שהרב היה קורא לו, במסירות נפש שאין כדוגמתה, על מנת להקליד לו את החומר שכתב בכתב ידו, ואח"כ היה מגיה יחד עם הרב זצוק"ל ועורך לו את הדברים לכדי ספר) מה שהביא בספרו "רבנו" בשם הרב (כז אייר תשס"א עמוד קמה) וז"ל: "אמר לי לשאול את רבנו כי יש מפרסמים בשמו של רבנו שהוא אמר על סידור איש מצליח שהנוסחא שלו מקובלת בשמים, ושאלתי את רבנו וענה לי שלא אמר שום דבר כזה". ע"כ. וראה עוד מה שכתב (ו תמוז תשס"ד עמוד שכו) וז"ל: "ודרך אגב הזכיר רבנו את הסידור איש מצליח, שמגדירים אותו סידור המדויק, ועושים שם שינויים ממה שאנו רגילים כל הזמן בתפילה, כגון נקדישך ונעריצך, ובסידור איש מצליח כתבו לומר "נקדישך ונעריצך" כ"ף סופית בקמץ, וכן על זה הדרך בהרבה מקומות, וגם מזה לא היתה דעת רבנו נוחה, כי למה צריך לעשות שינויים ממה שאנו רגילים כל הזמן, והוסיף רבנו שיש בזה גם קצת גאווה, לומר שזה רק המדויק, וזה לא טוב לבלב כל ככה את האנשים. ע"כ. אלא שיש להעיר, כי כוונת הרב זצוק"ל לכללות הענין, שכל הפוסקים והדיונים היו על "נקדישך ונעריצך", כי באמת בתיבות "נקדישך ונעריצך" הם לא תקנו לכ"ף קמוצה (כי הם אומרים שזה קצת בהפסק ואפשר לומר בשוא, ועיין לקמן מה שנכתוב בזה). ועיין עוד בספר "רבנו" (עמוד רמט) בענין שיעור התקיעות, וכן מה שכתב שם (עמוד סה) בענין בין השמשות. והבן.

ומעתה תבין מה שהראוני שבעלון "בית נאמן" (גליון 51 אות כו) חרה לו על הכתוב בספר זה מכל מיני תואנות ומאנות שאין בהם טעם, וקושטא קאי כי רצה להסיר ממנו את נאמנות הכותב. ואגב, מה שכתב (שם בהערה 34): "וכל הזמן אם יש מקור שהרב צריך היה הרב אומר לו לחפש לו במחשב", איזה זלזול משווע — "וכל הזמן" — כאילו שרבי אליהו שטרית היה שם אצל הרב בשביל לחפש לו מקורות ששכח. אדוני יודע שרבי אליהו שטרית היה אצל הרב יומם ולילה, בבית כמעט ולא היו רואים אותו, בכל רגע שהרב קורא לו הוא עוזב הכל ובא אליו, בשביל מה? בשביל לחפש לו מקורות? הוא ישב עם הרב ימים ולילות עד שהרב הלך לישון, בשביל להקליד לו את מה שכתב, ובשביל להגיה עמו אח"כ, ובשביל לעמד ולהוציא את הספרים לאור עולם! היה ממש יד ימינו, והרב היה מחבבו ביותר, והדברים ידועים.

18 כך אמר לי פה אל פה, וכך נתפרסם עוד בחייו, וניתן לשמוע את דבריו בדיסקים שהוציא לאור חתנו היקר הג"ר דוד סוייד, וכן באתר "תפארת יוסף" בשיעורי הדקדוק.

19 וסיפר לי איש נאמן, שענינו ראו ולא זר, שהניחו לפני הרב שליט"א סידור "עבודת השם" על מנת להתפלל בו, ודחפו באמת הבנין וביקש שיביאו לו סידור אחר. וכן סיפר לי בעל

הַחֲשׂוֹת בְּשִׁנּוּי סִידוֹר "אִישׁ מִצְלִיחַ"

מכל מקום, חוששני מפני הבאות, מכל אותם אנשים שאינם מתבוננים ואינם מבחינים בין תכלת לקלא אילן, וחושבים לתומם כי כל אשר כתוב בסידור "איש מצליח" זה ע"פ הדקדוק, ואין צד שני למטבע הלשון. לכן נעתי חצני ושינסתי מתני — לאחר הפצרות רבות ונשנות מאת יראי ה' — לבוא לעזרת ה' בגיבורים, לברר ולבאר ולסתור את דברי הרב "בנין שלמה" והרב "ישרש יעקב" והרב "לחם הביכורים" והבאים אחריהם, והאמת שלא באתי לכתוב דברים חדשים, רק לחזק ולהוסיף נופך על מה שכתבו קודמי, הן הרבנים הנזכרים והן הרב "יסוד הקיום" (23) ומרן החיד"א ורבנו יוסף חיים זיע"א, וזה החלי בעזר צורי וגואלי.

שליט"א, נגד השינויים של סידור "איש מצליח" (20). וכן אודות מאמריו הנפלאים של הג"ר דויד יצחקי שליט"א מבני ברק, אשר כותב — ללא חת, אף על כל ההפגנות והאיומים והמכות שספג מתלמידי "כסא רחמים" — בכל במה אפשרית (21) להוכיח על-פי הדקדוק נגד כל השינויים שנעשו בסידור "איש מצליח". וכן אודות לאותו עלום שם שהוציא לאור קונטרס "לגדור פרץ" (מהדורה קמא שנת תשס"ד, ומהדורה בתרא השתא הכא שנת תשע"ז) בצירוף מכתבם של גדולי ישראל נגד סידור "איש מצליח". ואין ספק גם אודות לכל מה שכתבתי ופרסמתי בס"ד בירחונים (22) ובספר "נשמת חיים" (ביאור לספ"ק "תיקון תפילה" לרבנו זיע"א) בפרט במבוא נגד כמה שינויים שנעשו בסידור "איש מצליח" ו"עבודת השם" שאינם מוכרחים כלל ועיקר.

חנות ספרים בגאולה, כי פעם אחת בא אליו הרב שליט"א וביקש לקנות סידור ספרדי, וכאשר הביא לו סידור "עבודת השם" השליכו מידו על השלחן בחזרה, ואמר לו שזה לא סידור ספרדי... ועיין לו עוד בספרו שיבת ציון (שבת ח"א, שער ח סעיף לר, דף רלז), מה שכתב בזה.

(20) כגון בקונטרס "חוקי רצונך" (ח"ב סימן ח) בענין "על הנסים" — ולא "ועל"; בקונטרס "מאמר יעקב" (שבסוף ספר "פדה את אברהם") בענין "וגם האוהבי דבריה" (נדפס גם באור ישראל גליון כד עמוד קסב), "ובושת פנים לגן עדן", ועוד.

(21) כגון: בקובץ התורני "בית אהרן וישראל" (גליון מב, אב תשנ"ב), קובץ התורני "אור ישראל" (גליון כה, תשרי תשס"ב עמוד ריז), ועוד שם (גליון ל, טבת תשס"ג; גליון לג, תשרי תשס"ד עמוד קנג), "בית אהרן וישראל" (גליון קכא, תשרי תשס"ו), ובגליון "לוח ארש" הנדפס מחדש, ועוד.

(22) כגון בקובץ התורני "בית אהרן וישראל" (גליון צו עמ' קה) בענין ניקוד תיבת "טוב" בברכת הגומל; שם (גליון קא עמ' קיא) בענין "היום יום פלוני בשבת קודש"; בקובץ "נר המאיר" (ח"ב דף קמח) בענין "כרעותיה" דקדיש בכ"ף רפה; בקובץ "יתד המאיר" (אלול תשס"ג סימן קב, ושבת תשס"ד סימן קנה) בענין לשון "שעיה" בלי למ"ד אחריה, ועוד חזון למועד איה"ב.

(23) לאחר שכתבתי את כל החלק הראשון של המאמר, עברתי על כל הספר הזה שוב, וראיתי שגם מה שעלה במחשבה לפני כתוב כבר שם, אלא שנכתב במלים קצרות ולכן לא שמתי לב אליהם

עדיין לידיעת ההגהה הראויה, ותהי חטאת הנערים גדולה שמעתיקים מספר ישן בלתי התבוננות אם המלות והנקודות כתקנן, וגורמים נזק לרבים בהדפיסם ספרי תפילות מלאים שיבושים" וכו' וכו'. בהמשך דבריו הוא פוער פיו על כל חכמי וגדולי התורה, ומביא כמה מעשיות — כביכול — שבהם עומדת איזו דמות מדקדקת, שקורא כראוי על פי לשון המקרא, ומאידך חביריו המורגלים להתפלל וללמוד כפי השגור בפי העולם, וכפי שקבלו מחכמי הדור, וכמו אותו אחד שאמר "מלכויות" הכ"ף בקיבוץ (עמוד ח בנ"מ), ולעגו עליו כל בני החבורה, זה אמר: פלוני החכם היה מדקדק גדול, וכל ימיו שנה לתלמידיו "מלכויות" הכ"ף בחירק, אחר השיב: לא שמעתי לאחד מרבותי שיאמר כלשון הזה ענה אותו. עד כאן. וממשיך שם (עמוד ט) בזה"ל: ראיתי מקצת היודעים שגם כן נלכדו ברשת זו, ופשתה המספחת הזאת בחלק מן הלומדים, והנה הנסיון הוכיח כמה פעמים שיש רבנים מובהקים שלא למדו חכמת הדקדוק, ואחרים שלא הגיעו למעלתם בעיון ובחכמות, אלא היו שפלים הרבה ממדרגתם העמיקו בחכמה זו והצליחו ועשו פרי. אשר על כן אין להתפלא מזה אם לפעמים יארע שמדקדק אחד יתקן ויגיה דבר (שלא) [שנכשלו בו הרבנים, שכל אחד חקר והפליג עיונו במה שלבו חפץ. עכ"ל. וכך הוא כותב בחילוף השלישי: "ועתה חדשים מקרוב באו חכמים בעיניהם, משוללים מחכמת הדקדוק, ונעדרים מבקאות המקרא, ואינם יודעים משפט הלשון, ערלה אונם משמוע ומללמוד,

עיון בתוכחת מוסרו של מרן החיד"א על ביטויי ה"ישרש יעקב" נגד גדולי ישראל ראשית כל עלינו להתעמק בתוכחת מוסרו של מרן החיד"א הנז"ל, ולהבין מה החילוק בין מה שכתב "שהמשנים תיבה או תיבות בתפילה וטוענים מצד הדקדוק או מצד יפוי הלשון — הרשות בידם, שאינו דבר איסור והיתר". לבין מה שכתב בתוך תשובתו על הרב "ישרש יעקב": "מכל מקום, נידון שלנו שרוצים לשנות התיבות התדירות והמורגלות בפי כל המון ישראל אנשים ונשים וטף, ולשנות נקודתן שינוי מורגש, וכל העם מקצה יחדיו ירננו, מרננו אבתריהו, ונעשה הדבר חוכא ואיטלולא. והם משתררים גם השתרר, ופוערו פיהם שכל ישראל המה וחכמיהם ורבניהם טעו במדב'ר לא ידעו לקרות התיבות. הא ודאי אינהו הוא דקטעו בנקודות הקצ'ף, עושי חדשות ומזלזלים לאלפי רבבות ישראל, ויש לבטל דעתם ולכופם לכבוד ה' ותורתו וכבוד גדולי ישראל ראשונים ואחרונים רבים ועצומים מאריות גברו חשיכי דרומאי, אשר קטנם של תלמידי תלמידיהם עבה ממתיניהם של אלו המשנים".

מרן החיד"א מתייחס בכל דבריו למה שכתוב בספר "ישרש יעקב" לרבי יעקב בשן, אשר בספרו הנ"ל מכריח רבי יעקב בשן כי "כל הסידורים עלו כולם קמשונים כסו פניהם חרולים מרוב הטעיות אשר נפלו בדפוס, מקצתן מסיבת התרשלות המגיהים ומקצתן מחמת קוצר ידיעתם בחכמת הדקדוק והעדר בקיאותם בכתבי הקודש, שעל הרוב הם נערים אשר לא הגיעו

בפעם הראשונה שקראתי את הספר בעת צאתו, וזה סימן שהדברים אמיתיים ומן השמים סייעונו לומר דברים אלו.

באתהו מפאת חסרון ידיעתו, שלא ירד לסוף דעת הנביא". וכן "מחשיך עצה בלא דעת". ועל הראב"ע כתב: "ומתעשר ואין כל". וכן "אין דבריו נכונים", וכן "אשמיטתיה מקרא מלא". ועל הרד"ק כתב: "ולא דק". וכן "לא חש לקמחיה". וכן "וקמחא טחינא טחין". וכן "אוסף מיא ואוסף קמחא". ועל רבי אליה בחור כתב: "בדבריו לא בחרתי". וכן "טעמו בריר חלמות". וכן "אליה וקוץ בה". על הרב בעל "שיח יצחק" כתב: "למי מדנים למי שיח". וכן "והרבה שיחה". וכן "וכל השומע יצחק". ועוד לשונות רבים.

וכן הוא כותב בהקדמתו לספר "בנין שלמה": "הנה יצאתי ולא מצאתי איש אשר בדקדוק הלשון טורח, רק כתינוק מבית הספר בורח, ודרכי הדקדוק נעלמו, ולא רבים יחכמו, זולתי אחד מעיר וממשפחה שנים ... אנשי לבב ותופשי התורה, הלכו בעובי הקורה, בהויית דאביי ורבא, בגמרא דבבל ודבני מערבא, מפלפלים בחכמה, ובני ישראל לא ידעו מה, מדקדוק לשון הקודש, קרוא מקרא שבת וחודש, ולא יכלו לקרוא פסוק אחד מבלי שגיאה ... זה בטורים ופוסקין עוסק, זה משוטט בים התלמוד, והדקדוק נשאר גלמוד". עכ"ל.

ואף שהיה חכם גדול בחכמת הדקדוק, בכל זאת כל גדולי הדור לא נשאו לו פנים ויצאו נגדו²⁵, ביניהם: הגאון "נודע ביהודה" בהסכמתו להשגות רבי מרדכי דיסלדארף, רבי מרדכי דיסלדארף בקונטרס "השגות על סידור שערי תפילה", רבי אליה ווילנא במכתבו לגיעב"ץ (נדפס בסוף "לוח ארש"

וינתנו כתף סוררת ומחזיקים בגאווה ובוז בקריאה המשובשת הנזכרת לעיל". עכ"ל. ומסיים שם (עמוד כז): "והארכתי כל כך בדבר פשוט ומבואר כזה, להקשות שני הפתאים החושבים עצמם לרמים ונשאים, ידמו שלמות זולתם לחסרון והם המוכים בשגעון ובעניון, הסוברים כי מה שלא השיגה דלות שכלם הוא מעין כל חי נעלם, אנחנו נלך בעקבות המקרא והם ילכו כפרה סוררה, אחרי דעתם המשובשת והחסרה, אשר נעדרה מהם דרישה וחקירה". וברור לעין כל חי שכוונתו על כל החכמים המלמדים וקוראים כדרך לשון חכמים כפי שקבלו דור אחר דור. ובסוף ספרו (עמוד נז) הביא רשימה מגדולי ישראל המדקדקים — הראב"ע, תוספות יו"ט, רבי אליה בחור, ר"י לומברוז, הרד"ק בשרשים — שגם הם טעו בדברים פשוטים בדקדוק, עיין שם.

ביטויים דומים נמצאו אצל ה"בנין שלמה"

דברים ולשונות אלו בדיוק ממש למד מאותו חכם אשכנזי שהיה לפניו (ולא פלא שמזכירו לשבח כמה פעמים בספרו), הוא בעל "בנין שלמה" ו"יסוד הדקדוק", רבי זלמן הענה (הרד"ה), אשר רוב ככל הטענות והראיות שהביא הנה הנם מועתקים מספר "יסוד הדקדוק" בלא להזכירו, ובספרו "בנין שלמה" ג"כ מביא דברים מגדולי ישראל המדקדקים, שלפי דעתו גם טעו בדברים פשוטים בדקדוק, ולא נח ולא שקט עד שפער פיו על גדולי ישראל²⁴, וכך הוא כותב על דון יצחק אברבנאל: "לא בדעת דבר, ודבריו לא בהשכל". וכן "הנה זאת

(24) הובא בהתנצלותו בסוף ספר "בנין שלמה", ובמספר עותקים בסוף ספר "שערי תפילה".

(25) כמבואר כל זה באורך בהקדמה ל"לוח ארש" הנדפס מחדש (עמודים 32-34).

("אור תורה" בראשית א, ג) — הינו ח"ו ספק קְרָאִי! רח"ל מהאי דעתא. וזאת מחמת שקרא בספרי החוקרים הכופרים והמשכילים עוקרי הדת, שרצונם לומר שעל "בן אשר" מחכמי המסורה רבו הדעות אם היה קראי או לא, וא"כ הינו ח"ו ספק קְרָאִי! ⁽²⁶⁾

"הרב יסוד הקיום חוצפן ורק חזן"
"כל גדולי ישראל לא ידעו דקדוק"

ב. את בעל "ישרש יעקב" מכנה "הישר והאמיתי", ואילו את הג"ר בנימין אישפינוזא בעל "יסוד הקיום" הוא מכנה "חוצפן", רק בשביל שהוא מחלק בין לשון המקרא ללשון המשנה (ירחון "אור תורה" ניסן תשס"ט, עמוד תקע"ח). וממשיך לכתוב עליו: "ומי יגלה עפר מעיני מרן החיד"א, ויראה שהמדקדק הגדול הלז אפילו מדקדק קטן אינו, רק חזן בתונס שנעשה דיין בליורנו" (שם עמוד תקפ) ⁽²⁷⁾. ובסימן הבא (אייר תשס"ט, סימן צא) הוא פותח ואומר: "ודע, כי חכמת הדקדוק היתה כפורחת בימי רב סעדיה גאון ... וכל זה נמשך ארבע מאות שנה מימות רס"ג עד הרד"ק" ⁽²⁸⁾. ואח"כ התחילה לרדת ידיעת הדקדוק מטה מטה ונשארה ביד יחידי סגולה זעיר שם זעיר שם". ומכאן ואילך

ח"א סימן תעג סעיף ב), רבי ראובן גריסהאבר בספרו "ענף עץ עבות", ורבי זליגמן בער בספרו "תורת אמ"ת" וסידורו "עבודת ישראל", רבי וולף היידנהיים בחומשו "תורת האלהים" (ב"שם שכל" שמות יט, כ), ובפרט הגיעב"ץ כתב נגדו בבזיון נורא ספר שלם הנקרא "לוח ארש".

ביטויים דומים נמצאו אצל ראש עורכי סידור "איש מצליח" ו"עבודת השם"

ודברים אלו וכיוצא בהם תמצא אצל כל מי שהולך בשיטה הזאת, גם בדורנו אנו — דור יתום — מצינו לחכם אחד מדקדק שכתב כדברים הללו בדיוק (ולא לחינם שיבח ויצא להגן על הרז"ה והרב "ישרש יעקב"), ואביא כמה דוגמאות, ואידך זיל גמור:

"בן אשר ספק קראי"

א. את "בן אשר" בעל המסורה, הוא קורא "ספק קראי" (ספר "ארים נסי" יבמות, עמוד 76). כן, אותו "בן אשר" אשר הרמב"ם סמך עליו, וקבלנו שיטתו בתנ"ך הלכה למעשה, כמו שכתב ה"מנחת שי" כמה פעמים, וכאילו יצא בת קול מן השמים, ואמרה "הלכה כבן אשר", כמ"ש מהר"ם דילונזאנו

(26) ראה לקמן הערה 31 מה שכתבנו בזה.

(27) ועיין אבן ספיר (דברים עתיקים דף טז ע"ב) והוב"ד באוצר הגדולים (ערך אהרן בן אשר), ע"ש. ובארשת (כת"ע, ה עמוד 384), ובספר בית אוצר הספרות (ח"ד עמ' 356). ועוד רבים ונכבדים, ובפרט עיין במאמרו של אהרן דותן בקובץ סיני (מ"א, רפ ע"ב, ודף ש"נ). ועתה ראיתי מ"ש בענין זה הגרי"ד בספר "נביא האמת וצדק" בענין כתר ארם צובה, וציין גם לספר "אור ראשון בחכמת הלשון" (עמ' 36), והביא לשון הגר"ח קנייבסקי על זה: "כידוע עשו זאת במזיד כדרכם".

(28) איני יודע מי גילה לו רז זה, שכאילו כל אנשי הדורות הללו ידעו דקדוק והיו בקיאים בו, למקטון ועד גדול? לא נודע לנו רק שהיו כמה חכמים גדולים הבקיאם בדקדוק, בדיוק כמו בדורות הבאים שישנם רק יחידי סגולה עם כמה מתלמידיהם הבקיאם בדקדוק.

תתרמ) והוסיף עוד הערות על דברי חכמי הדורות בתנ"ך ובדקדוק ובכלל על הרב "מנחת שי". וסיים: "ואחרון אחרון חביב, יש להעיר ג"כ על מרן הגאון רבי עובדיה יוסף שליט"א וכו' [ויש עוד שני מאמרים שכתב עליו כזאת ואתח"י כעת]. וכאן הוא מסיים את המאמר הנ"ל וכותב, כי בג'רבא אחר פטירת הרב "לחם הביכורים" נתמעטה חכמת הדקדוק מרוב הרבנים, חוץ מיחידי סגולה: הרה"ג ר' חיים כהן זצ"ל בעל לב שומע, והרה"ג ר' משה עידאן ור' משה זקן מאזוז, והרב שירי דוד, והרב צרור המור, ועוד. וגם במבטא לא דייקו כל-כך והיו מחליפים אל"ף בה"א ולהפך. וככה גדל אבא בילדותו באי ג'רבא, עד שבא לתונס בשנת התר"ץ והוא בן ח"י שנים, וראה שמדייקים שם הרבה בקריאה ובמבטא וכו'. ובירחון של החודש הבא (אלול תשס"ט, עמוד תתרנ) הוא מגיע לתכלית המאמר: "ואביא כאן דוגמה אחת לדעת יקר ערך הסידור איש מצליח" וכו'. עד כאן... זהו... מכל המסע הגדול הזה, **יבין הקורא דבר אחד: שכל גדולי ישראל – מדורו של הרד"ק ועד ימינו – לא היו בקיאים בדקדוק, וממילא אין לסמוך עליהם בכל דבר, וזכה דורנו שהשי"ת שתל בו חכם אחד שהוא בקי בדקדוק, ורק עליו יש לסמוך וממנו אין לזוז!**

הוא מוסיף והולך להביא דוגמאות לזה מגדולי חכמי ישראל שטעו בדבריהם מפני **שלא ידעו דקדוק** [וכל זה לבד מהמאמר המיוחד ב"אור תורה" (טבת התשס"ח, סימן נא) להוכיח שגם המהרש"א לא ידע דקדוק] ובכללם: רבי בצלאל אשכנזי, רבי אברהם מונסון, האגור, מרן רבי יוסף קארו, רבנו מנוח, רבי חיים ויטאל, רבי שבתי סופר מפרמישלא, הרמ"א, המהר"ל מפראג. ובסימן הבא (סיון תשס"ט, סימן קג) הוא ממשיך להביא עוד כמה חכמים מגדולי ישראל שטעו בדבריהם מפני **שלא ידעו דקדוק**: הרב "טורי זהב", הגר"א, האדמו"ר מקורמנא, החתם סופר, רבי יואל מסאטמר, המלבי"ם. [ומכאן (דף תשפ"ו) הוא עובר לנושא אחר, שנעלם מגדולי ישראל, גם הראשונים, פסוקים מפורשים, כי לא היה להם קונקורדנציה, מרן החיד"א, הראב"ע, הרמב"ם. אבל אינו ענין לנידון דידן]. וכאן הוא עובר לעוד שניים מחכמי הספרדים שטעו בדבריהם מפני **שלא ידעו דקדוק**, הלא הם: מרן החיד"א²⁹, ורבנו יוסף חיים ובחוברת הבאה (אב תשס"ט, סימן קכו, עמוד תתקס) הוא חוזר שובה ומוסיף והולך "שלפעמים נעלמו כללי דקדוק גם מהראשונים", כמו: מהרד"ק, הרב מנחת שי [וחזר שוב בסוף המאמר (אלול תשס"ט, דף

29) וזהו לבד ממה שכתב בריש ספר "העלם דבר" (הנדפס מחדש, בני ברק התשס"ו, עמוד 28) בזה הלשון: "ברם בקושטא שלא היה מרן החיד"א בקי בדקדוק ... וזה גרם לו לדחות בגילי דחיטתא דברי בעל "ישרש יעקב" בניקוד "נקדישך ונעריצך" וכדומה, לפי שסמך על דברי "המדקדק הגדול" [ההדגשה במקור] רבי בנימין איספנינוזא שחיבר ספר "יסוד הקיום" ... ומתחילתו ועוד סופו אין בו יסוד ולא קיום, לא שורש ולא ענף, רק פטפוטי מלין וקללות נמרצות שאין בהם ממש, וכבוד אלהים הסתר דבר". ומוסיף וכותב: "גם בחכמת החשבון לא היה מרן החיד"א בקי". ובמקום אחר נדבר בזה איה"ב באורך, לקיים את יסוד הקיום, כי שבעתיים יוקם על שבעים ושבעה.

"אבד העיון מכל גדולי ישראל"

ג. גם הראוני מה שאמר ונדפס בעלון "בית נאמן" (גליון 49 פרשת בשלח) ביטוי דברים בגאווה ובוז על גדולי ישראל, ממש מזעזע כל לב טהור, וכך הוא כותב שם (באות ד): "העיון זה דבר נפלא מאוד, אבל היום בעוונות אבד העיון מִישראל". ואז הוא מביא דעות של כל מיני שוטים שלא מבינים מימנם ומשמאלם שפירשו פירושי הבל, ומזה הוא בא להוכיח כי "אבד העיון מִישראל" [איני רוצה להכנס לנושאים ההם, כבר כתבתי אודותם בספרי החדש "נשמת חיים" על הספה"ק "תיקון תפילה" באורך, בפרט במבוא לספר כתבתי להשיב על כל קושיותיו על מנהגי ישראל בדקדוק]. ואח"כ הוא עובר לדוגמאות מגדולי ישראל, שכתבו דברים בטעות בגלל חוסר העיון שלהם, הנה הדוגמה הראשונה הביא (באות ו) "ובאו אחרים ואמרו", כוונתו למופת הדור והדרו (בלי להזכיר את שמו הטוב), מה שכתב ב"חזון עובדיה" על ההגדה בענין "הגפן" [עיין לקמן מה שכתבתי בזה]. ואח"כ (באות יב) הוא עובר למחבר הספר "פתיחת האגרות" שגם הוא טעה מחוסר עיון. ואח"כ (בהערה 10) עבר לראשון לציון הג"ר יצחק יוסף (לכותב בעלון "עונג שבת") שטעה בזה שאמר דבר בשם מרן מופה"ד בזמן שזה כתוב בבית יוסף. ואח"כ (באות יד) לאחד מחכמי תימן (נדמה לי שזה הגר"י רצאבי שליט"א; ואכן העירי הגר"י רצאבי דעליו קאי. ועיין בתגובתו של הרב אשר הובאה בקובץ "שערי יצחק" פרשת וישלח כסלו תשע"ז) בענין פתוחות וסתומות. ואח"כ (באות טו) חזר שוב לדברי מופת הדור והדרו שטעה מחוסר עיון בענין ברכת הכוסכוס "יכול להיות שהוא לא שם לב לטעם הזה, או שהוא לא טעם כוסכוס" ... ואח"כ (באות

יח) הוא עובר לשו"ת ציצן אליעזר לג"ר אליעזר וולדינברג ע"ה (ח"ח בקונטרס רמת רחל סימן ה) בענין חולה סופני אם מותר להתפלל עליו שימות, שטעה מחמת חוסר עיון. ובסוף דבריו (אות כו) הוא כותב בזה"ל: "עכשיו כדי לראות מה זה "עיון" אביא לכם דוגמה מיוחדת מרש"י" וכו'. וכו'.

דברים אלו נאמרו כבר כמה פעמים בתוך הישיבה, רק עכשיו הם יוצאים לציבור הרחב, כך אמר לי אחד מתלמידיו. ולא פלא שבכתיבה שלהם הם הולכים בדרך זו, לבטל כעפרא דארעא את כל מי שלא הולך בשיטה שלהם.

מה רע בכך? הלא דבריו נכוחים!

הרי שחכם זה לא נופל מקדמיו כי הוא זה, והקורא הצעיר כאשר קורא דברים כאלו לא מבין את הארס הטמון בדברים אלו, ותמ'ה תמ'ה יקרא: מה רע בכך? הלא הערותיו נכונות! הלא המה דבריו נכוחים! אם יש לך תשובה לדבריו — תאמר בבקשה! ומה בכך אם הוא מגלה את חרפת גדולי ישראל, והרי גם בתנ"ך הקדוש לא העלימו והסתירו את ה'טעויות' של גדולי האומה, משה רבנו ע"ה, אהרן הכהן ע"ה, מרים הנביאה ע"ה, דוד המלך ע"ה, שלמה המלך ע"ה, ועוד ועוד. ומה חסרון יש בזה שהוא אומר כי גדולי ישראל לא היו יודעים דקדוק לשון המקרא?! והרי כך כותב הרשב"ץ בתשובה (ח"א סוף סימן לג) "שאין זה פוגם מעלת החכם אם אינו יודע דקדוק הלשון והמלות", וכך כותב רבנו יוסף חיים בפתיחתו הנפלאה לשו"ת "רב פעלים" ש"האחרונים אין דבריהם נקיים מן השגיאות אע"פ שהם גאוני וגדולים בתורה" וכו', עיין שם שהביא כמה דוגמאות לזה, ומי לנו גדול ממרן החיד"א בעצמו,

או מסתפק וחוקר, יסכר פי דוברי שקר. נפתחו השערים ויראו הבורים כי יש חכמה, והיא נעלמה מעין כל מדקדק חוקר ובודק, ולא הגיעו כל חכמי הלשון לקרסולי דור ראשון, ואם הלכו האחרונים חשכים הראשונים כמלאכים, הם היו שרי קודש, הם צפו ברוח הקודש, להם לבדם נתנה חכמה ולא עבר זר בתוכם.

וממשיך הגאון מלבי"ם בדבריו: הדבר הזה [הקושי בדרשות חז"ל] מלבד אשר הפליא את העם הזה הפלא פלא, ובני פריצי עמנו התנשאו להעמיד חזון ונכשלו, ויצאו מהם הקראים והמכחישים אשר שברו עול נתקן מוסרות וישחיתו עצומים ועם קדושים, הנה גם מן המשכילים יכשלו לצרף ולברר וללבן, ויפסחו על שתי הסעיפים, לפעמים יטה לבבם אל חכמת הלשון ואל פשוטי המקראות והיה הדרוש בעיניהם לזרה ויקראו שמו מרה, ולפעמים ימשכו אחרי הדרוש והקבלה וינאצו כל יודע הגיון וכל משים שכל להבין במקרא, וינצו שני האחים הפשט והדרוש יחדיו וירגנו באהליהם ואין מושיע. וכאשר הייתי בימי חרפי בראותי אני את החזון ואבקשה בינה, נהייתי ונחליתי ימים ואקום ואעשה את מלאכת המלך ואשתומם על המראה ואין להבין.

ויהי בשנת התר"ד ליצירה, קול כחולה שמענו צרה כמבכירה, קול תורת ה' תתייפח תפרוש כפיה, ודמעתה על לחיה כי בגדו בה ריעיה, כי נבערו קצת רועי אשכנז ואת ה' נאצו, ויתאספו להפר דת וחוקים ועל צפוניו התיעצו. ויעלו רועים רבים הרועים ואוכלים את צאן מרעיתם, יִכְנוּ את עצמם "רבנים" ו"דרשנים" גם "חזנים" וזובחי עדתם, כל אלה חוברו אל עיר בראנשווייג

שבבחרתו כתב קמ"ב "תמיהות וקושיות חזקות" על גדולי ישראל ראשונים ואחרונים וקראו בשם "העלם דבר"? ! למה לאלו מותר ואינם בגדר "פוערים פיהם נגד גדולי ישראל" ולאילו אסור? ! אתמהה.

הסיבות להתפשטות ההשכלה, מדברי המלבי"ם ראש הלוחמים במשכילים

הבה נתבונן בדברי אחד מגדולי ישראל — אשר נלחם בדורו עם "המשכילים" — הוא הגאון מלבי"ם (בהקדמתו לפרשת ויקרא) ונבין לו במעט את גודל האסון בדבר, וזה לשונו: בצד השלישי הוא הבריח התיכון המברית מן הקצה אל הקצה, ומחבר את הכתב והקבלה בלולאות והיה המשכן אחד, הוא מבאר דברי חכמים וחידותם דברי רבותינו בקבלתם עפ"י יסודי הלשון וע"פ חוקי המליצה וההגיון בדרכים חדשים מופלאים ומסולאים, יראו הרואים וישכילו התועים, כי היה ביד חז"ל אוצרות אדירות ובצורות, כללים גדולים ביסודי הלשון ודרכי הדקדוק וההגיון חוקים קבועים כמסמרות נשועים, ובידם אנך ואבן הבונים לעשות כונים למלאכת השמים, לפלס במאזנים כל דיבור וכל מלה, ולדרוש במופלא כל הדרשות מסיני מורשות, וכל דברי הקבלה ותורת הפה בכתב מבוארות ובעומק הפשט והמליצה שמורות, בו ילמדו רוגנים לקח כסילים תבונה לצים אמונה לדעת כי הדרוש הוא הפשט הפשוט. וכל דברי חז"ל מוכרחים ומוטבעים בעומק הלשון וביסודי השפה העבריה, יראו העברים כי יש פנינים עשרת מונים. ויראו העורים כי יש נשק וכלי קרב נגד זאבי ערב וערב רב, נגד כל כופר ופוקר כל מכחיש ומבקר, נגד כל משרש ועוקר הכופר בעיקר

אל עמק השדים, ויתפוצצו הכדים הריקים ויתראו הלפידים, ויתלקטו שועלים קטנים ובזנבותיהם אודים, ותצא אש ותאכל שמיר ושית, ותבער מגדיש ועד קמה ועד כרם זית, ותבער בהיכל ה' ותבער בין הבדים ותלהט את ארון הברית, ותאמר להשחית את לוחות האבנים, ותאמר לשרוף כל מועדי אל בארץ.

בימים ההם ובעת ההיא ראיתי ונתון על לבי כי עת לעשות לה', עת לעשות לתורה שבכתב ושבע"פ חומה בצורה סביב דלתים ובריח, בל יעלו בה פריצים ויחללוה, אם לתורה שבכתב אשר דימוה העדה הרעה הזאת כאחד מספורי העמים הקדמונים, ואת שיריה ומליצותיה ערכו עם שירי האמיר והיוונים. אם לתורה שבע"פ אשר היתה בפיהם למשל ולשנינה, כחשו בה ויאמרו לא היא. את חכמיה ביזו ויאמרו כי לא ידעו פשטות הכתובים ואת דקדוק הלשון לא הכירו וכי הלכו בדרך עיקש ופתלתול, ויהיו ביניהם ללעג ולשחוק כל היום. עכ"ל.

המלחמה ב"משכילים" שומרי המצוות **הראת** לדעת כי הגאון מלבי"ם ראה והאמין שהגורם הראשון ל"משכילים" — "משכילי אשכנז" ו"אנשי הרפורמה" — הוא בזה שביזו את חכמי התורה שח"ו לא ידעו פשט הכתובים ודקדוק הלשון. והא לך ראיה לכל זה, כי אחד מראשי המשכילים אשר שמו נודע לשמצה — כתומך בקיסר יוזף השני לחייב את ילדי ישראל בלימודי "ליבה" — היה נפתלי הירץ ויזל (מחבר ספרי מוסר ודקדוק רבים, ביניהם "גן נעול" "יין לבנון" "דברי שלום ואמת") והוא היה תלמידו של הר"ז הנז"ל, אשר את חכמת הדקדוק למד אצלו (קובץ "בית אהרן וישראל" קובץ מג, דף קמט ואילך), ולאחר מכן נהיה ידידו וחברו של משה מנדלסון, מראשי המשכילים, שגם הוא חיבר ביאור לחומש ללמד לנערי ישראל³⁰, אף שהם היו שומרים שבת ותורה ומצוות ומניחים תפילין בכל יום ומתפללים, דעותיהם והשקפותיהם גרמו שתלמידיהם ותלמידי תלמידיהם יצאו לתרבות רעה

30) על משה מנדלסון וביאורו — ראה נא מה שכתב הרב דוד קמנצקי בקובץ התורני ישורון (ח, עמוד תשכ"ד ואילך), ותבין כי היה בעצם כמו כל המשכילים שבאותו הדור, שומר תורה ומצוות, חובש כיפה שחורה גדולה, ומחנך את בניו לתורה, ועשה רושם כביר על מי שבא בתחומו, כולל רבני וגאוני ישראל, די לראות מה שכותב אליו הגר"י אייבשיץ בשנת תקכ"א: "... ששכלו שלם בתורה בגמרא וסברה... מלחם ה' אכל בלחמה של תורה, וישמח משה במתנת חלקו, כי נאמן בית ה' קראתי לו..." (שם הערה 19). כך שלא הבחינו בו ובמחשבתו רק יחידי סגולה, אבל סופו הוכיח על תחילתו, כל יוצאי חלציו המירו דתם (לכד מבנו הקטן יוסף). כוונתו המקורית של מנדלסון היתה "לתרבות" את עמו, היתה זו תוכנית מוגדרת במחשבה תחילה. ועל זה יצא הקצף של גדולי דורו נגד הביאור שלו למקרא, לבד מזה שמצאו בו ביאורים שאינם לרוח חז"ל אלא מהספרות החיצונית של הנוצרים. עיין שם במאמר הנזכר הדברים באורך ותרווה צמאונך. [ואין רצוני להכנס למה שכתב אותו חכם בעלון בית נאמן (גליון 60 אות ח הערה 12) ללמד זכות על מנדלסון ש"אין בספרו אלא טעות אחת או שתיים" וחובה על גדולי אשכנז בכל הדורות שהרחיקו אותו ודכוותיה, ולפי דעתו זו אחת הסיבות לשואה האיומה. ועיין בגליון מריח נחור"ח לידידי הג"ר רן אבוחצירא (גליון 362 פרשת אחרי-מות קדושים, ובגליון 363 פרשת אמור, במדור מכתבים למערכת) מה שכתב הרב כ. שמואלי דברים נכוחים להשיב על דבריו, ובפרט מה שהביא

בדברים מסויימים או שנעלמו מהם דברים מסויימים, ומבין אותם שהרי אנו בני אדם ועלולים לשגות, אבל איני מניח עליהם "סטיגמא" של משוללי חכמה והשכלה, משוללי דקדוק וחשבון לחלוטין, שאז לא רחוקה הדרך מתלמידי או מתלמידי תלמידי שיפרקו עול, שיאמרו בליבם: אם הגדולים כך – למה שנשמע להם, הרי אנו יותר חכמים מהם... ואז אחריתה מי ישורנו...

ונעשו "רפורמים". ואם תרצה להכיר היטב את ה"השכלה" ואת ה"משכילים" ואת תוצאותיה – לך נא וראה באורך וברוחב בספר "יהדות ליטא" (ח"א, שער הרביעי, ההשכלה), ובפרט יש להתבונן בתחילת הדברים מה גרם בעצם ל"השכלה", ובספר "אוצר הידיעות" (ח"ב פרק רלו "משכילים"), ועוד, ותבין היטב את אשר לפניך.

לסיכום, מהי "השכלה" באמת

לסיכום, הדבר השווה בכל המשנים

ועל זה, רק על זה! ⁽³¹⁾ יצא הקצף על הרז"ה ועל הרב "ישרש יעקב", וממילא –

הרי לפניך ידידי ידיעה ברורה ונכונה ויציבה, שיש הבדל עצום בין אם אני משיג על איזה חכמים ואומר שהם שגו

משם החזון איש (ספר מעשה איש ח"א עמוד קעב) שהיה אומר: מי הוא אפיקורוס שומר מצוות ("אפרומער אפיקורס") בדורנו? כל מי שטוען כי באשמת גדולי ישראל נרצחו שש מליון יהודים באירופה, וכן כל מי שחוגג את יום העצמאות. עכ"ל. ישמע חכם ויוסיף לקח.

(31) אמנם גם כותב המאמרים הנז"ל הרגיש בטעם זה, אלא שהוסיף נופך כדי להצדיק את דרכו, וכך הוא כותב שם (אור תורה ניסן תשס"ט, עמוד תקפג): ובאמת נראה טעמו של מרן החיד"א שצווח כי כרוכיא על בעל "ישרש יעקב" וסיעתו מכמה סיבות: א) כי כנראה עשו המשנים רעש גדול, ואמרו שחכמי הדור טעו במדבר' וקריאתם משובשת וכו', וזה גרם חילול השם בעיני המון העם. ב) כי סמך ראשו ורובו על ספר יסוד הקיום שחשב אותו למדקדק גדול, ולא ידע כי רבים אשר אתנו מאשר אתו, והם: דונש בן לברט ור' יצחק דמן עכו ומהרי"ל [ומהרש"ל] ור' שבתאי פרמיסלא וכל רבני דורו והיעב"ץ והנוב"י והגר"א ועוד. ג) כי מרן החיד"א חי בתקופת נצני ההשכלה הארוכה, ובפרט בהיותו בחו"ל בארצות החופש והדרור, ראה פרצות גדולות בחומת הדת וכו' וברוך השם בימינו התורה עולה ופורחת, ומאות אלפים חוזרים בתשובה, ותורה מחזרת על אכסניא שלה, והרבה מנהגים בהלכה נשתנו ע"פ ראשונים שלא כדעת החיד"א והבן איש חי וכו' וכו' ורק בענייני דקדוק אין רוצים לשמוע, ומוחים במי שאומר נכון ע"פ ראשונים ואחרונים וכו'. עכ"ל. בא וראה כמה עיוות יש בדברים הללו, מה שכתב בטעם הראשון "כנראה עשו המשנים רעש גדול", לבד מזה שגם הוא ותלמידיו מפרסמים דברים אלו בקול רעש גדול, בקול ברמ"ה ובעלוני "בית נאמן" ובדרך האתרים ובסידורים ובקונטרסים, אבל מה לי קול רעש גדול או קול רעש קטן? הרי כל האומר בציבור וכותב זאת עלי ספר שחכמי הדור טעו במדבר' וקריאתם משובשת וכו', זה גורם חילול השם בעיני המון העם, ובתוך עמי אנכי יושבת ורואה ושומע מאי עמא דב'ר על זה. זאת ועוד, הרי בכל המאמרים הנז"ל הוא חוזר וכותב כן על גדולי ישראל שקריאתם משובשת, כפי שציינתי לעיל, ומוסיף הצטדקות לדבריו (בראש המאמר ובסופו) את מה שכתב הרשב"ץ שאין זה פגם לחכם שלא יודע דקדוק הלשון והמלות? ועל הטעם השני שכתב "כי סמך ראשו ורובו על ספר יסוד הקיום" וכו', כל הקורא – אפילו בלי "עיון טוניסאי" –

בדברי מרן החיד"א יראה שלא עליו לבד סמך, קודם כתב דברים כדרכונות על שאומרים שהמה וחכמיהם טעו במדבר'ר וכו', והוסיף שכך נהגו בכל תפוצות ישראל לומר הכ"ף בשוא, והוסיף "וכבר נודע דבערי איטאליא היו רבנים גדולים ומדקדקים עצומים ולא שינו המנהג, ובפרט בעיר מנטובה יע"א שם היו הרב הגדול הרמ"ז ז"ל והרב הכולל מהר"י בריאל ז"ל שחיברו ספרים בדקדוק, והחזיקו במנהג העולם", האם עליהם ג"כ אין לסמוך ח"ו? ! גם עליהם יאמר שלא היו מדקדקים גדולים? ! גם עליהם יאמר שהיו "רק חזנים"? ! ורק אח"כ הוא ניגש לענין הישרש יעקב ויסוד הקיום. לבד מזה הרי מרן החיד"א קוראו "הרב הכולל", האם קל בעיני הכותב הנז' כינוי זה שלא ניתן אלא ליחיד סגולה, ועוד מפי מרן החיד"א? ! [לך נא וראה בתולדות חייו של הרב אספינוזא בהקדמה לספר "יסוד הקיום" הנדפס מקרוב, ותראה מי היו רבותיו וחבריו, ותדע ותבין כמה גדול בתורה ובחכמת הדקדוק היה]. מה גם הוא שכח שלספר זה הצטרפו גדולי ישראל [והזכיר זאת מרן החיד"א בסוף דבריו, וראה אודות כל אחד ואחד בספר "ארזי הלבנון"] נוספים: הרב הכולל כמה"ר אברהם ישראל, החכם השלם כמה"ר מאיר סגנוניטי, החכם השלם כמה"ר אליהו הכהן, החכם השלם כמה"ר משה ישראל פאדווא, החכם השלם כמה"ר יוסף בן סאמון, החכם השלם כמה"ר ישראל סרוסי, חבריו של הרב אספינוזא בליוורנו בעלי תריסין רבנן סבוראי יעקב חיים די קאשטרו, אברהם שמואל ריקי, יצחק חיים פרוסולוני, החכם השלם כמה"ר דוד חיים חסאן. האם גם הם — הדיינים המצויינים — לפניך כקליפת השום? ! רק מכאן נבין עד כמה יכול הכותב הנז' להשפיל ולבזות חכם גדול בישראל לקראו "חוצפן" ו"אפילו מדקדק קטן אינו", ומ"רב הכולל" ו"דיין המצויין" לקראו "רק חזן"... רק בשביל להצדיק את מעשיו, ואילו הרב "לחם הביכורים" אף שחולק עליו כותב עליו "גברא רבא קחזינא" (דף כב ע"א). ובהמשך המאמר נִרְאֶה לכותב הנז' כי צדקו דברי הרב אספינוזא עד למאוד, ומרן החיד"א ידע והכיר מי עומד לפניו ומי הם המסכימים על ספרו היקר. ועל הטעם השלישי (ענין ההשכלה, שהוא הטעם העיקרי בנידון דידן) — לא גילה לנו למה אין לחשוש בדור יתום כזה לחיזוק ה"השכלה" [ובימינו נקרא בלשון יותר יפה: ה"ליברליות" ה"פתיחות" וה"קדמה", ויש כאלו שלא מתביישים במלה זו ואומרים "השכלה גבוהה"...], אדרבה בפרט בדורנו זה יש לחשוש לזה כי כבר יש בו ממין ה"משכילים" אפילו בתוך המחנה החרדי, לדאבוננו, עד שהמשכילים הראשונים היו "צדיקים" לעומתם, וכבוד אלהים הסתר דבר. ופתאום הוא עובר להתקפה חדשה שלא מן הענין [כוונתו לרמוז לראש"ל הנזכר בראש דבריו] וכך הוא כותב: אם אנו לא פוסקים כמרן החיד"א והבן איש חי בזה ובזה, למה כאן פתאום נפסוק כמרן החיד"א... עכ"ל. מה הקשר לנידון דידן? כאן לא מדובר בהלכה גרידא, כאן מדובר בעניינים העומדים ברומו של עולם, ביסוד היסודות של היהדות, כמה אטימות וחוסר הבנה יש כאן! האם אותו כותב שכח לרגע מה שכתב מור אביו בשו"ת "איש מצליח" (כרך א או"ח סימן לה) בענין היתרו של רבנו (שו"ת רב פעלים ח"א או"ח סימן כה) לרכב על אופנים בשבת, אף שצידד כדבריו להלכה, סיים בְּשׁוּם שְׁכָל בזה הלשון: עם היות שכבודו של הרב פעלים ז"ל גדול מאוד בעינינו ומחבבים אנו דבריו מאוד בכל ספריו הקדושים ומקובלים אצלנו כנתינתם מסיני, וגם דבריו בהיתר זה של האופניים הנה מצד עצמן הם נאמרים במאזני הצדק והשכל ושפתיים ישק, אבל אנו חוששים לחורבא, בר מינן, לפי החיים המציאותיים, שהנסיון הורנו מכמה עניינים כיוצא בזה שכל התנאים והאזהרות והגדרים אשר יתן המורה מסביב להיתרו, מעט מעט ישתקעו וישתכחו, יען שאין מוחם של ההמון תופס להיות בהם קפידא רבתי, וישאר רק ההיתר

נאבדו בניהם ותלמידיהם מדרך הישרה אל דרך הזרה, ועתה כאשר באים איזה חכמים מתוך מחנה החרדים לדבר ה' וחוזרים על הדברים ומעשים של גורמי ההשכלה, אחרייתה מי ישורנו, רח"ל. וכבר אנו רואים את ניצני ה"השכלה" בדורנו, כל אלו שהלכו נגד גדולי ישראל החרדים, חלק גדול מהם כבר לא נמצא אתנו אלא במחנה השני או שעדיין פוסח בין שני הסעיפים. ודי בזה לכל מי שֶׁמַּח לו בקדקדו.

תשובות לכל הטענות של המשנים

ואחר אשר הסברנו בס"ד את דרך עץ החיים בהשקפה נכונה, מעתה נסביר בס"ד את הדרך אשר יסדו לנו רבותינו הקדמונים בניקוד התפילה, הן בענין "נְקִדְיָשָׁף וְנַעֲרִיצָף" וכיוצא בשמות ובפעלים⁽³²⁾, והן בענין חתימת "בורא פרי

דבר הלמד מעניינו על עורכי סידור "איש מצליח" וכותב המאמרים הנז"ל, כי המכנה המשותף ביניהם הוא כי "הם משתררים גם השתרר, ופערו פיהם שכל ישראל המה וחכמיהם ורבניהם טעו במדבר, לא ידעו לקרות התיבות. הא ודאי אינהו הוא דקטעו בנקודות הקצף, עושי חדשות ומזלזלים לאלפי רבבות ישראל", כלשון מרן החיד"א. ואין שום ערובה וחסיונות שמה שקרה בזמן ההשכלה לא יקרה גם היום, שהרי גם המה — ראשוני ההשכלה — היו חכמים גדולים בתורה, ואפילו יותר מאתנו (לך נא וראה בהסכמות שנכתבו להם בתחילה ע"י גדולי ישראל דאז), וחברו כמה וכמה ספרים אדירים, הן במוסר הן בהלכה והן באגדה, ואם עד היום הצליחו חכמי ישראל כמעט לכלות את ההשכלה — זה אודות לשמרנות של מסורת האבות, כי אלו שלא היו במחנה השמרנים והחרדים לדבר ה', כבר מזמן

מפורסם בעצם תוקפו, מסור לכל, בלי כל גבול, כמעשהו בחול... עכ"ל. והבאנו דבריו בשו"ת "רב פעלים" (שם עמוד 153 בנד"מ בהוצאתנו). ודי בזה למי שרוצה להבין.

(32) האמת שבינותי בספרים ולא העלמתי עין משום ספר שהגיע לידי ודיבר בנושא, וראיתי לכמה חכמים שרצו ליישב מנהגם של ישראל קדושים ע"פ הדקדוק, אמנם כוונתם רצויה אבל אין תירוץ רצוי, כי דבריהם רחוקים מכללי הדקדוק הידועים (וכמעט שכולם התוודו שאינם בקיאים בכללי הדקדוק, האחד כותב "מכיר אני בעצמי שלא זכיתי ליכנס אף לפרוודור החכמה העליונה הזאת" (יריעות האוהל דף פה ע"ב), והשני אומר "והנה בחכמת הדקדוק אין לי יד ושם, ולא למדתי מעולם אפילו אפס קצה מחכמה זו" (נודע ביהודה מהדו"ק סימן ב), אין ספק שהגזימו בדבריהם מתוך ענוה, אבל חוששני שאמרו כן מתוך הרגשה שדבריהם אינם מבוססים היטב ע"פ כללי הדקדוק כי יש בהם קושי ודוחק רב וסתירות), ואם החכם אינו בקי בכללי הדקדוק והמסורת, אינו יכול לכתוב מה שעולה בדעתו ע"פ מה שנראה לו במחשבה ראשונה, כי בזה הוא נותן חרב בידי בעלי הדקדוק "המתקנים" לדחות את המנהג ביתר שאת וביתר עוז, לאמר ראו הביא לנו איש עברי לצחק בנו, ולכן השתיקה היתה יפה להם. אמנם, אני הקטן באלפי ישראל שבח לאל יתברך זכיתי לידע את כללי הדקדוק על בְּרִיָּם, ובינותי בספרים ובדברי חכמי ישראל, ואת מסורת הקריאה חקרתי ודרשתי עד כמה שיכולתי, לכן הרשיתי לעצמי לבוא בגבורות ליישב את מנהגם של ישראל קדושים ע"פ הדקדוק גרידא, ולבסס הדברים מפי ספרים ומפי סופרים בעלי הדקדוק.

הגפן", ונשיב בס"ד לכל הטענות אשר העלו המדקדקים הנזכרים לעיל, אחת לאחת, ואלו הן הטענות העיקריות שנאמרו בזה:

הטענות העיקריות

א. אין לסמוך על הסידורים כלל ועיקר, כי כל הסידורים נוקדו ע"י מלמדי תינוקות ובורים ועמי הארצות, ולכן אין ללמוד כלל ממה ששגור בפי העם כי המה הורגלו בכך ע"פ מה שנוקד בכל הסידורים המשובשים.

ב. כל התפילה צריכה להיות אך ורק ע"פ נוסח ודקדוק לשון המקרא, כפי שהיא בכל התפילה. וכבר נודע שעל פי לשון המקרא אין לומר לזכר "לך" באמצע משפט אלא רק לנקבה. ולא נמצא ניקוד כזה בשמות בכל המקרא רק בארמית, וכל לשון כסגולה בפני עצמה ואין לערבב זה בזה כלל.

וזה החלי בעזר צורי וגואלי, ליישב מנהגם של ישראל קדושים, זה כוחי וזה חילי.

יישוב הטענה הראשונה

האם אין לסמוך על הסידורים

א. הנה, מה שאומרים שאין לסמוך על הסידורים כלל ועיקר, כי כל הסידורים נוקדו ע"י מלמדי תינוקות ובורים ועמי הארצות, ולכן אין ללמוד כלל ממה ששגור בפי העם כי המה הורגלו בכך ע"פ מה שנוקד בכל הסידורים המשובשים.

הן אמת שהמעין בסידורי התפילה הקדמונים — הן בכתובי־יד והן בדפוס — יראה שיש בהם טעויות רבות בניקוד, ואפילו בציטוט הפסוקים, בפרט אם הנקדן היה ספרדי שאז ישנם הרבה החלפות

בין סגול לצירי ושוא וכן הרבה החלפות בין קמץ לפתח, וכמו כן נחסרו הרבה דגשים בסידור. ולפני כארבע מאות שנה הרגישו בזה גדולי ישראל מחכמי אשכנז, והעמידו את הג"ר שבתי סופר מפרמישלא, שהיה בקי בכל חדרי תורה וגם מדקדק גדול, להגיה את סידור התפילה בכל הטעויות (ועיין לרב בנציון כהן ז"ל בספרו היקר "שפת אמת" בחלק "שפתי כהן" עמודים ע"ה-ע"ח), והילך קצת מלשונם: רוב סידורי הברכות והתפילות מלאים שגיאות והוללות, הן בנקודות הן בנוסח המלות, ושבשתא דינוקא כיון דעל על וכו'. ומצאתי איש כלבבי, איש אלקים קדוש וכו', איש חסיד מהר"ר ר' שבתי בר יצחק לו יד ושם בכל חכמה, ומה גם בחכמת הדקדוק וכו', ובה עלה ונתעלה על כל בני דורו וכו'. דברי הצעיר יעקב קאפל כ"ץ. עכ"ל. ובהסכמת ועד שלש ארצות משנת השע"ז כתבו בזה"ל: וידוע בדברי רז"ל, ויותר מבואר בדברי הפוסקים ובספרי המוסר חיוב דקדוקי התפילה בהוצאת האותיות ממוצאן, ולהזהר בנקודן ובדגשותן ורפיונן, שלא ירפה החזק ולא יחזק הרפה, ולא יניד הנח ולא יניח הנד, והרבה כאלה, וכאשר באנו לעיין בסדורי תפילות הנדפסים, נמצא שאין אחד דומה לחבירו באותיות ובנקודות בדגש ורפה לא ראי זה כראי זה, ורוב המתפללים מהמון בית ישראל סומכים בעיניהם כאלה על המדפיסים המתעבים משפט הנקודות והדגש והרפה בדפוס, וכל הישרה יעקשו וכו'. וחתומים כעשרה מגדולי הדור ההוא, וביניהם הב"ח מהרש"א הרב בעל כלי יקר ועוללות אפרים. ובהסכמת ועד שלש ארצות משנת השע"ח כתבו: ובראות חכמי הדור שרוב המתפללים סומכים בעיניהם אלו על

הסידורים הנדפסים, אשר אין גם אחד מהם כתיקוננו בפרט בעניני הנקודות והדגש והרפי

וכו', על כן בראותנו שהסידור שהדפיס מהר"ר שבתי הנ"ל הוא מוגה מאד, בפרט נקודות דגש ורפה, על כן גוזרים אנו שכל קהל מחוייבים לקנות עכ"פ סידור אחד, וכל הקהל יגיהו סידוריהם מתוכו, ולא יהיו נכשלים עוד בענינים הנ"ל שעונשם גדול מאד. וכל ירא את ה' וחרד על דבריו יהא זריז ומקדים למצוה זו ולא יכשל עוד וכו'. וחתומים כחמשה עשר מגדולי ישראל בדור ההוא, ומכללם הב"ח ומהרש"א. ובהסכמה אחרת חתמו רבו של הב"ח ורבו של בעל מגיני שלמה ור' פנחס הורביץ גיסו של הרמ"א ור' נתן שפירא בעל מגלה עמוקות והשל"ה ועוד. ועיין עוד בהקדמת ה"ר שבתי הנ"ל לסידורו. אתה הראת לדעת, שגדולי ישראל רבים ועצומים⁽³³⁾ כתבו

הסידורים הנדפסים, אשר אין גם אחד מהם כתיקוננו בפרט בעניני הנקודות והדגש והרפה. **ברם**, יש להבדיל בין שני סוגי טעויות: א. טעויות שלא משנות את המשמעות של התיבה⁽³⁴⁾ (שעליהם יותר דברו החכמים הנזכרים). ב. טעויות שמשנות את המשמעות של התיבה⁽³⁵⁾. רוב ככל הטעויות שהיו אינם אלא כסוג הראשון, בפרט בהיגוי הספרדי, ולכן תקנו אותם ללא עוררין ומתנגדים, כי אנחנו אומרים שהנקדן לא הבחין ולא הקפיד להבדיל בין קמץ לפתח או בין סגול לצירי ושוא נע, אבל ידע שהקריאה המסורה לו היא בהברה של אָ או אַ או אֹ או אִ ולא משהו שונה לגמרי, ולכן לא תמצא שנקדו במקום "אָמֶר" "אֶמֶר". הטעויות שבסוג השני הם פחות מצויות, כי הנקדן ידע את מסורת הקריאה ולא נקד ככל העולה על רוחו, ואם נמצאו "טעויות" כאלו, חייבים לנסות ליישב זאת ואפילו

(33) מעודי תמהתי על עורכי "איש מצליח" שחוזרים ואומרים דברים אלו, ונסמכים על גדולי אשכנז דאז שהסכימו עם הרש"ס בכל תיקוניו וכו' — והרי הם בעצמם אומרים על חכמי אשכנז וגדוליהם (כמבואר לעיל) שהם אינם יודעים דקדוק כלל ועיקר, וא"כ מה ראייה היא זו? ! אדרבה זו הסיבה שסמכו על הרש"ס — בעינים עצומות — כי הם לא ידעו מה טוב ומה רע, וכיון שראו בו את כל התכונות הראויות לאיש חכם ומשכיל ויודע דקדוק וכו', לכן סמכו עליו. וכמו שראיתי לכמה חכמים בדור שסמכו על איזה "מתקנים" ושינו ממנהגם, וכאשר נומיתי להם שאין זו דרך אבותינו, הדרך הנכונה והישרה, והסברתי להם בטוטו"ד את הסיבה והטעם של אבותינו שלא שינו, חזרו בהם חיש קל.

(34) כגון: אם במקום "אָמֶרֶה" נקדו "אֶמֶרֶה" (לפי ההיגוי הספרדי הקדמון שלא הניעו את השוא לאחר תנועה גדולה), אין הבדל בקריאתם ובמשמעות שלהם. וכגון: אם במקום "אָפֶשֶׁר" נקדו "אֶפֶשֶׁר" או "אִפֶשֶׁר", אין הבדל בקריאתם ובמשמעות שלהם. וכגון: אם במקום "רִינֹחַ" נקדו "רִינֹחַ", אין הבדל בקריאתם ובמשמעות שלהם. וכן כגון: אם במקום "לְמֶלֶךְ" נקדו "לְמֶלֶךְ", אין הבדל בקריאתם ובמשמעות שלהם.

(35) כוונתי, כגון: אם במקום "סוֹלַח" כתבו "סֶלַח", יש הבדל בקריאתם ובמשמעות שלהם. וכגון: אם במקום "אָנָּא" נקדו "אֶנָּא", יש הבדל בקריאתם ובמשמעות שלהם. וכגון: אם במקום "סֶלַח" נקדו "סֶלַח", יש הבדל בקריאתם ובמשמעות שלהם.

בקיאים כלל בחכמת הדקדוק, וכמעט שאין יודעים בין ימינם לשמאלם, ומוציאים מפיהם ככל אשר יעלה על שפתם, וכשתשאלו איך אתה אומר כן, והלא לתיבה זו פירוש אחר מהכוונה, או שאין תיבה כזו בלשון הקודש וכיו"ב, ידום ולא ידע מה לענות. האם ע"ז יכון לומר שכך נהגו, ואין אחר המנהג כלום?! עד כאן לשונם. — כל האומר כזאת, אינו אלא טועה ומטעה, וכפי שנבאר.

הן אמת שדברי הב"ח והרב שיורי טהרה הנזכרים כבר הובאו פעמים רבות בספרי מופת הדור והדרו, חוזר ונעור, הן בשו"ת יביע אומר (בפרט בחלק ח או"ח סימן יא אות כא; וכן בח"ד או"ח סימן כא אות ג ד"ה והנה; ושם בח"ד או"ח סימן מח) והן בשו"ת יחזקאל דעת (ח"א סימן נז ד"ה ולכן; ח"ה סימן ט ד"ה אמנם), ועוד. וגם ציין שכ"ה בספר לחם הביכורים (דף טז ע"ב) והוא משם הרב "ישרש יעקב", עיין שם. וכן ציינו בקובץ "אור ישראל" (מונסי קובץ לח, עמוד רח) מקורות אלו, והוסיפו שכ"כ בספר פלא יועץ (ערך כיפור ד"ה וכל), וכן בשו"ת דעת כהן (סימן קנו ד"ה ולענין), עיין שם.

עיינתי בכל המקורות הנזכרים ולא מצאתי לאף פוסק שכתב כלשונם "שאין לסמוך על הסידורים כלל ועיקר" (חוץ מהר"ה וההולכים בדרכו הלא המה הרב "ישרש יעקב" והרב "לחם הביכורים" וכל סיעת מרחמוהי וכנ"ל, וזאת כדי להכשיר להם את הדרך לתקן את כל הסידורים ככל העולה על רוחם בלי צורך לשעבד נפשנו ליישב את הניקוד). ומיום שראיתי דברים אלו, עמדתי משתומם כשעה חדא על המראה הזה, דהא פוק חזי להב"ח בעצמו שמביא כמה פעמים ראיה מהסידורים, וכך הוא כותב (או"ח סימן

באופן דחוק (כמבואר לקמן בשם הפוסקים), ורק לאחר דרישה וחקירה יש רשות — לחכם הבקי בכל מכמני התורה בפרט בדקדוק ומסורת הקריאה שבעל-פה — לתלות זאת ב"טעות סופר" או "טעות דפוס", וכולי האי ואולי כיוון לאמת.

אמנם, מכאן לומר שאין ללמוד כלל ועיקר מניקוד ונוסח הסידורים, כי כולם משובשים ואין לסמוך עליהם כלל ועיקר — וכלשונם בספר "ויען שמואל" (ח"ג עמוד רפג ואילך): דבר ידוע ומפורסם הוא שאין לסמוך על הסידורים כלל ועיקר, שהרי לא ידענו המדפיס מי הוא זה ואיזה הוא, והאם בר סמכא הוא בכלל, וכי בגלל שהדפיס סידור והפיצו נסמוך עליו?! פוק חזי מה שכתב הב"ח (או"ח ריש סימן סו) וזה לשונו: ועכשיו נהגו לשנות על פי הסידורים הנדפסים מחדש כל אחד לפי רצונו, ולא שאלו פי הגדולים אשר בארץ ועתידין ליתן עליהן את הדין. עכ"ל. וכ"כ הגאון רבי אברהם הכהן משאלוניקי ז"ל בספרו שיורי טהרה (מערכת י אות כג) וז"ל: וכבר אמרנו כמה פעמים דאין להשגיח בסידורים. עכ"ל. ומעתה דעת לנכון נקל שאין ראיה מהמנהג כלל, דכיון שכולם נמשכים אחר הסידור והילד מתחלת דרכו אל הסידור ישים פניו, וכל הכתוב בו ישים בפיו ואותו שומר לדבר, וכך מתרגל, אף אם ישמע אח"כ שאין זה מדוקדק ואינו כ"כ נכון, קשה לו לשנות, דההרגל על כל דבר שלטון (כמ"ש רבנו יונה בשערי תשובה שער שני אות ל), ולכך התרגלו כל העם למקטון ועד גדול להתפלל ע"פ הסידורים, א"כ לפי מה שנתבאר שאין לסמוך על הסידורים ממילא אין שום ראיה מהמנהג, כי בנפול היסוד יפול הבנין, כשל עוזר ונפל עוזר. ובפרט שהמון העם אין

קפט): "ויש להביא עוד ראייה שאין בזה משום הפסק ממנהג העולם, שבליל פסח כשגומר ההלל על כוס רביעי ואומר הלל הגדול ונשמת אומרים פיוטים הרבה ולבסוף מברך בורא פרי הגפן כמו שכתוב בסידורים, ולא חשבינן ליה הפסק כמה שאומר פיוטים בין הלל הגדול ונשמת לברכת בורא פרי הגפן. עכ"ל. ועוד לו שם (או"ח סימן תקכז): "ועכשיו נהגו כל העולם לזכות לכל בני העיר ומברכין ג"כ בלשון זה שכתב רבינו, וכמו שכתוב בכל הסידורים". עכ"ל. ועוד כהנה. וכן מופת הדור והדרו בעצמו בשו"ת יביע אומר מביא כמה פעמים ראייה מהסידורים, וכך הוא כותב (בח"ח או"ח סימן יא) "וכן הוא בכל הסידורים האחרונים" "וכן הוא בסידורים מדויקים". ויתרה מזאת כתב עוד שם (בחלק י או"ח סימן נה): "והנה כיוצא בזה שמענו גם בברכות השחר, שבכל הסידורים כתוב הנוסח "הנותן" לשכוי בינה וכו'. וכן אנו נוהגים. ואילו בש"ס והרי"ף והרא"ש והמנהיג והכל בו הנוסח הוא "אשר נתן" לשכוי בינה וכו'. עכ"ל. ועוד כהנה.

אם כן, איך אפשר להעלות על הדעת ולומר שאין לסמוך על הסידורים כלל ועיקר. זאת ועוד, הא לך לשון הב"ח במלואו (מה שהשמיטו בכוונה מלשונו): כן כתבו הרי"ף (מד ע"ב) והרא"ש (פרק הרואה סימן כג) וכן כתב הרמב"ם בפ"ז (תפילה ה"ו), אבל בגמרא (ס ע"ב) בספרים שבידינו כתוב איפכא, תחילה "ברוך המכין מצעדי גבר" ואחר כך "ברוך שעשה לי כל צרכי", וכך היה כתוב בכל הסידורים שלנו, וכך סדרן הרוקח (בסימן ש"ך) והאגודה בפרק הרואה (סימן רי) והסמ"ג (עשין

ומה שהביאו ראייה מדברי הרב שירי טהרה (מערכת י אות כג) שכתב שם "וכבר אמרנו כמה פעמים דאין להשגיח בסידורים", וכ"כ לקמן (במערכת ס אות מט): "אין להשגיח בהם [=בסידורים] במחלוקת הפוסקים ובפרט נגד פסקי השו"ע ובפרט במידי דספק ברכות". הרואה יראה דלא קאי על נוסח וניקוד הסידורים, אלא על עניינים הלכתיים ומנהגים, "בדברים השנויים במחלוקת ובסידור מחליט הדבר", שלפי דעתו של הגאון³⁶ אין להם שום מקור לדבריהם ואדרבה דבריהם הם נגד דעת מרן השו"ע, ולכן כתב שאין להשגיח את הסידורים שכן הוא המנהג וכך היא ההלכה. וכך היא באמת

(36) כי באמת הביא שם את דעתו של הרב "בית דוד" (או"ח סימן שלט) שטרח לקיים את דברי הסידור שזהו באמת המנהג. עיין שם.

כוונתו של מופת הדור בכל מקום שכותב ומציין לדברי הב"ח והרב שיורי טהרה, שאם לפי דעתו אין ההלכה כמו שכתוב בסידורים החדשים (אף שבאמת כל אותם סידורים הלכו כפי פוסק מסויים), כותב: "על כגון זה" אמרו שאין משגיחין על הסידורים, דהיינו שאין להביא ראיה שכך המנהג וכך ההלכה.

וכן מה שהוסיפו לציין שכן כתוב בספר פלא יועץ (ערך כיפור ד"ה וכל), הא לך לשונו: "וגם ירשום נוסחי דווקני, כי הרבה שגיאות נפלו בספרים". "נפלו הרבה שגיאות" אני מבין, זה ידוע וברור, אבל היכן מצאתם כתוב כאן שאין לסמוך כלל ועיקר על הסידורים. וכן מה שציינו לשו"ת דעת כהן (סימן קנו ד"ה ולענין), שם דיבר לענין אחר לגמרי אם יש לסמוך על האותיות הנדפסות בסידורים, ללמוד מהם את צורתם לכתיבה בספר תורה, ועל זה כתב: "דאין לסמוך על הסידורים, מפני שהם סותרים עצמם, שהרי כף כפופה מדפיסים עגולה למעלה" וכו', עיין שם.

לסיכום, אין מי שאומר שכל הסידורים משובשים לגמרי ואין לסמוך עליהם כלל הראת לדעת, כי אין אפילו פוסק אחד שיאמר ח"ו כי כל הסידורים משובשים לגמרי ואין לסמוך עליהם כלל ועיקר! והם כל מגמתם כאן הוא להכפיש את כל הסידורים, ולהפיל את כל היסוד והבנין של מסורת אבותינו ואבות אבותינו, וזאת אך ורק על מנת להכשיר את הקרקע ולמצוא היתר לשנות ולתקן את כל הסידורים ככל העולה על רוחם וליבם, בלי לחשוב לרגע אולי עשו כן ע"פ מסורת קריאה אשר קבלו דור אחר דור! אולי יש מקום ליישב גירסא זו! אולי יש מקום ליישב ניקוד זה!

כל מה שנוכל לקיים נוסח הסידורים, נקים ועתה בא ואראך איך שהם סותרים את עצמם מיניה וביה, שהרי הם בעצמם סוברים "שכל מה שנוכל לקיים נוסח הסידורים — נקים" (אור תורה אלול תשס"ט סימן קלח, עמוד תתרנה; ובמקור נאמ"ן סימן תתפ"ז), ויתרה מזאת כתבו: ואע"ג דעל הרוב לא נאמר כן, מ"מ כל מה שנוכל ליישב מנהג העולם אפילו בדוחק ע"פ הפעמים המעטות שנמצאו בתנ"ך, יש מקום שיישבו, כמו שתראה לרש"י ז"ל הובאה תשובתו בספר מחזור ויטרי לתלמידו (ח"א עמוד שמה סימן שיג) ע"ד המלך המשפט שכתב בזה"ל: והמלך המשפט שהוקשה בה, שהיה לנו לומר מלך המשפט, גם אני הוקשיתי בה שנים רבות, ואומר לבי שהגרסנים לפי מרוצתם שינו בגרסתם המלך המשפט וכו', אך שלא לשנות מנהג ראשונים יש לנו לסמוך על כמה מקראות שדברו בלשון הזה. ושוב הביא כמה דוגמאות לזה, ע"ש. [ועיין רש"י ברכות דף י"ב ע"ב]. (ויען שמואל ח"ג עמוד שיח). וכבר למדנו זאת הגאון בעל מגן אברהם (ריש סימן ריד) וזה לשונו: אין להגיה בסידורים ישנים, כי יש ליישב כל דבר. עכ"ל, וכ"כ הג"ר מרדכי דיסלדורף בסוף הקדמתו לקונטרס השגותיו על הרז"ה, בזה הלשון: אין לזוז מן הנוסחאות הישנות, כל שאפשר לקיימן ואפילו בדוחק גדול. עכ"ל. וכ"כ הג"ר אליהו חזן בשו"ת תעלומות לב (ח"ד סימן מב) וזה לשונו: בכל דבר שאפשר להעמיד הגירסא השגורה בפנינו, ראוי וחובה עלינו שלא לשבש הספרים. עכ"ל. והובאו דבריהם בספר מאמר יעקב (סימן כג, דף קלד).

והטעם לזה, שאם יש מקום ליישב את הסידורים יש ליישבו ואפילו בדוחק גדול — הוא מכמה טעמי תריצי: א.

ולפי האמור, הרי שבזה עורכי סידור "איש מצליח" סותרים את יסודם שאמרו בתחילה שאין ללמוד כלל ועיקר מהסידורים ומנהג העולם, ובודאי דברים אלו האחרונים שאמרו "שכל מה שנוכל לקיים נוסח הסידורים — נקיים" אינם אלא לכסות עינים, שכביכול גם הם לא מזלזלים עד כדי כך במנהגי ישראל וגם הם סוברים שיש מקום ליישב את הניקוד המקובל. ולא זכור לי שיישבו את הניקוד המקובל במסורת כל העדות אפילו באופן שאינו ע"פ כללי דקדוק לשון המקרא, לבד ממקום אחד שהראוני בעלון "בית נאמן" (גליון 63 אות יז) שכתב כי בפיוט "בר יוחאי" נהגו לומר "אור מופלא רום מעלה" הלא "ד" בסגול, אף שע"פ כללי דקדוק לשון המקרא צריך לומר "מופלא" הלא "ד" בקמץ, מפני שהוא מנחי ל"א ולא ל"ה, וזאת משום שמצינו לרבי יהודה הלוי שניקד כן בסגול באחד מפיוטיו, ואין בודקין מן המזבח ולמעלה⁽³⁷⁾...

שקשה להאמין כי כל ישראל — במשך כמה דורות — הם וחכמיהם ומדקדיהם טעו עד עתה. ב. לא לבלבל את הציבור בשינויים שהורגלו להם.

ומעתה, אם תאמר שכל הסידורים מלאים טעויות ולא נקדום אלא מלמדי תינוקות ובורים ועמי הארצות — מה מצוה יש ליישב את הניקוד הזה?! ואם מסדר האותיות 'נרדם' באמצע העבודה ובא איזה בחור עם הארץ וניקד ככל העולה על רוחו, כאשר יעלה המזלג — מה מצוה יש ליישב את הניקוד הזה?! אלא שלעולם כדברינו, שהניקוד נעשה על-פי נקדנים הבקאים במסורת הקריאה כפי ששמעו מרבותיהם, אבל מאידך יתכן מאוד שיפלו בעבודתם טעויות רבות⁽³⁷⁾, הן מחמת בעיות טכניות והן מחמת המסדר, והן מחמת שלא הבחינו בין ההברות הדומות (קמץ-פתח, צירי-סגול), ולכן אם יש מקום ליישב את צורת הקריאה הקיימת — מצוה ליישבו, כי ודאי כך אמרו וכך קראו כל ישראל.

(37) ואם תרצה לומר שמכח הטעויות שלא שמו לב אליהם, בזה נודע לנו שאינם בקיאים בדקדוק — הא לך כמה דוגמאות לספרים שהוגהו ע"י הנאמ"ן ס"ט ועדיין יש בהם טעויות פשוטות בדקדוק: א. סליחות נוסח ליטא (בהוצאת אשכול), לך נא וראה בקובץ התורני בית אהרן וישראל (גליון קכא עמוד קנז) שהביא עשרות טעויות פשוטות בניקוד הפסוקים והתפילות. ב. סליחות נוסח ספרדים (בני ברק תש"ן), עשרות טעויות בניקוד ובמלים, שלחתים למחבר ידי"ן הדיין המצויין הג"ר אבירן הלוי שליט"א, ושאל את המגיה הנ"ל והודה לו על כולם שהם טעויות...

(38) אלא שבמקום אחר סתרו את עצמם ובדקו מן המזבח ולמעלה, בדברים הקשים להולמם, והוא מה שכתבו לגבי תיבת "שעה", שע"פ רש"י וראב"ע בלשון המקרא פירושה "פנה" ולכן יש להוסיף תמיד למ"ד אחר תיבת "שעה", ובזה העירו על מה שכתב רבי יהודה הלוי בפיוטו "יה שמע אביונך" (סימן יהודה) ובאות דל"ת כתב "דמעת פניהם תשעה" בלא למ"ד, והיינו לשון "תקבל", והמה הגיהו בסליחות "איש מצליח" ו"עבודת השם" בפיוט זה "לדמעת" כדי להתאים את הפיוט ללשון המקרא, וגם קלקלו את סימן השיר. וכבר הארכתי בזה בתחילת הסליחות "עוד יוסף חי" (הערה 2), שכל הפייטנים — הקלירי, דונש בן לברט, רבי יהודה הלוי, רבי משה אבן עזרא, רבי שלמה אבן גבירול, ועוד — נשתמשו בתיבת "שעה" כפירוש "תקבל", ולא הוסיפו אות למ"ד. וכן

עורכי "איש מצליח" מתעלמים ממה שאחרים מיישבים את הנוסח השגור

וכאן המקום להעיר על דבר שהלב מתפלץ לראותו, ישנם חכמים גדולים בחכמת הדקדוק שהצליחו ליישב את הנוסח הקיים ע"פ הדקדוק, ובכל זאת כאשר עורכי סידור "איש מצליח" באים להגיה כפי סברתם הם מתעלמים מלהביא את היישובים המפורסמים שהם ממש כקלורין לעין, ולא זאת אף זאת שמביאים רק היישובים ה"מצחיקים" או הדחוקים, וזאת במטרה ללעוג על היישובים והמיישבים, בזמן שישנם יישובים יותר אמיתיים וברורים שאין עליהם תשובה (ולכן לא הביאום). ואתן לכך כמה דוגמאות, ואתה הקורא תבין איך דרכם כסל למו.

"וחננו" בוי"ו

1. אודות הנוסח הנמצא בכל סידורים הספרדים "וחננו מאיתך חכמה בינה ודעת", כתבתי בקונטרס "יוסף חיים" (אלול תשנ"ג, עמוד עא) אודותיו, וביארתי שוא"ו זו אינה וא"ו החיבור כמו שהבינו עורכי סידור "איש מצליח" ולכן מחקו וא"ו זו, כי שימושים רבים יש לה לוא"ו (עיין "לחם הביכורים" בשער שימושי האותיות דף יב ע"ב), ווא"ו זו היא וא"ו שפירושה "ולכן" (ועיין להגר"י צוברי בסידור "כנסת הגדולה" שפירש "וגם"), ודומה לו "והנני משחיתם את הארץ" (בראשית ו, יג), כלומר, לכן הנני. וכן "אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי מתוך הלויים, וזאת עשו להם וחיו" (במדבר ד, יח-יט), כלומר, לכן זאת עשו להם וחיו. והבאתי לזה כמה דוגמאות

מנוסח התפילה, ואלו הן: א. מה שאומרים בסליחות "דלפה מתוגה נפשי הענוגה וחלץ מדאגה נפש עבדך", וא"ו של "וחלץ" אינה וא"ו החיבור, כי לא קדמה בקשה אחרת בבית זה, אלא שוא"ו זו פירושה "ולכן חלץ". ב. נואקים בבור גלות כך שמו אילות, והרם משפלות גזע חסידך", וא"ו של "והרם" אינה וא"ו החיבור, אלא פירושה "ולכן הרם". ג. ויש להוסיף עוד דוגמה מה שכתבתי במחזור לראש השנה (הערה 42) על מה שאומרים בתפילת מוסף "ולא תכלים לנצח" דאפשר שפירושה "ולכן לא תכלים". עיין שם. וברור לי שעורכי סידור "איש מצליח" ראו דברים אלו ואף נשלחו אליהם בפקס. והנה, ב"לאוקמי גירסא" (תשנ"ז, אות נ) החליט הכותב להתעלם כליל מכל הדוגמאות הנזכרות (שאינן עליהם תשובה) ולהביא ראיה (שלא נזכרה לעיל) מתיבת "והערב נא", שיש מי שפירש להם שהוא כמו "ולכן הערב נא" (לדעת הסוברים שהוא המשך הברכה), ולדחות דבריו.

"וגורלנו ככל המונם"

2. אודות הנוסח הנמצא בכל סידורי הספרדים ב"עלינו לשבח" ושגור בפיו כל: "שלא שם חלקנו כהם וגורלנו ככל המונם", שתיבת "שלא" קאי על כל המשפט, וכאילו אומר "ולא גורלנו". ובמקרא ישנם רבים כיוצ"ב, כמו: "ה' אל בקצפך תוכיחני ובחמתך תיסרני" (תהלים לח, ב), שתיבת "אל" קאי על כל המשפט, וכאילו אמר "ואל בחמתך" [אף שבפרק ו פסוק ב אמר כן להדיא: "ה' אל באפך תוכיחני ואל בחמתך

הוא בכל נוסחאות הספרדים התימנים והאשכנזים, וכל גדולי המדקדקים: הרש"ס, הרוו"ה, ר' זליגמן בער, מהרי"ץ, ועוד, כולם הניחו לשונות אלו בלא להגיהם! ובמקום אחר הארכנו בזה בס"ד.

"אל תחשה ותעננו", שפירושו כמו "אל תחשה ואל תעננו", והוא ע"פ לשון הפסוק (ישעיה סד, יא): "העל אלה תתאפק ה', תחשה ותעננו עד מאוד" שגם שם אם לא נקרא בלשון תמיה ישמע ח"ו לשון קללה.

דברים אלו נשלחו לעורכי "איש מצליח", והנה בספר "ויען שמואל" (ח"ג דף שכט אות טז) ובעלון "בית נאמן" (גליון 50 אות כג, וראה עוד גליון 56 אות יט-כ) בחרו להתעלם מכל הראיות הנזכרות (שאין עליהם תשובה), ולהביא ראיה (שלא נזכרה לעיל, רק בשו"ת יבי"א שם, כי ידוע שיש בה כמה פירושים) ממה שאומרים בתחנון של שני וחמישי "אל תעש עמנו כלה, תאחז ידך במשפט", שיש מי שפירש שהוא כמו "ואל תאחז ידך במשפט", ולדחות אותה.⁽³⁹⁾

וכן "ולא למדתי חכמה, ודעת קדושים אדע" (משלי ל, ג), שתיבת "ולא" קאי על כל המשפט, וכאילו אמר "ולא דעת קדושים אדע". (עיין הראב"ע תהלים שם). ורבנו בחיי (דברים לג, ו) הביא פסוקים אלו והוסיף עוד כיוצ"ב, כמו: "ויהי מתיו" (שם) שהוא כמו "ואל יהי מתיו", וכן "כי לא לנצח ישכח אביון תקות עניים תאבד לעד" (תהלים ט, יט) שהוא כמו "ולא תקות עניים", וכן "ותהלתי לפסילים" (ישעיה מב, ח) שהוא כמו "ולא תהלתי לפסילים". עיין שם. וכל זה אף שיש טעם מפסיק (כמו אתנה) בין המשפטים, ואף בפסוקי התהלים שהם בנוסח תפילה ובקשה ונוכחתי כי כבר עמד בזה בשו"ת יבי"א ח"ו סימן י אות כד, ע"ש. ואף בנוסח התפילה מצינו כזאת (הערת חתני היקר הג"ר מיכאל יוסף חורי), בסוף התחנון לשני וחמישי

(39) [וכוונתו למ"ש בשו"ת יבי"א דלעיל]. אמנם אין רצוני כעת ליכנס לנידון זה באריכות דברים, רק אכתוב מעט מזעיר להראות עד כמה דבריהם שם דחוקים. הנה תחילה הביאו שם שכן גרס רבנו בחיי בפירושו לפרשת וזאת הברכה (דברים לג, כו) — הקורא התמים חושב שרבנו בחיי הביא את נוסח "עלינו לשבח" וגרס שם הכי (שהרי לא כתבו "משמע" או "נראה" או "אפשר", אלא "כן גרס"!); הא לך לשון רבנו בחיי (שם): "וכן אמר על ישראל: אשריך ישראל מי כמוך, כי אינם כשבעים אומות, על כן יודיעם שלא שם חלקנו כהם ולא גורלנו ככל המונס". עכ"ל. אם נשתמש בלשון שלו כך, מה ראיה מכאן דהכי גריס ב"עלינו לשבח"? ! ועוד הוסיפו, שהמתבונן יראה שנוסח "עלינו לשבח" מחובר במשקל הקדמון, שכל משפט שבו בנוי מארבע תיבות, כיצד? "עלינו לשבח לאדון הכל / לתת גדולה ליוצר בראשית, שלא עשנו כגויי הארצות / ולא שמנו כמשפחות האדמה, שלא שם חלקנו כהם / ולא גורלנו ככל המונס, שהם משתחווים להבל וריק / ומתפללים אל-אל [במקף כתיבה אחת] לא יושיע. ואנחנו משתחווים לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך-הוא (זהו עיקר הענין ואינו בא בצורה זו). ואח"כ "שהוא: נוטה שמים ויוסד ארץ / ומושב יקרו בשמים ממעל / ושכינת עוזו בגבהי מרומים, הוא אלקינו ואין-עוד [במקף] אחר / אמת מלכנו ואפס זולתו / ככתוב בתורה" וכו'. והאמת יורה דרכו, והמתעקש והמרעיש לומר דוקא "וגורלנו ככל המונס" — יהי גורלו ככל המונס... עכ"ל. בא וראה עד כמה דחוקים דברים אלו, לבד מזה שקטע שלם ועיקרי "ואנחנו משתחווים לפני ממ"ה הקב"ה" שהוא עיקר הענין יצא מכלל הבנין של ארבע תיבות (וגם תיבת "שהוא" שהוא לא עיקרי אלא שימושי החליטו להניחו מחוץ לבנין הרעועה), הנה כדי ליצור תדמית של ארבע תיבות החליטו להניח מדעתם בשני מקומות מקפים בין "אל-אל" ובין "ואין-עוד", מאידך בין תיבות "ככל המונס" שבכל המקרא יש מקף אחר תיבת

"הגפן" בסגול ולא בקמץ

יישוב הטענה השניה

אין כל התפילה בלשון המקרא

ב. ועתה נבוא לטענה השניה, כי כל התפילה צריכה להיות אך ורק ע"פ נוסח ודקדוק לשון המקרא, כפי שהיא בכל התפילה. וכבר נודע שעל פי לשון המקרא אין לומר לזכר "לך" באמצע משפט אלא רק לנקבה. ולא נמצא ניקוד כזה בשמות בכל המקרא רק בארמית, וכל לשון כסגולה בפני עצמה ואין לערבב זה בזה כלל.

דברי הראב"ע (בקהלת ה)

הן אמת שכל חילם הוא מדברי הראב"ע בקהלת (ריש פרק ה), שכתב וזה לשונו בקצרה: חייב אדם שיתפלל שישמור פתחי פיו ויחשוב בלבו שהוא עומד לפני מלך [אשר] בידו להחיות ולהמית, על כן אסור שיתפלל אדם ויכניס בתוך תפילתו פיוטין לא ידע עיקר פירושם, ולא יסמוך על

3. אודות הנוסח המקובל בקרב כל ישראל לומר "בורא פרי הגפן" בסגול — עיין לקמן מה שנכתוב בזה באורך איה"ב (והדברים כבר נכתבו בעבר בקצרה, ובמבוא לספרי "נשמת חיים"). והנה (בעלון "בית נאמן" גליון 49 אותיות ה"ו) בחרו להתעלם מהתירוצי הברור והפשוט שהבאנו, שבלשון חכמים אין את הדין של אס"ף, ובחרו להביא שאלה של איזה פילוסוף וללעוג עליו, ואח"כ להביא את התשובה הכתובה ב"חזון עובדיה" ולהקשות עליה קושיא שבמקום אחר הוא בעצמו דחה אותה, וכדלקמן.

ישנם עוד הרבה דוגמאות לזה, אבל די לך הקורא הנעים בדוגמאות אלו, כדי שתבין כי כאשר יש איזה תירוצי יפה ומיישב את הדעת, הם מתעלמים ממנו, במטרה שלא לחזור בהם מהגהתם בכל מחיר.

"ככל" (הבא בסמיכות) החליטו לא להחשיב מקף זה כדי שיהיה ארבע תיבות. אתמהה? ! זאת ועוד, לפי דבריהם אמור להיות מסודר בארבע ארבע תיבות וסוגר, ואה"נ עד "ואנחנו משתחווים" נראה לכאורה מתאים, אבל מחלק שאח"כ זה לא מסודר בארבע ארבע תיבות וסוגר, כך שהדברים לא נראים כלל כשיר מסודר ומזה להכריח שיש להוסיף תיבת "ולא". וגם "הראיה הגדולה" מכת"י ספר החתום של הרמב"ם — אין שום ראיה משום חוקר שהגהה זו היא מהרמב"ם, ואדרבה שמעתי מאיש מומחה שהגהה זו בודאי אינה כתי"ק של הרמב"ם, וממילא יש ראיה בטר היפכא שבמקור כת"י של הרמב"ם לא היה כתוב "ולא גורלנו", וכיון שכת"י זה עבר הרבה ידים מאז ועד עתה, יש לדון שאיזה חכם תימני הוסיף זאת ע"פ מנהג התימנים. ולכן אין לומר "ולא גורלנו", אלא להמשיך כמנהג אבותינו ואבות אבותינו שאמרו "שלא שם חלקנו כהם וגורלנו ככל המונם". (וגם אם בטעות יפסיק מעט קודם "גורלנו" — אין בכך כלום, כמו שמצינו בפסוקים שהניחו אתנח ולא חששו לזה). ואין ספק כי בזה נזכה אנו שיהיה גורלנו ככל המון ישראל וגדוליהם וחכמיהם שנהגו כן. ועל הקללה שקללו בסוף דבריהם את כל מי שלא אומר "ולא גורלנו" — מסתמא למדו לקלל מאותו חכם שקילל את הראש"ל הג"ר יצחק יוסף קללות נמרצות (על אשר חולק על הג"ר משה לוי), אשר כל שמעיו תצלנה שתי אזניו, ועוד אח"כ הוא נותן מוסר (למי שלא הולך בדרכו) שאין דרך התורה לדבר בקללות (ראה עלון "בית נאמן" גליון 67 אות יא).

40) אמנם אין רצוני ליכנס לתוכן דברי רב עמרם גאון, אבל כיון שראיתי שטעו בדבריו טעות גדולה, ואולי בכוונה תחילה, כדי לסתור טענת אנשי המעלה, ולא יכול יוסף להתאפק מלהעיר על פתגם דנא. הנה כתב מרן החיד"א בברכי יוסף (סימן קצב בשיו"ב אות א) משם סדר רב עמרם גאון כ"י, וז"ל: והכי אמרו משמיה דמר רב נסים בריה דרב שמואל, דכד הוה בי עשרה ההוא דמוזמין צריך למימר "נברך אלהינו שאכלנו משלו", ולא מיבעי למימר 'ל'אלהינו'. מאי טעמא? משום דכתיב "שירו לה'" [שמות טו, כא; ישעיה מב, י; ירמיה כ, יג; תהלים צו, א-ב; שם צח, א; שם קמט, א; דבה"א טז, כג] "גדלו לה'" [תהלים לז, ד] "וְגָדְלוּ לָהּ" [תהלים ט, יב; שם ל, ה; שם צח, ה] בלמ"ד, וגבי ברכה אשכחן דכתיב "ברכו את ה'" [תהלים קלד, א; שם קלה, יט-כ; נחמיה ט, ה; דבה"ב כ, כו], "ויברך דוד את ה'" [דבה"א כט, יז], וברכה בלמ"ד לא אשכחן. וכן הלכה. עכ"ל. וכן כתבו התוספות [ברכות מט ע"ב] בשמו והביא דבריהם מרן בב"י. ויש מי

הטור ועוד אחרונים ורבנו בכללם⁴¹, וזאת משום שהביאו ראיה מלשון המקרא איך

שהקשה, דהרי אשכחן בנחמיה (סימן י"א פסוק ב') דכתיב "ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים". וכן בדברי הימים א' (סימן כ"ט פסוק כ') כתיב "ויברכו כל הקהל לה' אלהי אבותיהם"? הן אמת דעל הרוב בא בכתוב בלי למ"ד, וא"כ הנכון לומר "נברך אלהינו" דבחר רובא אזלינן, אבל לשון רב עמרם גאון הנזכר שכתב "לא אשכחן", וכן כתבו התוס' "לא מצינו זה הלשון" — הא ודאי מאן דמותיב שפיר קמותיב, דהרי נמצא שני כתובים הבאים בלמ"ד. עכ"ל מרן החיד"א. ובספר "ויען שמואל" (ח"ג עמוד רצה) כתבו ליישב קושיא זו, וזה לשונם: ויש ליישב עפמ"ש הגאון הנצי"ב בהעמק שאלה (שאלתא ח' ושאלתא פ"א, הובא בספר אישים ושיטות מהדורת תשי"ב עמוד 32-31) דלשון כתובים לשון בני אדם הם, והוכיח כן מכמה מקומות. ע"ש... ולפי דרכנו למדנו מדברי רב עמרם גאון והתוס', שיש לדקדק לומר בתפילה ובבהמ"ז ע"פ צחות טהרת לשון הקודש, ואף שנמצא קצת פסוקים יוצאים מן הכלל בנחמיה ודברי הימים, הולכים אחר הרוב וכו'. עכ"ל. בא וראה עד כמה טחו מראות עיניהם ומהשכיל ליבותם, והרי כל הפסוקים הנזכרים בדברי רב עמרם גאון המה מהכתובים (ולכן ציינתי את כל המקורות לעיל) ומה מקום יש לחלק ביניהם. ויותר נאה להם לתרץ לפי דרכם, שבשני הפסוקים הנזכרים — אשר נאמר בהם ברכה בלמ"ד — זה נאמר מפי "המון העם", וכנודע שהמון העם טע'ו במדבר' ואין ראיה מהם...

41) עתה באתי על מה שציינו לדברי רבנו מאור עינינו שבכמה מקומות כתב כמה דקדוקים בתפילה ע"פ לשון המקרא, ומשמע שגם הוא סובר שבתפילה הולכים אחר לשון המקרא ולא אחר לשון חכמים וכו', וציינו לעיין בספרו "בן איש חי" (פרשת מקץ אות י') ובספרו "עוד יוסף חי" (פרשת מקץ אות ה), ובשו"ת "רב פעלים" (ח"ג או"ח סוף סימן ג) בניקוד מלת "לגאלנו", שכתב "דהא מצינו ברות וכו' ועוד כלל זה יהא בידך" וכו'. עיין שם. הרואה יראה שאין שום ראיה כלל ועיקר מדבריו בבן איש חי ובשו"ת רב פעלים הנ"ל, וכמו שכתבנו למעלה שבזה אין ויכוח כלל. מיהו, יש מקום בראש לעיין בדברי רבנו בספרו "עוד יוסף חי" (שם) שלכאורה בשטחיות נראה שהוא הולך בשיטת ההולכים אחר לישנא דקרא בתפילה. וכך הוא כותב שם: ב"אתה הוא האלהים" וכו' שאומרים אחר ק"ש דקרבנות, צריך לומר "אתה הוא האלהים לבדך לכל ממלכות הארץ", כי זה הוא לשון הכתוב (במלכים ב') בתפילת חזקיהו הע"ה, ונשנית תפילתו בישעיה (סימן ל"ז), שאמר "אתה הוא האלהים לבדך לכל ממלכות הארץ" וכו', ויש כמה מחזורים הכתובים כן, אך יש מחזורים דכתיב בהו "אתה הוא אלהים לבדך עליון לכל ממלכות הארץ", והנה באמת כיון דמצינו בתפילת חזקיהו הע"ה, דלא נאמר לשון זה ד"עליון" — יש לומר בודאי הגמור דאנשי כנה"ג גם הם תיקנו הנוסח שלהם כפי נוסח תפילת חזקיהו הע"ה אשר בודאי הגמור ברוה"ק אמרה, וכיון דלא נקיט "עליון" ודאי כן ראוי לומר ע"פ הסוד. והנה הנוסח של "עליון" נאמר על דוד הע"ה (בתהלים פ"ט): "אף אני בכור אתנהו עליון למלכי ארץ", אבל על הקב"ה נאמר (במזמור פ"ג): "וידעו כי אתה ה' לבדך עליון על כל הארץ".

וראיתי להרב מהרי"א בשלמי צבור (דף ס"א ע"ג) שכתב: צריך לומר "האלהים לבדך לכל" וכו' שהוא לשון הכתוב (בישעיה סימן ל"ז) עד "ואת הארץ", ולכן טועים האומרים בו "עליון לכל ממלכות הארץ", דאין בכתוב "עליון". עד כאן. וכתב הרב המגיה שם, שכתוב בשם "סדר היום" שיש מדקדקים שאין אומרים "עליון" מפני שאינו בפסוק, ונראה לי שאין לחוש, שאנו מתפללים

על-דרך הפסוק אבל לא כלשונו, ואנו מוסיפין וגורעין ואין חשש בזה. עכ"ל. וסיים הרב המגיה: ומכל מקום, נראה לי שיותר טוב שלא לשנות מן הכתוב. ועיין מה שכתב הרב כנה"ג (סימן קט"ו) בשם רש"ל בתשובה (סימן מ"ד) ופר"ח שם וכו'. עד כאן לשון הרב המגיה שם. ואני אומר: קבלה בידינו שכל נוסחאות אלו הם תקנת אנשי כנה"ג, וכל אלו הם תפילת העשיה, וטענה ידי חזקה היא, דודאי כך תקנו אותה כתפילת חזקיהו הע"ה האמורה ברוה"ק, וגם הם רוח ה' דיבר במ כנודע, ואין זה הסדר של אחרונים שיוכל האדם לסדר תפילתו כרצונו אלא תפילת רבים היא. ובספר מנחת אהרן (כלל יו"ד אות ז') הביא דברי "סדר היום" ונטה לדבריו ע"ש, ובאמת העיקר הוא כמו שכתבנו שאין לומר "עליון" אלא נקטינן כלשון הכתוב, ובסידור הגאון יעב"ץ ג"כ הגרסה היא כפי האמור בפסוק הנזכר, וכן בסידור רב עמרם ז"ל, וכן בסידור רבינו זלמן ז"ל הוא כפי הפסוק הנזכר, וזה עיקר. עכ"ל רבנו.

והנה לכאורה דבריו ברור מללו דנקטינן כפי שכתב הרב שלמי ציבור והמגיה שיותר טוב שלא לשנות מן הכתוב, ודלא כהרב "סדר היום" ו"מנחות אהרן" שאין לחוש ללשון הכתוב, כי אנו מתפללים על דרך הפסוק אבל לא כלשונו וכו'. מיהו, המעיין היטב בלשון רבנו יראה שאין ללמוד מנידון ידיה לכל מקום בעלמא, והוא משום שכתב "והנה באמת כיון דמצינו בתפילת חזקיהו הע"ה, דלא נאמר לשון זה ד"עליון" — יש לומר בודאי הגמור דאנשי כנה"ג גם הם תיקנו הנוסח שלהם כפי נוסח תפילת חזקיהו הע"ה אשר בודאי הגמור ברוה"ק אמרה, וכיון דלא נקיט "עליון" ודאי כן ראוי לומר ע"פ הסוד". וכן בהמשך "וטענה ידי חזקה היא, דודאי כך תקנו אותה כתפילת חזקיהו הע"ה האמורה ברוה"ק, וגם הם רוח ה' דיבר במ כנודע". חזר ואמר "תפילת חזקיהו" והיינו שכאן זה לא רק לישנא דקרא בעלמא (שבודאי גם הם נאמרו ברוח הקודש, הן פסוקי התהלים והן דברי הנביאים), אלא שכך התפלל חזקיהו וכמובא בלשון הכתוב, ועל כן גם אם תמצא בפסוק אחר שכתוב "עליון" יש עדיפות לפסוק זה שהוא נאמר בדרך תפילת רבים. משא"כ אם נמצא בלשון הפסוק (בישעיה יא, יב) "יקבצנו מארבע כנפות הארץ", זה לא יחייב אותנו למחוק תיבת "כל" מנוסח "אהבת עולם" שאומרים שם "מארבע כנפות כל הארץ", וכן אם נמצא בלשון הפסוק (תהלים צ, ב) "ומעולם עד עולם אתה אל", זה לא יחייב אותנו לתקן בנוסח ברכת ישתבח שאומרים "ומעולם ועד עולם אתה אל" למחוק את הוי"ו שבתיבת "ועד". ויש בתפילה עוד כהנה רבים, ואין אנו חוששין להגיה כלשון הפסוק, כי אנו מתפללים על-דרך הפסוק אבל לא כלשונו, ואנו מוסיפין וגורעין ואין חשש בזה, כמו שכתב הרב "סדר היום".

ובא וראה, לא רק שלא ירדו לסוף דעתו של רבנו, השמיטו את דבריו הקדושים שם בשו"ת רב פעלים שכתב ההיפך הגמור מדבריהם, אמנם ציינו את לדבריו בלבד אבל לא העתיקו את לשונו, כי הוא סותר את כל שיטתם ודרכם, וכך כתב שם רבנו בזה"ל: ועוד כלל זה יהא בידך, דאין לשנות נקודות התיבות התדירות ומורגלות בפה המון של ישראל במטבע ברכות ותפילות מחמת מה שנראה להם ע"פ חכמת הדקדוק, שיש בהם סוד וכך תיקנום חז"ל בנקודות השייכים להם ע"פ הסוד, וכאשר תמצא בברכת "בורא פרי הגפן" שצריך להיות על פי הדקדוק "הַגֶּפֶן" בקמץ, ונהוג כולי עלמא לומר "גֶּפֶן" בסגול, וכאשר קרי בחיל הגאון חיד"א ז"ל בתשובות יוסף אומץ (סימן יו"ד) על "נקדישן ונעריצן" ודכוותיהון, שאין לשנות הניקוד הרגיל בפי כל המון ישראל בברכות ותפילות. עכ"ל. וכ"כ בבן איש חי (שם) שצינו בדבריהם: ועוד נראה ודאי שיש על פי הסוד טעם אצל רבינו האר"י ז"ל שצריך לומר כן בפת"ח. עכ"ל. הרי ברור דהכי סובר רבנו, שהעיקר הוא הסוד על פני הדקדוק, ואפילו אם נוגד את לשון המקרא, כי כל דבר השגור ומורגל

צריך לנקד תיבות שנמצאות בתפילה. הנה, הרואה יראה שבדבריהם אלו יצאו ממין הטענה: אם כאשר ישנה מסורת של קריאה הנהוגה בפי כל ישראל וחכמיהם ללא עוררין, ומאידך ישנו ניקוד אחר ע"פ לשון המקרא, וכן אם יש תיבה שהיא לשון חכמים ויש תיבה שהיא לשון המקרא, האם נחליף את הניקוד ע"פ לשון המקרא או לא. ובכל הדוגמאות שהביאו מהפוסקים אין שום מסורת של קריאה הנהוגה בפי כל ישראל וחכמיהם ללא עוררין, ואין שום יישוב לניקוד השונה מלשון המקרא, ועל כן יש להחליט על פי לשון המקרא, ועל זה אין מחלוקת כלל.

דחיית הראב"ע דלעיל

ולא נותר לנו אלא להשיב על ראיתם מדברי הראב"ע שטען על רבי אלעזר הקליר (הטענה השניה) בזה"ל: "פיוטיו מעורבים בלשון תלמוד, וידוע כי יש כמה לשונות בתלמוד ואינמו לשון הקודש, וכן אמרו: לשון מקרא לחוד ולשון תלמוד לחוד. ומי הביאנו בצרה הזאת להתפלל בלשונות נכריות?! הלא נחמיה הוכיח המדברים לשון אשדודית, ואף כי [=כל שכן] בעת התפילה. ולמה לא נלמד מן התפילה הקבועה שהיא כולה דברי צחות בלשון הקודש, ולמה נתפלל בלשון מדי ופרס ואדום ושמעאל?!"

הן אמת כי דברי הראב"ע הללו הובאו כמה פעמים בדבריהם, ועשאו עטרה לראשם, וכן הביאום כל מגיהי התפילה הסוברים שהתפילה כולה בלשון המקרא

נאמרה, כמו הרז"ה ובעל ויעתר יצחק ובעל לחם הביכורים, ברם לבד מזה שכבר השיבו על דבריו אלו הג"ר אלעזר פלקלס בספרו "תשובה מאהבה" (סימן א מיום ט"ו אייר תקנ"ג, ובסימן צ מיום ח תשרי תקס"ה) והג"ר וולף הידלהיים בפירושו למחזור ראש השנה (בביאורו לפיוט אנטיקה מלכי במוסף ליום א' של ר"ה, דף פו ע"א ודף פח ע"ב), וכן הג"ר יהודה מרדכי זקש בדברו על פיוטי הקליר (בהקדמתו לסדר מלכיות), עיין עליהם, ובפרט בדברי הרב "תשובה מאהבה" שהשיב תשובה מאהבה על כל דברי הראב"ע הנזכרים, וכתב כי כל גדולי ישראל עשו את פיוטי הקליר עטרה לראשם וחבבו בחיבה יתירה חיבת הקודש כל דיבור ודיבור שיצא מפיו, החל מרש"י ובעלי התוספות והרמב"ן והרשב"א, וכלה ברבנו האר"י ז"ל, כפי שהעיד מהרח"ו ב"שער הכוונות" (דף נ ע"ג) שלא היה אומר שום פזמון ושום פיוט ובקשה מאלה שסידרו האחרונים, לפי שאלו האחרונים לא ידעו דרכי הקבלה וכו' אבל היה אומר כל הפיוטים ופזמונים שתיקן רבי אלעזר הקליר, הלא המה במחזור האשכנזים, לפי שכל אלה הראשונים תיקנו דבריהם ע"פ חכמת האמת והיו יודעים מה שתקנו. עכ"ל. ומאידך גיסא מוסיף הרב "תשובה מאהבה" (בסעיף י) שכבר מצינו שהראשונים השיבו על דבריו של הראב"ע, וזה לשונו: ומה גם שהחכם ראב"ע נודע לרבים וגם רבותינו בעלי תוס' מביאים דבר משמו (במסכת ר"ה דף י"ג ע"א ד"ה דאקריבו, ובמסכת קדושין דף ל"ז ע"ב ד"ה ממחרת הפסח) והרמב"ם ז"ל משבח ומהללו באגרת אחת (עד שכמעט קשה להאמין שכוון

בפי המון ישראל — בודאי שיש בו סוד, אלא שאם אינו נוגד את המסורת הברורה והרגילה בפי כל המון ישראל, ואין ולא ורפיא בידיהו — יש לקרבו ללשון המקרא.

הרמב"ם ז"ל על חבורי ראב"ע המצויים עתה בדינו),
עכ"ז הפריז על המדה לדבר תועה על איש
האלקים קדוש התנא רבי אלעזר הקליר, יען
 כבר שקיל אברהם למטרפסיה ונענש בידוע
 תדע דברי רבינו הגדול והקדוש הרמב"ן ז"ל
 על דברי ראב"ע במה שמלעיג על הפיוטים
 ותמה על רז"ל בפרשת ויגש בענין מה
 דאמרו ז"ל בכללן אתה מוצא ל"ג ובפרט
 אי אתה מוצא אלא ל"ב, וכתב הרמב"ן ז"ל
 שצריך לענות על דבריו פן יהיה חכם
 בעיניו בסתירת דברי רבותינו, וכתב שם
 זהב רותח יוצק בפי החכם הזה ממה שהשיב
 על רבותינו בענין פנחס וזולתו במקומות
 הרבה כו', הבט נא שמה ותראה נפלאות
 בתורת ה'. וכיוצא בהן רבות שגילה הרמב"ן
 ז"ל חרפת החכם הזה לעיני כל, ועיין
 בפרשת נח מצדיק את הרשע נמרוד ואמר
 שבנה מזבח והעלה חיות לשם ה', ועיין
 פרשת תולדות שהצדיק את עשו הרשע
 שביזה הבכורה שיצחק אביו היה עני, כל
 הרואה בוז יבוזו לו. ומה מאד נשתבש
 והקיל באיסור כרת רחמנא ליצלן בחלב
 חולין, ועיין בהרמב"ן פרשת צו את אהרן
 ובביאור החכם ר"ה וויזל שם, גם הרב
 הגדול והנורא מהרש"ל חבר חיבור השגות
 על ראב"ע מפירוש התורה, כך ראיתי
 במחברת שם הגדולים (באות שי"ן סי' ל"ב), גם
 בהקדמתו ליש"ש על מסכת ב"ק כתב וז"ל:
 ושרי ליה מאריה להרמב"ם ז"ל א"כ הוא
 מה שנמצא באגרת הרמב"ם שכתב לבנו
 וגזר עליו ללמוד ספרי ראב"ע, אשר לא היה
 בעל תלמודא ורוב בנינו ופירושו דרך תכונה
 והטבעי וקבלת חיצונות, והתריס בכמה
 מקומות נגד חכמי התורה והתלמוד, או
 מבלי השגחה או מבלי ידיעה, וכבודו
 במקומו מונח כי חכם גדול היה ואין משיבין

את הארי, כי אין הולכין אחר פירושיו לא
 לחיוב ולא לפטור לא לאיסור ולא להיתר,
 כי עשה כמה פעמים נגד הלכה אפילו נגד
 חכמי המשנה ונגד אמוראי התלמוד בלי
 מספר, והאריך עוד. וגם בהקדמתו ליש"ש
 על חולין כתב עליו: מה שהוא מהתורה
 כתב שהיא מדרבנן ומה שהוא מדרבנן עשה
 לד"ת והאיסור עשה היתר והיתר איסור כו'.
 גם שם האריך, עיין שם. ובכל זאת חלילה
 לנו ולבנינו עד עולם לזלזל אחד המחברים
 או לדבר בגנות חיבוריהם בשביל דברי
 ריבות אשר ערכו זה לעומת זה (וגם רבינו
 מהרש"ל שם פתח בגנות וסיים בשבח,
 כמ"ש למעלה, גם כתב שם: ואמת שמעתי
 אומרים על הראב"ע שכך היה מכריז ומודיע
 לרבים, שאינו רוצה לישא פנים אלא לפרש
 עד מקום אשר שכלו יגיע לולי הקבלה,
 כאשר רימז במקצת מקומות בפירוש התורה
 "לולי הקבלה הייתי אומר", הבט נא שמה
 כי קשה עלי להעתיק כל דבריו, וכי לא
 נקבל בשמחה את רבינו הגדול הרי"ף בעבור
 שהשיג עליו הרז"ה?! וכי לא נקבל באהבה
 את רבינו הגדול הרמב"ם בעבור שהשיג
 עליו הראב"ד?! באופן שדברי בוז שחוק
 והתל מראב"ע אינם עושים רושם אצל בעלי
 המדע ואנשי השם ואינם מזיחים דברי אמת
 מעיקרם ושרשם. עכ"ל הרב תשובה מאהבה,
 ודי בזה.

ראיות חותכות שבתפילה יש הרבה לשונות תלמודיים ולשונות ארמיים

זאת ועוד, לעצם דברי הראב"ע שכתב
 "והדבר השני, שפיוטיו מעורבים
 בלשון תלמוד, וידוע כי יש כמה לשונות
 בתלמוד ואינמו לשון הקודש, וכן אמרו:
 לשון מקרא לחוד ולשון תלמוד לחוד. ומי

הביאנו בצרה הזאת להתפלל בלשונות נכריות?! הלא נחמיה הוכיח המדברים לשון אשדודית, ואף כי [=כל שכן] בעת התפילה, ולמה לא נלמד מן התפילה הקבועה שהיא כולה דברי צחות בלשון הקודש, ולמה נתפלל בלשון מדי ופרס ואדום וישמעאל?! וכן פירש הרש"ס בהקדמה הכללית לסידורו (פרק ו אות י) את דברי מהרש"ל בסידורו כת"י, כי כל "דָּךְ" "מָךְ" "שָׁךְ" ודומיהן לשון ערבי הם ולא לשון עברי, ותפילתנו היא בלשון עברי, ולמה לנו לערב בה לשון ערבי. עיין שם [ויש לפלל בזה] — הנה אחמה"ר יש לי להעיר על כל דבריהם אלו: האמת כי לשון התלמוד איננו לשון המקרא, ועל זה אמרו חז"ל "לשון מקרא לחוד ולשון תלמוד לחוד", אבל לשון התלמוד הוא גם-כן לשון הקודש, לשון שחז"ל נשתמשו בו וקדשוהו, ולכן לא אמרו 'לשון הקודש לחוד ולשון תלמוד לחוד', והא לך לשון הרמב"ם בפירוש המשניות (תרומות א, א) על המקשים בלשון המשנה שאמרה "תרם" "תורם" ו"יתרום" שאינו ע"פ לשון המקרא כי השורש "הרים" ו"מרים" ו"ירים", וזה לשונו: זו אינה קושיא אמיתית, כיון שעיקר כל הלשון מן הלשונות הוא חוזר למה שמדברים בו בעלי אותו הלשון, ומה שנשמע מהם, ואלו בעלי המשנה בלא ספק עבריים היו במקומן, רוצה לומר בארץ הצבי, ונשמע מהם לשון תרם ובו נשתמשו, הנה זו ראייה שהוא מקובל בלשון, ושזו המלה לשון מלשונות העבריים, ועל זה הדרך תהיה תשובתך לכל מי שיאמר מן האחרונים שלשון המשנה אינו צח או שהם נשתמשו במלות שאינן כראוי בלשון, וזה העיקר שזכרתי לך אמיתי אצל החכמים השלמים המדברים על הדברים הכוללים כל

הלשונות כולם. עכ"ל. הרי שלשון חז"ל שנשתמשו בו נתקדש להקבע בלשון המשנה אף שלא נמצא במשנה לשון ארמית ממש. ועיין היטב בדברי הרמב"ן (שמות ל, יג). (לבד ממה שהיה שגור בפיהם פתגמים בארמית, כמו "על דאטפת אטפוך" וכו' (אבות ב, ו), "לפום צערא אגרא" (אבות ה, כב) ועיין בדברי הרב תוספות יו"ט).

וכבר האריך בזה הגיעב"ץ בסוף ספרו "לוח ארש" לסתור דעת הרז"ה שכתב כי אין להניח לשון תלמוד וארמי בלשון התפילה, כי התפילה כולה לשון המקרא, וכך כותב הגיעב"ץ (בסימן קכח) בענין תיבת "יתברך" בזה"ל: גם מה שכתב [=הרז"ה] שהוא לשון ארמי ואינו נכון לערבו בתפילתנו, כבר הודענו נאמנה פעמים רבות, שאין לשון חכמים בכלל הזה, כאשר הוכחנו ונראה לעין במקומות הרבה ממטבע תפילה וברכות, והוא דבר שאין בו ספק. ועם היות לשון תלמודי משתנה בהרבה דרכים עם הארמי, אין בו חשש מלערבו בתפילתנו, אדרבה הם ז"ל שהקפידו על לשונם, קרבוהו בשתי ידיים, וערבוהו וקבעוהו בתפילה ובברכות בכוון גמור, לטעם ידוע להם, וכדרך שעשו בלשון משנה, שלא לחינם בחרו בו ובדרכם המיוחד, ובררו להם לשון אחרת, לא למאסם לשון תורה, ולא יסופק בכך בעל דעת שלמה, שאינו מתחכם יותר, ויסתכל בזה הסתכלות מעט, עם שבאמת טעה המתדקדק, כי לא ידע פירוש הדבר שאמרו רז"ל: אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמית. שאפילו נודה להנחתו שמשקל זה הוא על דרך הארמי, אין לחוש בו (ועוד אריך להוכיח טעותו בכך בס"ד, עיין לקמן), אבל באמת שוין הן גם בדרך לשון המקרא, והמנהג הארמי מכריע, שיפה כחו מכל מקום. עכ"ל.

ועוד כותב הגיעב"ץ לקמן (בסימן קעו) וזה לשונו: ואומר עוד הפעם לתשובת הדמיון המשובש, מה שכבר זכרתי כמה פעמים, שאין בכלל לשון ארמי אותו לשון משובח אשר לרבותינו ז"ל, ו"לשון חכמים" יקרא, שבו נשתמשו הרבה מאד בנוסחי תפילותינו ברכותינו ושבתנו, ולא לבד אשר מוצאו מהארמי הקרוב ללשון תורה, אלא אפילו אותן שידומה שבאו משאר לשונות זרות נכריות אדומיות יווניות פרסיות מצריות וזולתם, טהרו בשיח'ם זו תפילה, כאשר הראינו נגד השמש בראיות חזקות שיש בהן ממש, שנמצאו במטבע ברכות כמה מלות שאין להן רֵעַ במקרא, ומוצאם כפי הנראה מלשונות הגוים בעצם, אולם בראשונה מלשון הקודש באו ונתגלגלו אליהן, כי העברית אִם היא לכולן, עם שמצא אותה מה שמצא אותנו בניה ובניה, כי נשארנו מעט מהרבה, ככה עת ופגע קרה לה, שנתמעטו אוכלוסיה ונפקדו ממנה תיבות רבות בשמות מלים ופעלים, שנתנכרו והיו לזרים, לא נודע מקורם הראשון וכו', על כל פנים טעות גדול הוא למאוס בעבור זה בלשון חז"ל הנבחר אצלם, והוא אינו אפילו בכלל הארמי, גם בתיבות שִׁשְׁתֵּיהֶם עמו וינהוג קצת מנהגו במשקלי השמות, לא בשביל כך נפסלו, כי לא נרחיק העברי במה שהוא שוה לפעמים עם הארמי, בקצת שרשים מלות ומשקלות (כמו "וְאֵתָה" ודברים לג, כ, "וְיִסְגְּדוּ" [ישעיה מד, טו] ודומיהם), ואף שבאותן התיבות שהשתתפו העברי והארמי אין רוב תשמישו של העברי כך, גם באותו ענין עצמו שנמצא לו דרך אחרת ושיתוף מיוחד עצמי ברוב המקומות, לא נמצאהו לעברי ישתמש בו רק במקומות מעטים על דרך הזרות, וכמעט הוא בטל ברוב שכנגדו,

עם כל זה אחר מצאנוהו אפילו פעם אחת בעברי, הרי הוא קודש קדשים ככל לשון עברי, שהעברית אִם הארמית היא, ואותן הגזירות השוות בעברי ובארמי, עם שיבואו בעברי על המיעוט, ובארמי על הרוב, או בכל מקום, אף על פי כן עבריות הנה, לא ארמיות, אחר שתוצאות הארמית מהעברית. ודי בזה הערה לדעה שלא להשגיח על שבשו של המגיה בשערי תפילה בזה, ולשון חכמים מרפא, מתוקן טוב ויפה.

וגם לשון הרמב"ם [הלכות תפילה פ"א ה"ד] (שחשב המגיה להסתייע ממנו) שלם הוא אתנו, שהוא ז"ל אמר שאנשי כנסת הגדולה תקנו התפילה בלשון אחד ברור אצלם, שלא יהא כל אחד נוהג בה כרצונו לדבר בתפילה בלשון אחרת ולעגי שפה, שאין הכל בקיאין בלשון ההגון והנרצה, ומצאנו בבית־שני עלגים רבים בלשון עברי, כנראה לרוב בתלמוד ובמדרשים, ועוד שבניהם חצי מדבר אשדודית ומשאר לשונות העמים נתערבו עמהם, כעדות הכתוב, והביאו הר"מ בלשונו שם: "שמחמת זה נתעוררו בעלי כנסת הגדולה לתקנה בלשון אחד ברור שוה לכל, והוא הנהוג אצלם ז"ל, ובזה כולנו שוים במטבע ונוסח אחד שפה אחת ודברים אחדים". ולא עלתה על דעתו של הר"מ ז"ל להרחיק מחמת זה לשון חז"ל המתיחד אליהם, עם שאינו נוהג מנהג הכתוב, זה פשוט לכל אשר עינים לו שלא לכך נתכוין הרב, וכמו שנראה גם ממה שכל הברכות מלאים מאותו לשון שלהם, והוא העתיקם בספר אהבה ככתבם וכלשונם בתקוני תפילות וברכות [ועליו] ז"ל סמכנו ברובי הגהותינו (נוסף על מה שקבלנוהו ושמענוהו לאמ"ה הדווקן). עכ"ל.

פעמים רבות [סימן נח: יד] [ברכת יוצר אור]:
 "מעשה בראשית": טו) "תלמוד תורתך":
 טז) "ויציב" ארמית גמורה הוא [סימן קלז]:
 יז) "חֲבִיב" תואר מחודש אצלם ז"ל: יח) כן
 "ומתוקן": יט) ככה "ומקובל": כ) וכן
 "קִיָּם": כא) "קִיָּמָה": כב) "קִיָּמִים":
 [גאל ישראל — סימן קמג: כג) "פֶּשֶׁם"
 [סימן קמו: כד) "ותבדילנו" — עיין לוח
 ארש [סימן קמט: כה) "מחל": כו) "מוחל"
 נכריות נחשבות [סימן קנב: כז) "לחירותנו" —
 עיין לקמן אות מז: כח) "ולמשומדים" גם
 נוסחת "מלשינים", מתנכרה [סימן קנט]:
 כט) "לגיונות" לקוחה מלשון לועז:
 ל) "המחזיר" [עיין לעיל אות ה: מודים דרבנן]
 "יוצר בראשית" [עיין סימן נז: לא)
 "חשמונאי" [סימן קפ: לב) "ופורקן"
 [סימן קעו: נא) — עיין לקמן אות סב: לג)
 "ובכל שעה" [עיין סימן קצח: אלא] —
 עיין סימן קפח ותיד: לד) [אבינו מלכנו] "בִּטְלָל"
 לא נמצא בכתוב אלא קל פ"א) [עיין]
 בלבד⁴³: לה) "ומקטריגנו" [סימן שצה: לו)
 "ומחל" [עיין סימן קצד וסימן שצד: לז]⁴⁴
 לח) "מחוק" [סימן שצו: לט) "שטרי" אינו
 בכתוב מענין זה [סימן שצז: מ) "פרנסה":
 מא) "זכויות" [סימן שצח: מב) "השעה":
 מג) "שעת" [סימן קצח: מד) [תחנון] "אום" —
 עיין לוח ארש [סימן רטז: מה) "התפייס":
 מו) [עלינו] "ליוצר בראשית" [עיין סימן נז: מז)
 [אמת ואמונה דערבית] "לחירות" שם
 מחודש, אף אם נגזר מן חורים: מח) [נשמת]

ובהמשך דבריו (בסימן תע) הרחיב דבריו
 אלו לסתור דברי הרז"ה הנ"ל,
 וכך כותב הגיעב"ץ שם בזה הלשון: ⁴² אחר
 שהראיתי שיבושו של המתדקדק, במה
 שחשב לעלות על במותי ע"ב וגס רוח,
 להתחכם יותר לעקור לשון חכמים ממטבע
 שלהם שטבעו בכרכות ותפילות, שהוא דבר
 שאי אפשר ונמנע, ומפני שהרגשתי בסיבת
 המהירות והיותי טרוד בעיקרי הנוסחאות,
 וחקירה במלאכת הדקדוק כי רבה היא ...
 לכן עתה אחזור ואעבור בסך עליהם,
 ואוציאם במספר להראותם לעיני השמש:
 א) "נטילת" מענין רחיצה, לא יראה ולא
 ימצא בכתוב, אף אם סמכו [טור סימן קסב: ספר
 חסידים סימן נח] לעשות בה הגבהה גם כן, על
 סמך הכתוב "וינטלם", אך עיקר שימוש
 המלה מורה על רחיצת הידים: ב) "אי"
 הצרוי עיין "לוח ארש" [סימן י: ג) "אפשר"
 [סוף סימן י: ד) "לְטָלָה" [סימן יד: ה)
 "ולהחזירה" אין לה מציאות בכתוב:
 ו) "רבון" (ז) "המחזיר": "לעסוק בדברי
 תורה" — עיין סוף סימן כג בארשנו רעננה:
 ח) "וכוף" [סימן כב: ט) "להשתעבד" ארמית
 היא: [חייבים] — עיין לקמן אות נד: י)
 "ברוך שאמר", אין זה מדרך לשון
 המקרא לחבר התואר עם פעל עבר וגם עם
 שימושית: יא) "בשבחות" שם מחודש:
 יב) "חי העולמים" תואר מיוחד אצל חז"ל
 [סימן קכג: יג) "בתושבחות" אינו אלא
 מושאל מהארמית, ונשקל בפלס עברית, ובא

42) העתקתי עם ההגהות וההערות למטה כפי שנדפס מחדש ע"י הג"ר דוד יצחקי.

43) כלומר בלשון הקודש שבמקרא, לא נמצא בבנין פיעל (שעי"ן הפעל דגושה), אלא בבנין קל: "ובִּטְלָהּ הטוונות" (קהלת יב, ג). [אך בלשון ארמי שבמקרא מצינו גם בפיעל — אך גם לשון ארמי שבמקרא בודאי פסול לרז"ה].

44) האות הזאת מיותרת — ואולי נתחלף בדפוס מלמעלה אות ל.

["בריות" — עיין סימן רצח:] "התושבחות" [סימן רצו, ועיין לעיל אות יג:] מט) "מספיקים" לא נמצא רק הקל: ["איברים" — עיין סימן שב:] נ) "בתעצומות" מחודש בזה הענין, בשקל תעלומות: נא) ["לְעֵלָה" — עיין סימן ש:] "לקלס" — עיין לוח ארש [סימן שו:] נב) "חובת" [סימן שד:] "למעשה בראשית" — עיין לקמן אות נו:] "זה שבח של יום השביעי" — עיין סימן שט, תניינא:] נג) [קריאת התורה — אב הרחמים] "השעות": נד) [ברכת הגומל⁴⁵] (וחייבים) ["לחייבים":] נה) [מוסף דשבת] "פרושה" משקל מחודש בענין: נו) "למעשה בראשית" אף אם מוצאם מהעברית: נז) "מוספים" (מסוד) [מחודש:] נח) וכן "כהלכתם": נט) [מוסף שבת ראש חודש] "קבעת" אינו בכתוב, ולא נמצא ממנו בשרשו, כי אם בענין גזל והחמס: ס) "שנשתלחה" [עיין סימן שט, קמא:] סא) [מוסף ראש חודש] "קבעת": סב) [הלל] "נאה": סג) "בתושבחות": סד) [ערבית דשלש רגלים — ותודיענו] "ותבדילנו" [סימן שסט:] סה) [מוסף שלש רגלים] "ונתרחקנו" [סימן שעב:] סו) [רבש"ע דנשיאת כפים דג' רגלים] "וכשם" [עיין לעיל אות כג:] סז) [שמו"ע דר"ה] "שהשלטן" [סימן שפט:] סח) [מוסף דר"ה] "שמבראשית" [סימן תה:] סט) "ובריות בראשית": ע) [ודברות] [סימן תט:] עא) [יום כיפור]

"למחילה": עב) "ולמחל": עג) "מחול": עד) "ומחלן" [סימן תיג:] עה) "מוחל": עו) "למחול": "אלא" — עיין סימן תיד:] עז) [וידוי על חטא] "באונס" לא נמצא שם דבר [סימן תיד:] עח) "בהרהור" ארמית [ועיין לקמן אות קב:] עט) "בזלזול": פ) "מחל": פא) "בכפת": פב) "בצרות" שם מחודש בענין⁴⁶: פג) וכן "ברכילות": ["יסורים" — עיין סימן תיד:] פד) "כדאי" — עיין לוח ארש [סימן תיד:] "ועכשיו" — עיין סימן תטו:] פה) [פורים — ברכות המגילה] "הנפרע" [סימן תכב:] פו) "נברך שאכלנו משלו" אינו נוהג דרך לשון מקרא, שחסרה מלת הטעם: פז) וכן "ברוך שאכלנו משלו": פח) "ומפרנס": פט) "שעה": צ) "פרנסנו": צא) "הלואתם" השם מחודש [עיין סימן לב:] צב) וכן "בנחמות"⁴⁷ [ציון עירך:] צג) וכן "הצלחה": צד) וכן "נחמה": צה) "פרנסה": צו) "שנתברכו" [סימן תלח:] צז) "ונחמות": צח) "פרנס": צט) "זכות" [סימן שצח:] "שתהא" [סימן תכט:] ק) "להנות" [סימן תמו:] קא) "עושה בראשית" [סימן נו וסימן תמו:] קב) ["הרהורים" ארמית, רק המשקל נשתנה בחירק תחת חולם, ובמ"ם תחת נו"ן⁴⁸], הנה יותר ממאה תיבות ממקור לשון חז"ל חצובות. עכ"ל.

45) בסידור בית תפלה של רז"ה, ברכת הגומל הוצגה רק בקריאת התורה של שבת.

46) עי' השגות רבי מרדכי דיסלדארף סי' קמב.

47) כן נוסח אשכנז הישן בנוסח רצה והחליצנו דברכת המזון, ובעל ויעתר יצחק שינה אותו ללשון יחיד.

48) כלומר לאפוקי מהניקוד שבלשון ארמי שבמקרא "הְרַהוּרִין" (דניאל ד, ב). ובהוספות הריעב"ץ מכ"י לעמודי שמים חלק ב' דף קיח ע"א כתב: "ומלת "הרהורין" הארמית שבכתוב אמנם היא בפת"ח ה"א ראשונה וחול"ם השניה. שמא בלשון חז"ל שהוא על דרך עברית בפ"ע ישתנה, כמו שאמרו: לשון חכמים לחוד". גם רבי שבתי סופר בסדורו כרך ג' עמ' 699 כתב שהוא בחיר"ק.

לסיכום, אין כל התפלה כולה לשון המקרא

אשר על כן, מה שכתבו עורכי סידור "איש מצליח" ש"התפילה כולה בנויה על לשון המקרא, החל בברכות השחר וכלה בעלינו לשבח" ("ויען שמואל" ח"ג עמוד רצו; "נחלת יהושע" אביכור דף רסו; ועיין עוד ב"ויען שמואל" ח"ח במאמר "מהר והבא עלינו" עמוד 12; וכנראה סמכו על הרש"ס בזה שכ"כ בהקדמה כללית כמה פעמים כדלקמן) — אין שחר בדבריהם, והאומר כן חלמא טבא חזי, שאיך יפרנס כל התיבות הנ"ל שהביא הגיעב"ץ, אשר הינם לשון ארמי או לשון תלמודי, ולא לשון המקרא?!

מהו "לשון חכמים" שנמצא בתפילה, שעליו דברו אבודרהם הרשב"א והרב "העמק שאלה" ושאר פוסקים

זאת ועוד, גם אותן תיבות שיש להם שורש מלשון המקרא הם נקראים "לשון חכמים", ולדוגמה אציין למה שכתוב אצלי בחיבור על התפילה, מה שכתב אבודרהם על

ברכת "שעשה לי כל צרכי" בזה הלשון: כשלוש מנעליו מברך "שעשה לי כל צרכי" — לשון חכמים הוא על שם (דה"ב ב, טו): "ואנחנו נכרות עצים מן הלבנון ככל צרכך", ועל שם (דברים ח, יז): "עשה לי את החיל הזה". עכ"ל. והאמת כי עמדותי משתומם כשעה חדא מה הלשון אומרת "לשון חכמים הוא" והרי הביא מקרא מפורש על זה? וזה לשון הג"ר יהודה חיים הערניך על האבודרהם (עמ' קסה אות כט): והשם הזה לא מצאנו במקרא כי אם פעם אחת בדברי הימים שם. ומקורו ארמי, כמו שכתוב (במלכים-א ה, כב): "אעשה את כל חפצך" ותרגומו "כל צרכך". עכ"ל. ומכאן יש להוכיח יסוד מוצק, כי לשונות התפילה עיקרם מיוסד על לשון המדוברת בפי חז"ל, ומתובלים בלשונות המקרא, ואף אותם תיבות בתפילה שנמצאים במקרא, אינם אלא לשון השגור בפי חז"ל מהמקרא (אם כי ישנם גם לשונות המקרא שבלשון התלמוד הם במשמעות שונה לגמרי, כמבואר

ע"ש. ובהערות רבי שמואל דוד מונק הנדפסות בקובץ זכרון "שיח תפלה" עמ' קנ"ה כתב: "אבל מנהג העולם לקרוא הה"א בחיר"ק והוי"ו מלאפ"ם, וזה נכון ע"פ משקל לשון הקודש, ואין ראיה מלשון ארמי שבדניאל".

49) אעתיק לפניך החלק הקשור למאמרנו זה, וכך כתבתי שם בזה"ל: והנה, הרואה יראה בכל דברי חז"ל בתלמוד ובמדרשים ובסדר התפילה ואחריהם הפייטנים הקדמונים והאחרונים שהם משתמשים בתיבות לפי רצונם ומאויים, ככל העולה על רוח בינתם. ואפילו, נמצא שנשתמשו בהרבה תיבות במשמעות שונה מלשון המקרא, כמו שלמדני הגר"ד יצחקי (בתוספת נופך משלי):

א. "בְּרִיָּה". בלשון המקרא הוא תמיד רק לשון "אֶכֶּל", כמו: "ועשתה לעיני כל הבריה" (שמואל-ב יג, ה), "ועשי לי הבריה" (שם, ז). ואילו בלשון חז"ל הוא על-פי רוב לשון גוף בעל-חי שנברא, כמו: אין כל בריה יכולה לעמוד (ברכות ו ע"א), ובתפילה "ובריות בראשית", ועוד.

ב. "גוֹי". בלשון המקרא הוא לשון "עם" ו"אומה" או קבוצת בעלי חיים. ובלשון חז"ל הוא על-פי רוב הכוונה לנכרי. (ועיין ארשנו רעננה הערה 64).

ג. "ים הגדול". בלשון המקרא מפורש שהוא הים התיכון. ולפי דעת כמה ראשונים מה

במאמרי על תיבת "שעה"⁴⁹. ובזה תבין מה שכתב מרן הב"י (או"ח סימן ד) בשם רבנו ירוחם (נתיב י"ו חלק ו) והרא"ש (סוף ברכות סימן כג), וכ"כ בסימן ק"ס בשם הרשב"א בתורת הבית הארוך (בית ו שער ו), והובא גם באבודרהם, שהטעם שמברכים "על נטילת ידים" ולא על 'רחיצת ידים' הוא על שם הַנְטִילָה שנקראת בארמית "אנטל". ויש

מקשים, מנין לו שהוא על שם הנטילה ולא על שם הכתוב "וינטלם וינשאם" (ישעיה סג, ט) "כי נטל עליו" (איכה ג, כח) שכולם לשון נשיאות, וזהו הטעם שמברכים בלשון "נטילת ידים" ולא 'רחיצת ידים', מפני שנושאים את הידים כלפי מעלה לאחר הנטילה (כמ"ש הטור, וכפי שרמז לזה הגיעב"ץ לעיל). אלא לפי דברינו יובן היטב, שלעולם

שאמרו חז"ל (ברכות נד ע"א) הרואה את "הים הגדול", הוא האוקיינוס (האטלנטי). ד. "נטל". הנה כבר הזכרנו לעיל בענין שורש נטל, שבלשון המקרא הוא רק לשון הרמה ונשיאות, כמו: "נטל עליך" (שמואל-ב כד, יב), "וינטלם וינשאם" (ישעיה סג, ט), ועוד. ובלשון חז"ל הוא גם לשון רחיצה, כמו "נטילת ידים". (ועיין "לוח ארש" סימן תע אות א). ה. "עולם". לדעת הראב"ע (בפירושו לקהלת ג, יא; תהלים סו, ז ופט, ד; דניאל יב, ז; ובפירושו הקצר לשמות לא, יז) ומחברת מנחם (שורש עלם), ורבי יונה ך' ג'נאח בשרשיו. תיבת "עולם" בלשון מקרא הוא תמיד לשון נצח (עיין במאמרו של הגר"ד יצחקי על "חי העולמים", בקובץ "ירושתנו" גליון ו, תשע"ב, עמוד רמה, אות ז). ואילו בלשון חז"ל הוא לשון עולמות.

ו. "קבע". הנה שורש קבע בלשון המקרא הוא רק לשון גזל ועושק, כמו: "וקבע את קובעיהם נפש" (משלי כב, כג), "ואמרתם במה קבענוך" (מלאכי ג, ח), ועוד. ובלשון חז"ל הוא לשון קביעות.

ז. "קילוס". תיבת "ולקלס" הנמצא בנוסח אשכנז בסוף "נשמת", כתב הגיעב"ץ ב"לוח ארש" (סימן שו) וז"ל: ולקלס. לשון חכמים הוא דווקא, כי הוראתו בכאן הוא הפך לשון מקרא, הנה הוא יורה ענין לעג וקלס וכדי בזיון. (אף שנמצא פעם "לקלס אתנן" [יחזקאל טז, לא], כבר פרשוהו גם כן בענין הבזיון והשחוק. וכן "במלכים יתקלס" [חבקוק א, י], שיגיד עליו רעו. עד שמטעם זה נמנעו מלומר "ויתקלס" בנוסח הקדיש) ואף-על-פי-כן מקובל ביד הכל לאמר כאן "ולקלס" באין מערער. עכ"ל. ועיין בפירוש ההגדה לרשב"ץ על "לעלה ולקלס".

ח. "שִׁלְטוֹן". בלשון המקרא הוא שם המופשט, כמו: "באשר דבר מלך שלטון" (קהלת ח, ד), "ואין שלטון ביום המות" (שם, ח), ובלשון חז"ל הוא רק לשון מלך ושליט. ובביאורי לספר "תיקון תפילה" הארכנו בזה, עיין שם.

ט. "שִׁקְל". בלשון המקרא "שקל" הוא לשון משקל, ובלשון חז"ל הוא ה"סלע" שם מטבע. והרשימה עוד ארוכה, ודי בזה למי שיש לו מח בקדקדו, ועיין עוד במסכת נדרים שיש כמה חילוקים בין לשון חז"ל ללשון מקרא, כמו שהר"ן מאריך לבאר זאת בכמה מקומות, הן לגבי תיבת "חג" (שם דף מט ע"א), והן לגבי תיבת "תירוש" (שם דף נה ע"ב), והן לגבי תיבת "ראש חודש" (שם דף ס ע"ב), והן לגבי תיבת "אכילה" (שבועות דף כב ע"ב), והן לגבי תיבת "יד" (שבת צב ע"א).

לשון נטילה — במשמעות של רחיצה — אינו לשון התורה אלא לשון חז"ל ושגור בפייהם פעמים רבות. והבן היטב.

וכן כתב אבודרהם (כתחילת שער ב) וזה לשונו: "ויש לך לדעת כי לשון התפילה הוא מיוסד על לשון המקרא, ולכן תמצא כתוב בפירוש הזה על כל מלה ומלה פסוק כמות או מעניניה, ומלות מעטים יש שלא נמצא להם יסוד במקרא ולכן אביא להם יסוד מהגמרא. עכ"ל. ומכאן תשובה למה שהביאו עורכי סידור "איש מצליח" (ויען שמואל ח"ג עמוד רצד) ראייה מאבודרהם הנ"ל שכביכול כל התפילה הוא מיוסדת על פי לשון המקרא⁽⁵⁰⁾. וממילא אין שום יסוד לדבריהם ולא בנין, וכשל עוזר ונפל עוזר⁽⁵¹⁾.

וזהו שכתב הרשב"א בתשובה (ח"א סימן קנז) הובאו דבריו בספר "אוהל מועד" (שער סוכה ולולב דרך ד נתיב ז) וב"אוצר המכתבים" לג"ר יוסף משאש (ח"ג סימן אלף תשסה) וזה לשונו: ומה ששאלת מפני מה אנו אומרים "על נטילת לולב" ואין אנו אומרים "על

לקיחת לולב" כלשון הכתוב "ולקחתם לכם"? זו אינה שאלה, שאין מקפידים בלשון, כל שאנו שומרים הענין. שאם כן שאל למה אנו אומרים "על נטילת לולב" ואין אנו אומרים "על נטילת כפות תמרים" כלשון הכתוב? וכן בתפילין ובתקיעת שופר ובכל המצוות אין ההקפדה רק על שמירת הענין לא בלשון. וכל ברכות המצוות והנהגות נאמרות בכל לשון. עכ"ל. והיינו, שבשאלה הבין המקשן כי אין לשון יותר מדוקדק מהלשון בתורה, וא"כ למה לא תקנו ע"פ לשון המקרא בדיוק. ומתרץ הרשב"א, חז"ל לא תקנו את הברכות ע"פ לשון המקרא, אלא ע"פ לשונם שאינו יוצא מענין ומשמעות לשון המקרא.

וכן כתב בפשיטות בספר העמק שאלה (שאלתא ח אות י) הובאו דבריו בשו"ת בצל החכמה (חלק ה סימן קכד אות יא) דברור דבתפילה וברכות הולכין אחר לשון בני אדם. ועיין עוד בהעמק שאלה (שאלתא עג אות ב) שמאריך גם כן להוכיח כן. ומביא שם דברי הגר"א (ליו"ד סימן שכח אות ו) וסותר

(50) והאמת שבסוף דבריהם הבחינו שיש ראייה לסתור שיטתם מדברים אלו שכתב אבודרהם, לכן הוסיפו בסוגריים בזה"ל: ואף שיש כמה תיבות שנוסדו ע"פ התלמוד, היינו דוקא כשאין יסוד במקרא לאותה תיבה כלל, תקנו חכמים התיבה שלא ע"פ המקרא, אבל אם נמצא לה יסוד במקרא — בודאי שיש לאמרה ולנקדה ע"פ דקדוק לשון המקרא, שהרי לשון התפילה מיוסד על פיו. ופשוט. עכ"ל. ובזה סתרו את שיטתם: א. הרי שהם מודים שישנם מלים ארמיות או תלמודיות, רק העירו על צורת הניקוד, וזה נוגד למה שאמרו שאין בכל התפילה לשון ארמי או תלמודי. ב. מה שפשוט להם לגבי הניקוד — לדידי ליתא כלל ועיקר, כי לשון תלמוד אינו רק בתיבות אלא אפילו באופן הקריאה, וכמו שנאריך בזה בס"ד לקמן.

(51) מה שנותר להם לסמוך עליו, הוא הרש"ס (בהקדמתו לסידור סימן כט אות ג) שכתב: כי אע"פ שדרשו רז"ל וכו', אין להביא מהם ראייה על התפילות המסודרות בלשון הכתוב, כי לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד. עכ"ל. ובזה יצא לחלוק על מנהג העולם (וכ"ה בסידור "איש מצליח") שנקדו כדעת מהר"ם מרוטנבורג "זכרנו לחיים" בפתח. וכבר נודע שהוא הלך בשיטת המשנים ע"פ לשון המקרא ואנו לא סוברים כן, וכמו שהוכחנו מכל הגדולים הנזכרים.

עם סטנוב ועם רז"ה לקיים לשונות חז"ל שבתפילות. הובא בספר פרקי לשון (עמוד 102 הערה 10). ועיין לג"ר יצחק חזן בספרו יחיה דעת (ח"ב או"ח סימן כח אות ד) מה שהשיג על ספר "חמדה גנוזה" לג"ר דוד שלוש (סימן ח).

עדות מהגאונים על מנהג החכמים לומר כ"ף הכינוי בשוא גם בלימוד וגם בתפילה

לאחר שהראנו בעליל כי בכל התפילה — מברכות השחר ועד עלינו לשבח — מעורבות לשונות ארמיות ותלמודיות בין לשונות ופסוקי המקרא, מעתה הבא נבוא לדון ולברר בצורת הניקוד אשר היה שגור בפי חכמינו זכרונם לברכה, חכמי התלמוד והמסורה. הנה, דבר ברור לנו שניקוד כ"ף הכינוי בשוא (תף) כך היה שגור בפי חז"ל, וכמו שהעידו בגדלם לפני כאלף שנה תלמידי רבי מנחם בן סרוק בתשובותיהם על דברי דונש בן לברט (עמוד 44) שאמר כי צריך לומר תמיד כ"ף הכינוי בקמץ, והביא מדבריהם חנוך ילון ז"ל בספרו "מבוא לניקוד המשנה" (ירושלים תשכ"ד, עמוד 12-15; והבאים אחריו התהדרו ש"מצאו מציאה") וזה לשונם: **כי אנשי בית שני אשר היו לפנינו אנשי סברא ובעלי משנה, לא נסדרה משנתם ולא נאמר תלמודם כי אם על הסדר הזה: אָמַר, בָּנָה, פִּעֲלָה, עוֹנָה. עכ"ל**, עיין שם. וראיתי לעורכי סידור "איש מצליח" (ויען שמואל ח"ג דף שט; עלון בית נאמן גליון 67 אות י) שרצו להביא ראיה בתר היפכא מדבריהם, והוא שאם בסידורי התפילה מנוקד בשוא, למה לא הביאו ראיה מהסידור? למה אמרו רק "משנתם" ו"תלמודם" ולא אמרו 'תפילתם'? ובא וראה כמה סמיות עינים

דבריו וראיתו, ומסיק גם כן דברכות הולכין אחר לשון בני אדם, עיין שם. וכן כתב כזאת בשו"ת מעיל צדקה (סוף סימן ח) הובאו דבריו בשו"ת בצל החכמה (שם אות יא) אלא שנראה דעתו לחלק בזה בין לשון תפילה ללשון ברכות, שכתב שם וזה לשונו: מן הראוי אפשר דבלשון תפילה יהיה כלשון בני אדם, אף כי מצינן כל לשונות התפילה והברכה על סמך המקראות נתייסדו, מכל מקום במאי דאינו מנוסח המקרא עדיף טפי לשון בני אדם, ואף גם אלו הנסמכים על לשונות המקרא צריך לומר שמסכים על לשון בני אדם, חוץ מנוסחאות הברכות שמצינו שסמכו על סמך המקרא שהוא נגד פשטות הלשון וכו', אבל בלשון תפילה עדיף טפי בלשון בני אדם המבינים והלואי שיתפלל בלשון אשר בו מדברים איש אל רעהו. עכ"ל. הרי כי נוסח הברכות הם כלשון המקרא גם אם הוא נגד פשטות לשון בני אדם, אבל נוסח התפילה אם כי גם הוא נוסד על סמך המקראות, עכ"ז אם לשון המקרא הוא נגד פשטות לשון בני אדם אז עדיף טפי לנקוט בלשון בני אדם. ועיין שערי תשובה (או"ח סימן תרסח סק"ב) שמעתיק דבריו אלו בקצרה. ועיין עוד בספר אוצר נחמד (ח"ג עמוד 103) אשר התרעם שם על המדקדקים האחרונים אשר עמדו להגיה סדר התפילות, ורצו להשוות לשונן ללשון המקרא, ולא ראו כי לשון תורה לעצמה ולשון חכמים לעצמה. הובא בספר פרקי לשון (עמוד 41 הערה 11). ועיין עוד לג"ר חיים קעסלין מברלין בעל ספר המסלול (ספר דקדוק מפורסם) שיצא לתבוע את עלבון לשון חז"ל שבתפילות, במאמר "באר רחובות" (במאסף תקמ"ו, ואח"כ בביכורי העתים תקפ"ה עמודים 116-124) הוא מתווכח בטוב טעם ודעת ובהבנה

כח, טו), כלשון הנקבה שוה, ועוד "ועדותיו וחקיו אשר צִוְּךָ" (דברים ו, יז), "פְּשַׁמְעָתוֹ עֲנֶךָ" (ישעיה ל, יט), "מה עֲנֶךָ ה'" (ירמיה כג, לז), והוא שכ"ף הכנוי בְּדִבְרֵי עם הזכר מונעתך, והיא בְּדִבְרֵי עם הנקבה מעמדת בשבא ו, ונהגו הזכר הנה מנהג הנקבה ... וכמוהו "אוֹתָךְ" בנוח הכ"ף בְּדִבְרֵי עם הזכר, והוא בדבריהם רב ונודע משיצטרך אל עַד. עכ"ל.

בתלמוד ובמשנה אין מחלוקת בזה

וכן הוא מנהג התימנים והאשכנזים בסדר לימודם, כמו שכתב בספר פרקי לשון (עמוד 15). וכן אמר לי חכם אחד בדורנו כי כל המחלוקת בזה היא על לשון התפילה, אבל בלשון התלמוד מנהג החכמים לדבר בלשון הארמי גם בתיבות שהם לשון הקודש גרידא, כמו "ואם רְצוֹנְךָ" "לְמַדְךָ הכתוב" "לומר לך" וכיוצא (והוא לשון הקודש שהרי לא אמרו "ואי רצונך" "למדך פסוקא" "לימא לך"), כי הוא לשון חכמים. וכן אמר לי בזמנו הג"ר יוסף עזרא זליכה זצוק"ל⁽⁵²⁾.

איך יתכן לערב בתפילה לשון הארמית? וביאור דברי חז"ל שאמרו "לשון חכמים לחוד ולשון תורה לחוד"

ואל תתמה על החפץ, איך יתכן לערב בתפילה לשון תורה עם לשון הארמית — התלמודית — השגורה בפי חז"ל? זאת ועוד, איך אנו משתמשים בניקוד הארמי, ואפילו שהוא רק בחלק מהתפילה, ומעורב עם ניקוד על-פי המקרא? ואתה דע לך,

וחוסר עיון יש בדבריהם, היכן נמצא במשנה או בתלמוד תיבות "פְּעֻלָּךְ" או "עֲוֹנְךָ"?! ודאי כוונתם למה שאומרים בנוסח התפילה והסליחות "הנשמה לך והגוף פְּעֻלָּךְ", וכן "ראה העברתי מעליך עֲוֹנְךָ". ומה שאמרו בתחילה "משנתם" ו"תלמודם" והביאו דוגמאות גם מהתפילה, כוונתם פשוטה, כי כל דבריהם שם הם בתגובה על מה שהעיר דונש בן לברט על רבי מנחם סרוק שפירש תיבת "חֻנָּךְ" שבמקרא (תהלים נג, ו) דהיינו "חונה עליך", והעיר עליו שא"כ היה צריך לומר "חֻנָּךְ"? והם השיבוהו, שיש מקום לפרש לשון המקרא על דרך ניקוד לשון חז"ל במשנה ובתלמוד (וכפי שהיה לפני הראשונים סדרי משניות מנוקדות, עיין בספר "הרקמה" דף 124, ובספר "האפוד" בהקדמתו, וברשב"ץ בספר "מגן אבות". הערת המו"ל שם), וזו עדיפא מניקוד הסידור והפיוטים (אף שגם שם מנוקד כך, וכפי שנמצא בפיוטי הקדמונים שנמצאו בגניזה בקהיר מאותו הדור, שאפילו הפסוקים ששובצו בתוך הפיוטים לפעמים נוקדו כך), כי בסידור מנוקד **פעם כך ופעם כך**, משא"כ במשנה ובתלמוד "לא נסדרה משנתם ולא נאמר תלמודם כי אם על הסדר הזה", וכדוגמה הביאו גם ממה שאומרים בגמרא וגם ממה שאומרים בתפילה.

וכן הראני הג"ר דוד יצחקי שרבי יונה אבן ג'אנח בספרו "הרקמה" (שער מ) העיד בגדלו בזה הלשון: ויש שנוהגים העברים הזכר מנהג הנקבה בקצת הלשונות, נאמר: "תמים אתה בדרכיך מיום הַפְּרָאָךְ" (יחזקאל

(52) והוסיף ואמר לי הג"ר יוסף עזרא זליכה זצוק"ל שלפי זה ג"כ אין לומר בלשון התלמוד ככללי אס"ף, דהיינו שבסיום משפט נהפך הפתח לקמץ, או הסגול לקמץ כמו "עֲבָד" במקום "עֲבָד", וכן "גָּבַר" במקום "גָּבַר", שהרי מעולם לא שמענו שאדם אומר לחבירו "אני נוסע לנגב", וכל

חצי אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית" (נחמיה יג, כד), עיין במלבי"ם (שם). ודוק.

וא"כ כשם שלא יעלה על הדעת לשנות לשונות אלו ללשון המקרא — כגון במקום "לישב בסוכה" יתקנו "לשבת בסוכה", במקום "על נטילת ידים" יתקנו "על רחיצת ידים", במקום "המחזיר שכינתו לציון" יתקנו "המשיב שכינתו לציון", ועוד — כך אין לנו לשונות את הקריאה המקובלת בדינו מדור לדור, לניקוד לשון המקרא, וזהו שכתב רבנו "כך ראוי לנהוג, ואין אנחנו משגיחים על משפט הדקדוק שיש במקראות ... אנחנו אומרים כפי מה שאנחנו נוהגים ב"נְקִדִּישׁ וְנַעֲרִיצָה", שהוא הפך משפט תורת הדקדוק של המקרא. עכ"ל.

וזהו שאמרו בגמרא (עבודה זרה נח ע"ב; חולין קלו ע"ב): לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד. דהיינו, אף שיש הבדל בין

שבתורה עצמה השתמשו גם בלשון הארמי, וכמו שמצינו לחז"ל שכתבו להדיא כמה פעמים כי יש בתורה לשון אפריקי או לשון הערבי או לשון הארמי, והדברים מפורסמים, ולא ראו בזה גריעותא. ועיין במאמרו המאלף של הג"ר יעקב חיים סופר בספרו טל חיים (סימן מד) ותרווה צמאונך. והעירני הג"ר אהרן ירחי שכבר למדנו זאת הרמ"א בשולחן ערוך (אבן העזר ריש סימן קנו) שכתב בזה הלשון: ונראה לי, דאפילו למאן דפוסל [מקצת הגט כתוב בלשון אחד ומקצתו בלשון אחר], מודה דמקצתו לשון הקודש ומקצתו לשון ארמי כשר, דשניהם נתנו בסיני והוי קרובים בלשון וכלשון אחד דמי, ולכן נוהגים עכשיו לכתוב בגט מקצת מלות לשון הקודש ורובו לשון ארמית. עכ"ל, עיין שם. ומכאן תשובה למי שהעיר על מנהגנו זה ממקרא שכתוב "ובניהם מדבר

השומע כזאת יצחק לו. זאת משום, שכללי האס"ף לא נתקבלו רק בלשון המקרא. ועל כן כמה תמוה בעיני מה שעשו בסידור "איש מצליח" שלא רק ששינו ממנהג כל ישראל לומר "בורא פרי הגפן", אלא אף שינו ממנהג כל ישראל בלשון המשנה והתלמוד שכתבו "בבית הַדָּשֶׁן" וכן "ומחציתו פְּעֶרֶב", זאת ועוד כתבו "וכן הוא בכל הסידורים". וכאשר העירו ב"אור תורה" לאותו חכם מעורכי הסידור על פתגם דנא שלא נמצא כן אפילו בסידור ספרדי אחד! חוץ מסידור "איש מצליח"? כתב לו: כך נהג אבי מורי ז"ל לומר, וכך נמצא כיוצא בו במשניות של שבת בסידור של מנצור. ע"כ. ואני עומד ומשתומם, מה שאלוהו ומה ענה להם, שאלוהו בחטים וענה להם בשעורים! שאלוהו על "הדשן" ו"הערב", וענה להם שנמצא במשניות של שבת כיוצ"ב. (דרך אגב, המשניות הוגהו ע"י בן דודו פרופסור יחזקאל מנצור ותיקן שם הרבה דברים שלא ע"פ מסורת הקריאה שלנו, וכן ב"חק לישראל" שבהוצאתו). יש אנשים שקשה להם לומר 'טעיתי! לא נמצא כן בשום סידור ב"איזהו מקומן" ובברייתא דמעשה הקטורת, זה חידוש של אבי מורי לומר כך'. ואח"כ אומרים "אין כמוני בכל הדורות שחוזר בו, לא מרן החיד"א חוזר בו, לא רבי חיים פלאג'י חוזר בו, לא הבן איש חי חוזר בו, רק אני!" ודי בזה. זאת ועוד, שמתני לב שבקונטרס הראשון שכתב "הגהות על התפילה" בספר הזכרון לרב יצחק נסים (ירושלים תשמ"ה, ח"א עמוד קנז) וציין בפתיחת דבריו כי כל ההגהות והמנהגים של מור אביו זצוק"ל ציין עליהם שהם ממנו. והרואה יראה, שבנידון זה של "הדשן" שצ"ל בקמץ לא הזכיר שכך הוא מנהג מור אביו. וא"כ אתמהא, איך זה פתאום נהיה ש"כך נהג אבי מורי לומר"? ! (ועיין עלון בית נאמן גליון 74 הערה 28).

לשון תורה ללשון חכמים, מכל מקום שניהם כאחד טובים ומקובלים, וחס ושלום מלחשוב שחז"ל הוציאו את הלשון שלהם מכלל לשון הקודש.

"לשון חכמים לחוד" גם בניקוד

ויותר מזה, לא רק ה"לשון" והנוסח הוא שונה, אלא אפילו הניקוד של תיבה מקראית יכולה להשתנות על-פי המסורת, ודוגמה אחת מיני אלף, ראה מה שכתב החוקר רבי סלימאן ששון דוד בספרו "מחקר מקיף על כתב ידו של הרמב"ם" (עמוד 35 אות ד) על תיבת "רכב" (אבן הריחים העליונה), שבתורה (דברים כד, ו) היא מנוקדת "רִכָּב", וממילא תיבת "שכב" (אבן הריחים התחתונה) צריך לנקדה "שִׁכָּב", ואכן כך הוא מנוקד במשניות המצויות (קהתי ואשכול) במסכת בבא בתרא (פרק ב משנה א), ואילו הרמב"ם מנקד באותה משנה את התיבות האלה "רִפָּב" "שִׁפָּב". כמו כן יש לצרף לכאן ניקוד תיבת "לִידָתָן" בצירי, שכך הוא דרך ניקוד לשון חכמים (הגם שאפשר ליישב זאת ע"פ לשון המקרא, כמו שכתבתי בגליון סידור "עוד יוסף חי" החדש. ועיין בספר מבוא לניקוד המשנה 55), וכן יש לצרף לכאן ניקוד תיבת "גִּזְלָל" ותיבת "מִקָּח" כפי שגור בלשון חכמים, אף ששניהם לא כדרך ניקוד המקרא (עיין בספר מבוא לניקוד המשנה 109). וכן זכורני שאיזה חוקר לשון שמע את הג"ר יצחק זעפרני מזקני חלב שאומר "פֶּרֶשֶׁת", ותכף שאלו: איך אתה אומר כך, והרי פסוק מפורש במגילת אסתר (ד, ו) "פֶּרֶשֶׁת"? אמר לו: וכי אני קורא עכשיו פסוק? ! אני מדבר כעת בלשון חכמים כפי ששמעתי מהזקנים. ודוק והבן כי קצרתי מאוד, ועיין בספר "יסוד הקיום" לג"ר בנימין אספינוזא עוד דוגמאות

רבות לזה, ואותו חכם שאמר על המחבר הנזכר שהוא "חוצפן" ו"רק חזן", לא ירד לסוף דעתו.

בפיוטי הקדמונים נמצא כ"ף הכינוי פעם בשוא ופעם בקמץ

ונחזור לנידון הניקוד שנמצא בסידורים, הנה מצינו שניקוד זה של "ף" עם "ף" שגור גם בפיוטי הקדמונים אשר נתחברו לאמרם בתוך התפילה, כאשר משקל השיר מחייב את הניקוד הזה, כמו שתמצא בפיוט של רבי יהודה הלוי זצ"ל בפיוטו הנודע "לך אלי תשוקתי" (עיין מחזור "אהלי יעקב" ליום הכיפורים), אשר מנקד: "וּמִמֶּנִּי היא תכונתי", "וְשִׁמְעֵךְ עת שמעתיהו", "ובחלתי בתורתך", "וּמִמֶּנִּי היא סליחתי", "רְצֹנְךָ" "אֲזַנְךָ" "עֲבֹדְךָ". וכמו רב האי גאון זצ"ל בפיוטו הנורא "שמע קולי" (אשר קבלה בידיו שהוא חיברו, עיין מחזור "אהלי יעקב" ליום הכיפורים), אשר מנקד באמצע משפט: "אשר שר לך במעלות". וכמו רבי שלמה אבן גבירול זצ"ל בפיוטו "כל ברואי מעלה", אשר מנקד: "שְׁבִילְךָ", "גִּדְלְךָ" "שִׁלְךָ". ולא אזיל כי רוכלא ולימני, כי רבים הם, ונקדו כן באותו הפיוט עם ניקוד "ף". ולא זכיתי להבין איך חכם אחד מעורכי סידור "איש מצליח" כתב (ירחון אור תורה אב תשסט, סימן קכו עמ' תתקסג; ועוד) בלשון של זלזול על המדפיסים — וכמובן בדרך אגב גם על כל הגאונים הנזכרים — שמנקדים באופן כזה, ש"נרדמו" באמצע הניקוד ושוב "התעוררו", וחלמא טבא חזו וכו'. ומזל שלא אמר כן גם על משה רבנו ע"ה, שכתב בסוף פרשת מסעי על בנות צלפחד: "נחלתן ... נחלתן ... נחלתן ... בעיניהם ... אביהם ... דודיהן ... נחלתן ... אביהן", שח"ו נרדם

באמצע וכתב במ"ם סופית על הנקבה...⁽⁵³⁾ שום גריעותא אם פעם נמצא כך ופעם נמצא כך, כי שניהם נכונים.

עוד ראינו לנידון דידן, הנה נמצא בגניזה בקהיר מסמך מלפני כאלף שנה משפט המכיל בתוכו את כל אותיות א"ב (כולל הסופיות) כלימוד כתיבה לתלמידים, ובו נמצא כתוב ומנוקד כך: "הֶקֶץ עָצַל דִּינָה, מְנוּם גֶרֶשׁ פָּזַב פֶּן תִּסָּף חֲטָא", ולצדו נמצא משפט נוסף: "אַתָּה גִּחִי צוֹר מִבְּטָן, כָּל זַעַם סָף קָדְשֶׁךָ נִפְץ" (מ' זולאי, "בין כתלי המכון לחקר השירה העברית", עלי עין, ירושלים תש"ח-תשי"ב, עמ' 103). וכן נמצא עוד משפט אחר: "אַצְלָךְ חֶפֶץ גָּזַר הַשֵּׁם, טוֹב מִכֶּסֶף קִנְיָן דַּעַת" (קטע זה נמצא גם בקונטרס "פרק בשיר", שכתב יהושע בנבנשת בטורקיה באמצע המאה השבע-עשרה, כדוגמה לשיר במשקל התנועות. הובא במאמר "טוב מכסף קניין דעת", על תרגילי כתיבה חינוכיים ושקולים מימי הביניים, העברית סג (תשע"ה-תשע"ו), עמוד 146-1051). כל משפט שקול במשקל כמותי

ויותר קשה עליהם בזה, שהרי המה בעצמם הביאו (ויען שמואל ח"ג עמוד שיח) את תשובתו של רש"י ז"ל שהובאה בספר מחזור ויטרי לתלמידו (ח"א עמוד שמה סימן שיג) ע"ד "המלך המשפט" שכתב בזה"ל: והמלך המשפט שהוקשה בה, שהיה לנו לומר מלך המשפט, גם אני הוקשיתי בה שנים רבות, ואומר לבי שהגרסנים לפי מרוצתם שינו בגירסתם המלך המשפט וכו', אך שלא לשנות מנהג ראשונים יש לנו לסמוך על כמה מקראות שדברו בלשון הזה. ושוב הביא כמה דוגמאות לזה, ע"ש. והרי מדברי רש"י הללו מוכח שלא אומרים שהמדפיס נרדם באמצע וכתב ה"א הידיעה בסמיכות, ואין שום גריעותא אם בתפילה פעם נמצא ה"א הידיעה בסמיכות ופעם בלא ה"א הידיעה בסמיכות, והוא הדין לנידון דידן שאין בזה

(53) עדיף היה לו ללעוג ולצחוק על אותו חכם שהחליט יום אחד ללכת נגד מנהג כל גדולי ישראל הספרדים (וגם רבים מחכמי אשכנז, כמו הגאון מבריסק בעל שו"ת בית הלוי, והגרי"ש אלישיב, האדמו"ר מוהרש"ב מחב"ד, החזון איש, והסטייפלר, והגר"ר מעשל גלבשטיין) ונגד אבותיו ורבותיו נ"ע ולהטיל פתיל בצבע תכלת רק בטלית של שבת ובפורים, ואילו בטלית של חול לא הטיל עדיין פתיל בצבע תכלת. ממה נפשך, אם צריך — תשים בשתינה, ואם לאו — אל תשים כלל, במה זכתה הטלית של שבת בפתיל תכלת שהיא פעם אחת בשבוע ואילו הטלית של חול לא? ! אבל כך אומנתו של יצר הרע, היום אומר לו וכו' (שבת קה ע"ב). ועיין למו"ר הגרב"ץ בשו"ת אור לציון (ח"ב פרק מד אות יג) שפסק בסכינא חריפא: מי שלא נהגו אבותיו לשים פתיל שיש אומרים שהוא פתיל תכלת, לא יתן חוטים אלו בטלית. וביאר שם: משום שיש לחוש בזה שנראה כמזלזל במנהג אבותיו שלא נהגו לחוש לאומרים שהוא פתיל תכלת. ועוד, כיון שאינו ודאי, יש לחוש משום תולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא. עכ"ל. וכן פסק הראש"ל בספרו ילקוט יוסף (סימן ט סעיף ב) ובתוספת נופך בשו"ת הראשון לציון (ח"א או"ח ס"א), ועיין שם במקורות. ובכלל מעניין לדעת איזה תכלת הוא לקח, מקונניות ה"מורקס" או מקונניות ה"ינטנה"? או כשיטת האדמו"ר מראדזין שהוא "דיונון הרוקחים"? (למי שלא יודע, דברי האדמו"ר מראדזין והוכחותיו המדעיות אינם חדשות אלא נתפרסמו עוד בשנת תרמ"ה, לפני כמאה ושלושים שנה, ועד היום לא קם רוח באיש מגדולי הספרדים ללכת בעקבותיו, רק בדור יתום זה, שמעלים עיניו ממסורת אבותינו הקדושים וכל מאווי לחדש חידושים שלא שערם אבותינו).

הנ"ל ולומר בכל התפילות נגד השם יתברך כ"ף הכינוי הנמצא בקמ"ץ והאות לפניה בסגול וכו'. עכ"ל.

לפי כל האמור לעיל לא יקשה עלינו כלל ועיקר, כי לשונות אלו אינם לשון המקרא שתקשה לי ממנה, כי אם לשון הארמית, לשון המדוברת בזמן חכמינו ז"ל מתקני נוסח התפילה, ורגילים לומר כן על הזכר אפילו באמצע משפט. [גם אם תרצה לומר שהוא לשון המקרא אין בזה בעיה של כפירה, דכיון שניקוד "לָךְ" מצוי בסוף משפט לזכר, הרי בזה נודע לכל באי עולם שאפשר לומר לזכר "לָךְ", ואין במשמעותו דוקא לשון נקבה עד שתאמר שהאומר "לָךְ" באמצע משפט הוא ככפירה ח"ו. ועיין להג"ר שלום משה חי [שמ"ח] גאגין בספרו יריעות האוהל (על ספר אוהל מועד, דף פד ע"א וע"ב) מה שכתב בזה].

ביאור מה שאמרו חז"ל "לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי" וכו'

ועדיין יש מקום בראש לחקור, איך אנו משתמשים בתפילותינו בלשון הארמי, והרי כבר אמרו חז"ל (שבת יב ע"ב; סוטה לג ע"א): לעולם אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי. ואמר רבי יוחנן: כל השואל צרכיו בלשון ארמי — אין מלאכי השרת נזקקין לו, שאין מלאכי השרת מכירין בלשון ארמי. עד כאן. אמנם כבר הקשו זאת הרז"ה והישרש יעקב ולחם הביכורים וכמובן עורכי סידור "איש מצליח", אלא שכל זה לפי סברתם דסבירא להו שהוא לשון ארמי גרידא, אבל כבר הוכחנו עד עתה שסיום כ"ף הכינוי לזכר בשוא אינו לשון ארמי גרידא אלא לשון ארמי

מדויק, יש בו שתי צלעות שבכל אחת מהן שמונה תנועות בדיוק, ללא כל שוא נע או חטף. הרי לפנינו בבירור בשני מלים "דָּיָךְ" ו"קִדְשָׁךְ" כ"ף הכינוי בשוא, דבר זה מלמדנו שכך היו מדברים אף בשפת היום, וככל הנ"ל. [ד"א: גם ניקוד "בָּטָן" בסגול סגול, אף שהוא בהפסק כאס"ף, ואפילו שהוא מלשון הפסוק "אַתָּה גָּחִי מִבָּטָן" (תהלים כב, י), זה ראיה למנהגנו, כמבואר לקמן].

כ"ף הכינוי בשוא אינו לשון נקבה

ומעתה, מה שהעיר הרב לחם הביכורים (דף יז ע"ב ודף כח ע"ב) שאין לומר "לָךְ" באמצע משפט, מפני שבלשון המקרא — לזכר יאמר "לָךְ" באמצע המאמר, ו"לָךְ" בהפסק, ולנקבה בין באמצע בין בהפסק "לָךְ", והוא הדין בשאר המלות "בָּךְ" "אַתָּךְ" "אוֹתָךְ" "עִמָּךְ" באו בהפסק המאמר לזכר, כאשר יבואו לנקבה. וכל אמצע המאמר יאמר לזכר "בָּךְ" "אַתָּךְ" "אוֹתָךְ" "עִמָּךְ". וזה דבר פשוט, ורוב ספרי התפילות מוטעים וכותבים כאשר יזדמן להם מבלי השגחה אם הם באמצע המאמר, עד שלפעמים יתגלגל שמדברים עמו יתברך בלשון נקבה וכו'. עכ"ל. ודברים אלו נזכרו כבר בסידור הרש"ס, ובספר בנין שלמה, ובספר ישרש יעקב. והרש"ס עוד הוסיף נופך לדברים אלו (הקדמה הכללית פרק ו אות י) וז"ל: כיון שבמקרא רוב המלות הם לנקבה, ומאחר שזה הניקוד שוה לזכר ולנקבה אין ראוי לדבר כן נגד השם יתברך, להשוותו לנקבה, והס לומר תש כוחו כנקבה חלילה, ובפרט שלא נמצא כן בכל המקרא נגד השם יתברך, אולי מזה הטעם הוא. ומאחר שהדבר כן ראוי לסמוך על דברי האחרונים

התפילה, ואם הוא גרוע — לא יאמרוהו כלל? הנה ראיתי לרבנו זיע"א בשו"ת תורה לשמה (סימן מט) שאמר דברים אשר בזה מתיישבת הקושיא הזו, והוא דן שם בענין הסליחות למה נאמרו בה כמה קטעים בלשון הארמי גרידא, ולאחר שהביא דברי הגמרא הנזכרת, כתב וזה לשונו: והשתא מזה תבין הטעם שייסדו בסליחות קצת בקשות בלשון תרגום, כי הסליחות נתקנו לציבור, להורות שהציבור כוחם גדול והן אל כביר לא ימאס שאין צריכין לסיוע מלאכי השרת, אך יסדו רובם בלשון הקודש משום דבאמת לשון הקודש עדיף טפי. עכ"ל. ועוד יסוד מוסד כותב רבנו (שם) בענין היחיד וז"ל: מיהו, אם אומר סליחות ביחיד אינו צריך לדלג נוסח "רחמנא", מפני שכל הסליחות היא בלשון הקודש וקודם זה ואחר זה הוא אומר בלשון הקודש הרבה בקשות, על כן לא אכפת בזה ולא יתקנאו בו. עכ"ל. הרי שהכנסת קצת לשון הארמי בתוך הסליחות או התפילה שהם ברובם בלשון הקודש, הוא לתועלת גדולה לשני פנים, האחד כי זו עדות ברורה שאין ישראל זקוקים לסיוע ממלאכי השרת. והשני שכזה גם היחיד שרי ליה למימר הדברים שנכתבו בלשון הארמי. ועיין שם דברים נפלאים.

מכל מקום, אנן בדידן סבירא לן שאין לשונות אלו בפרט כ"ף הכינוי בשוא לזכר לשון ארמי גרידא כמו מאי דאמרינן "רחמנא ידכרינך לשלם" או "ברוך שמיא" או נוסח הקדיש או בקשת "יהא רעוא" וכיוצא, אלא זה לשון ארמי המדובר בפי העולם וחז"ל בכללם, ונשתמשו בהם בשפתם כלשון הקודש ממש.

המדוברת בפי חז"ל אשר נעשית כלשון הקודש ממש, ולא דברו חז"ל אלא על מה שאמרו לחולה "רחמנא ידכרינך לשלם", והוא לשון ארמי גרידא.

מכל מקום, גם למאי דסבירא להו שהוא לשון ארמי גרידא, כבר עמד על זה הגיעב"ץ בספרו לוח ארש (סימן קעו) בזה"ל: מלבד שהמגיה שלנו [=הרד"ה] לא ידע עיקר פירוש אותה אזהרה, שלא ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי, לא ראה ולא ידע כלל אמיתת הענין המבואר בתלמוד ופוסקים (אשר לא דרכה רגלו בנתיבתם), שזהו ליחיד דווקא כשמתפלל לעצמו בנוסח שבחר לו ובלשון אחרת ידבר לשאול צרכיו, אז אין מלאכי השרת נזקקין לו, מה שאין כן לתפילת הציבור משנה שלמה שנינו [סוטה ז, א], שהיא מהנאמרים בכל לשון (ושמונה עשרה ברכות שקבעום אנשי כנסת הגדולה לכל ישראל, אף כשמתפלל אותה היחיד, גם היא נאמרת בכל לשון כהסכמת הפוסקים), ואפילו באיזה לשון גרוע שיהא, כשר הוא לתפילה הקבועה, כל שכן לארמי שהוא קרוב ללשון תורה, וחלק לו המקום כבוד בתנ"ך, וכן אמרו [ירושלמי סוטה פ"ז ה"ב; בראשית רבא פרשה ע"ה. הביאו תוס' בב"ק פג ע"א]: "אל יהא לשון סורסי קל בעיניך" מטעם זה, על כן ודאי הוא גם כן קדוש ומעולה מכל יתר הלשונות, אחר לשון הקודש (ועיין מור וקציעה סימן ק"א), ואף על פי כן כולן כשרים לתפילה. עכ"ל. ועיין בבית יוסף ושו"ע (אורח חיים סימן קא) מה שכתב בנידון זה.

מה ראו חז"ל להכניס לשון ארמי בתפילה ואף שעדיין יש מקום בראש להקשות, מה ראו על ככה להכניס לשון הארמי תוך לשון הקודש שהוא רוב התפילה? ממה נפשך, אם הוא לשון טוב — יאמרוהו בכל

עדות גדולי ישראל שמנהג כל ישראל משנים קדמוניות לומר "הגפן" ו"הגשם"

ועתה אדבר אודות מה שכתב רבנו בענין ניקוד "הגפן" "הגשם", דבר שהיה נהוג בכל קהילות ישראל, אשכנזים וספרדים [ותימנים], לומר הכל בסגול, וכפי שהעיד לפני כארבע מאות שנה הג"ר שבתי סופר מפרמישלא (הגדה של פסח שלו, דף ב) וזה לשונו: מה שנוהגים כל ישראל לקרות הגימ"ל של "הגפן" בסגול וכו'. עכ"ל. וכן נהג הגאון חכם צבי, אביו של הגיעב"ץ (כמובא בלוח ארש סימן תמא)⁵⁴, וכן מופיע במשנה (ברכות ו, א): "חוץ מן היין, שעל היין מברך בורא פרי הגפן" — במשניות כתב-יד קאופמן, שנכתב באיטליה בזמנו של רבנו תם ונוקד סמוך לתקופה זו, מנוקד "בורא פרי הגפן" בסגול, וכן נמצא בכתב-יד פארסה, גם במשניות דפוס אמסטרדם (שנת תצ"א) אשר נוקדו בתימן בידי המהרי"ץ, כלומר הניקוד המקובל בתפילה ומסורת הקריאה במשניות ובתורה שבעל-פה שבפי יהודי ספרד והמזרח — עתיקי יומין הם, ודומה כי קדמו לתקופת בעלי המסורה, ונתקבל ללא עוררין בכל עדות המזרח עד

היום⁵⁵. וכך הוא המנהג אצל כל חכמי תונים וג'רבא, וכמו שהעיד בגדלו הג"ר כדיר צבאן בספרו נפש חיה (ח"א מערכת ב אות כג) וז"ל: ברכת "בורא פרי הגפן" מנהגנו לקרא תיבת הגפן בסגול ולא בקמץ, שלא לפי הדקדוק. ובספרי נפש חיה (מערכת ב' אות ד) כתבתי את זה וצינתי למרן החיד"א ביוסף אומץ ולהרב הגאון רב פעלים, ולא ביארתי וכוונתי שהרבנים הנ"ל הסכימו שמברכים בפה"ג בסגול אפילו שזה נגד דקדוק הלשון. וכן מנהג כל רבנינו באי ג'רבא יע"א מאז ומעולם, מלבד אחד מעיר ושנים ממשפחה⁵⁶. שיירי הנפש אות ג'. עכ"ל.

טענות המשיגים שצריך לומר בקמץ

הנה, הראשון שהעיר אודות מנהג זה הוא רבי שבתי סופר מפרמישלא הנזכר (שם, ובכרך ד בליקוטי מהרש"ס סימן ג) וז"ל: שבתי אני להוכיח בראיות ברורות, שבברכת היין יש לומר "בורא פרי הגפן" הגימ"ל בקמץ ולא בסגול, כי הנה במכלול (משקל פעל, דף נ"ב ע"ג) [דפוס ליק דף קמט ע"ב] הביא השמות הנקודות בשני סגולין,

54) וזה לשונו שם: נהירנא כד הוינא טליא, דהוה מחייך אבי מורי הגאון ז"ל, אמאן דאמר בברכת "הגפן" הגימ"ל בקמץ, ולא נודע לי טעמו וכו'. עכ"ל. ועיין עוד לקמן מה שכתבנו בזה.

55) ראה לג"ר משה עמר מבני ברק בירחון "זכור לאברהם" (תשנ"א עמוד תעד). וציין עוד, שגם במסורת התימנים אין דבר ברור ומוסכם, והביא כמה כת"י תימני עתיקי יומין שנקדו בסגול, ועיין להלן בהערות מה שכתבתי בזה, ולכן הסגרתי את התימנים בסוגר מרובע.

56) בודאי כוונתו לג"ר מצליח מזוז ומשפחתו שהיו היחידים באותו הדור שנהגו כן, כי דברי הרב "ערכי פסחים" לא נתקבלו רק אצל היחידים שדבקו בשינויים בתפילה ע"פ דקדוק לשון המקרא, וכמו שהוכחנו לעיל בענין "נקדישך", וכיום משפחה זו צועקת במרה כי כן הוא מנהג ג'רבא וכו'. הרי פיהם דיבר שוא, וכבר נכתב אודות מנהגי תונים וג'רבא האמיתיים בספר "עלי הדס" לידידי הג"ר דוד סטבון, ובו הוכיח בעליל מה הם מנהגי ג'רבא ותונים האמיתיים. ודי בזה למבין.

נתיסדה ברכה זו ננקדה הגימל של "גבר" בסגול, שנאמר "מה מצעדי גבר כוננו" (תהלים ל"ז), הנה מפני שבכאן הוא סוף הברכה נקדו הגימל בקמ"ץ, וכן בברכת אמת ויציב "וצדקתך עד אפסי ארץ" האל"ף של "ארץ" בקמ"ץ מפני ההפסק, ואע"פ שנמצא במסרה שמלת "ארץ" לא נשתנה בארבעה מקומות ונשארה האל"ף בהפסק בסגול ע"פ המסרה, עכ"ז הלכו מתקני התפילות אחר הרוב ונקדו "אפסי ארץ" בקמ"ץ בהפסק. וכן עשו בפת"ח — שנשתנה בהפסק לקמ"ץ, כמו "שמים" מְצָרִים" שהביאו בגמרא, ונקדו בברכת "על נטילת ידים" הדל"ת בקמ"ץ מפני ההפסק. וכן למ"ד של "להבחין בין יום ובין לילה", ובברכת "אתה חונן לאדם דעת" שהדל"ת בפת"ח חתמו "חונן הדעת" הדל"ת בקמ"ץ מפני ההפסק, והרבה כאלה. ומאחר שבכל המקרא שם "גפן" הגימל בקמ"ץ כשבאה בהפסק, כנזכר, יש לנו לומר שנפל טעות בפי האומרים "בורא פרי הגפן" הגימל בסגול, כי צריך לקרות בקמ"ץ מפני ההפסק, על פי הכלל שכתבתי. וכל המשנה עובר על קבלת קדמונינו ז"ל שסמכו על קבלת הלכה למשה מסיני כנזכר, ודי בזה למבין המודה על האמת.

ואפשר כי טעם שהלכו מתקני הברכות והתפילות אחר לשון הפסוק בעניינים כאלה, מפני שלשון "מקרא סופרים" הנזכר בגמרא כולל כל קריאה, בין בתורה בין בתפילה, כי גם התפילה היא מן התורה, כדאיתא (בב"ק פרק ח' דף צ"ב ע"ב, ובב"מ פרק ט' דף ק"ז ע"ב): "ועבדתם את ה' אלהיכם וגו' — זו ק"ש ותפילה. הנה הושוו בדבריהם ק"ש ותפילה, ונראה מזה שכשם שבק"ש שהם פרשיות התורה נשתנה הפת"ח

וז"ל: פעל "ארץ" "תבן" "ארץ" "אדר" "גפן" וכו'. ובסוף כתב (בעמוד ד') [דפוס ליק דף קנ ע"א] וז"ל: ורוב המשקל הזה ישתנה באתנח וסוף פסוק וישוב קמ"ץ גדול תחת פ"א הפעל, ויש שישתנה גם בזקף וכו', ויש שלא ישתנו אף באתנח וסוף פסוק וכו', והביא שם פסוקים לשמות שלא ישתנו, ו"גפן" נשאר בכללו שנשתנה בהפסק, כי נמצא במקרא שנשתנה סגול הגימל לקמ"ץ בכל מקום שבא באתנחתא או בסוף פסוק, כמו "ויאמרו העצים לגפן" (שופטים ט'), "אמללה גפן" (ישעיה כ"ד), "ויפרחו כגפן" (הושע י"ד). והשינוי הזה שנשתנה הסגול לקמ"ץ באתנחתא וסוף פסוק היא הלכה למשה מסיני, ונקרא בדברי רז"ל "מקרא סופרים", כדאיתא בפרק ד' דנדרים (דף ל"ז ע"ב): אמר ר' יצחק מקרא סופרים הלכה למשה מסיני, כגון "ארץ" — "ארץ", "שמים", "מצרים". ופירש"י והרא"ש והר"ן: מקרא סופרים — הקריאה שמסרו לנו ראשונים שנקראו "סופרים" לקרות "ארץ" — "ארץ", "שמים" "מצרים", שכשיש בהם אתנחתא נקראם בקמ"ץ, אע"פ שאין בהם אל"ף נקראים כאילו יש בהם, הלכה למשה מסיני דנקראין הכי. ע"כ. הנה הביאו רז"ל שמות שישתנו בהם הסגול והפת"ח לקמ"ץ בהפסק, ואשר לא ישתנה בהפסק מסגול לקמ"ץ הוא על פי המסרה, שהיא ג"כ הלכה למשה מסיני, כדאיתא התם (בדף ל"ז ע"ב). ומאחר שמצאנו שקדמונינו ז"ל מתקני הברכות והתפילות הלכו תמיד בדרך לשון הפסוק, שכאשר בא להם שם מן השמות של שני סגולין במקום הפסק נקדו קמ"ץ במקום הסגול הראשון, כגון בברכת שחרית "שלא עשני עבד" אשר הכין מצעדי גבר, אע"פ שבפסוק אשר על שמו

והסגול לקמ"ץ במקום הפסק, כדלעיל בפירוש "מקרא סופרים", כן ראוי גם בתפילה שישתנה הפת"ח והסגול לקמ"ץ במקום הפסקת ענין, כי אין חילוק בין ק"ש לתפילה בכל הדקדוקים, כדאיתא בטור (או"ח סי' ס"א) אחר שהאריך במה שצריך לדקדק בק"ש כתב וז"ל: ולא בק"ש בלבד אלא אף בפסוקי דזמרה ובתפילה. וגם הרד"ק האריך בענין זה בחלק ראשון מן המכלול (בתחילת פעלי אבני גזית דף כ"ה ע"ב) [דפוס ליק דף עב ע"ב] ובסוף כתב וז"ל: אבל הזהירו בק"ש והוא הדין לכל קריאה וכו' עד ומה שהזהירו בק"ש הוא לשתי עילות: האחת מפני שיש באותן הפרשיות יחוד השם וקבלת עול מצוות, והאחרת שכל ישראל קוראים אותם פעמיים ביום, חכמים ועמי הארץ, לפיכך היו צריכים להזהיר עליהם מפני עמי הארץ שאינם רגילים בקריאה. עכ"ל. והב"י הביא דברי הרד"ק הנ"ל (באו"ח סימן ס"א) בשם האבודרהם, וכתב שהאבודרהם הביא דברי הרד"ק דלעיל. נמצא שכולם כאחד מסכימים שיש לדקדק בכל קריאה, בין בק"ש בין בתפילה.

ועוד, שהרי כל התפילות הנזכרות בתורה ובנביאים ובכתובים בכולם נמצאו כל דקדוקי הנקודות על הדרך שאמרו בפרק ד' דנדרים כנ"ל, והרבה מפסוקי תורה ונביאים וכתובים מעורבים בתפילתנו, שאנחנו מחוייבים להזהר בהם שלא לשנות בהם שום נקודה, אשר בעבור זה אמרו בפ"ק דתענית (דף י"ו ע"א) במידות ש"ץ: הגון ובקי לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים. ופירש"י: ורגיל לקרות וכו' — שיהיו הפסוקים של התפילה סדורין בפיו. וא"כ מאחר שאנו חייבים להזהר ולדקדק

בפסוקים שבתפילות, מוכח מזה שגם בשאר התפילות שהם לשון חכמים יש לדקדק בהם בכל הדקדוקים הנ"ל, כי כולם הם בלשון הקודש, אשר חובה עלינו לדקדק בו ושלא להשחיתו חלילה, כמו שהאריך בזה החכם ראב"ע (בקהלת ריש סימן ה') בפסוק "אל תבהל על פיך" וגו', והרד"ק בהקדמת המכלול ובחלק שני מהמכלול (שרש עתר), ועוד יש ראיות לענין זה בספר הזוהר בכמה מקומות ובשאר ספרי הקבלה אין מספר, ולא רציתי להאריך בהם, כי למודה על האמת מספיק המעט מן הראיות, ולבלתי מודה לא יספיקו ולא יועילו אפילו מאה ואלף ראיות, ולא ישוב מן הקריאה המשובשת שהורגל בה מנעוריו, כמו שכתב הגאון מהרש"ל בסדורו בפירוש ברכה מעין שבע בליל שבת, אחר שכתב דקדוק מלת "מדשני עונג" כתב וז"ל: ואעפ"כ שמעתי מן הבורחים בעם המתגאים ומתביישים [לחזור] מטעותם שאחזו ועשו מנעוריהם ואמרו כן, וכן עשו [וזדו] במזיד [ובגאווה] בהרבה מלין, אע"פ שימצאו ויראו בספרים מדוייקים [אנם שבים [מטעותם], שנאמר (משלי כ"ז, י"א): "כסיל שונה באולתו". עכ"ל. ו[אין] לפקפק על מה שכתבתי, כי ברכת "המוציא לחם מן הארץ" [תוכיח כי] "הארץ" הוא על משקל "הגפן", רק שננקדה ה"א הידיעה בקמ"ץ במלת "ארץ" לתשלום הדגש, שהיה ראוי להיות באל"ף שאינה מקבלת דגש, ומלבד קמ"ץ] הה"א אין הפרש בין "הארץ" ובין "הגפן" כלל, וזה מבואר למשכיל, ולא יכחישיני כי אם עם הארץ שהוא כבהמה, ולא אכל [מעבור הארץ]. עכ"ל.

וכ"כ אחריו הרז"ה בספרו בנין שלמה (בית שקל הקודש, חדר א חלון כד), והגיעב"ץ

דלא כתבינן יו"ד בין אל"ף לרי"ש [המורה על הסגול או הצירי] ובין רי"ש לצד"י [המורה כנ"ל], וכן נמי "אַרְץ" — דלא כתבינן ב' אלפין או ה"א סמוך לאל"ף [המורה על הקמץ או הפתח] ויו"ד בין רי"ש לצד"י [המורה על הסגול או הצירי], וכן "שְׁמִים" — דלא כתבינן שְׁמִים אל"ף בין שי"ן למ"ם [המורה על הקמץ או הפתח] ובין מ"ם ליו"ד [המורה על הקמץ או הפתח], וכן "מְצָרִים". עכ"ל עם תוספת ביאור.

גם הרא"ש (שם) כתב וז"ל: מקרא סופרים ארץ ארץ — שמשנתה באתנחתא, וכן "שמים" "מצרים" שאין קורין שְׁמִים 'מְצָרִים' בחירק. עכ"ל. וכעין זה פירש המאירי בבית הבחירה (שם) וז"ל: כגון "אַרְץ אַרְץ אַרְץ" [ירמיהו כב, כט], שהם משנים הקריאה מצד הפסק הטעם, רוצה לומר האתנח, וכן "שְׁמִים" "מְצָרִים" שקורין אותה בלא תנועת היו"ד אלא שמניעים אותה בתנועת האל"ף. עכ"ל. דהיינו שְׁמִים⁵⁹.

בספרו לוח ארש (סימן תמא)⁵⁷, והרוו"ה (בסידורו), והג"ר שאול הכהן בספרו "ערכי פסחים" על הגדה של פסח (בחלק קרבן חגיגה, דף מא ע"ב, בנוסח הקידוש)⁵⁸, ועוד.

ביאור דברי הגמרא "ארץ ארץ" שמים שמים הלכה למשה מסיני

תחילה חייב אני לדקדק במה שפשוט לו לרש"ס בדברי הגמרא, דהן אמת דרש"י והר"ן והרא"ש פירשו "ארץ" "ארץ", היינו שתיבת "אַרְץ" משתנה באתנחתא או בסוף פסוק ל"אַרְץ", ושינוי זה הוא הלכה למשה מסיני. מיהו, לגבי התיבות "שמים" ו"מצרים" אף אחד מהם לא כתב "שכשיש בהם אתנחתא נקראם בקמץ", אע"פ שאין בהם אל"ף נקראים כאילו יש בהם, דהא לך לשון רש"י (שם): "מקרא סופרים ארץ ארץ" — כלומר, מה שקורין "אַרְץ" [או] "אַרְץ" — דלא כתבינן ההברה,

(57) וזה לשונו שם: נהירנא כד הוינא טליא, דהוה מחייך אבי מורי הגאון ז"ל, אמאן דאמר בברכת "הגפן" הגימל בקמץ, ולא נודע לי טעמו, הא קרא הוא "ויאמר לעצים לגפן", שנשתנה באתנח, אכן מפני שלא זכיתי לשאלו ולידע טעמו, ואין אני מוצא שום סיבה לזוז מן הכתוב, לכן אני אוחז בלשון הכתוב וכמנהג העולם וכו'. עכ"ל. הרי שמדבריו נראה דאין ולא ורפיא בידיה, ורק בגלל שלא שמע מאביו טעם לזה החליט ללכת אחר מנהג העולם. ואין ספק שאם היה יודע שמנהג העולם נשתנה מסגול לקמץ והיה מעלה על דעתו כי יש בזה הבדל בין לשון חכמים ללשון המקרא, וכדאמרן, וכפי שכתב הוא בעצמו כמה פעמים לדחות עפ"ז את תיקוני הרז"ה, לא היה זו ממנהג אביו לומר בסגול.

(58) והוסיף: "והמערער על זה לא ימצא ידיו ורגליו בבית המדרש ממה נפשך". ועיין לקמן ותראה איך שהדברים מיושבים להפליא, ובזה מצינו ידינו ורגלינו בבית המדרש של חכמים ז"ל, ולא בבית המדרש של בעלי המקרא. וזה פשוט וניתן ליכתב, ולמודה על האמת — רוב שלום, ולמתקש ונלחם — כל ישראל עמו נלחם [זה הלשון לקחתי ממה שנקט הגהמ"ח נגד מנהגם של ישראל קדושים].

(59) לכאורה כך נראה לפרש דבריו. אבל לאחר מחשבה שניה קשה מאוד לומר שהסופרים המדקדקים קוראים שלא כהלכה, דאיך יתכן שיקראו יו"ד חרוקה כאל"ף חרוקה, וכבר הזהירו הפוסקים (עיין כה"ח סופר סימן ס"ק ח"ן) בקריאת שמע שבתיבות "ישראל" "יהיה" "יפתה" "ירבו" ראוי לדקדק שלא יראה כאילו מתחלת התיבה באל"ף 'אשראל' 'אהיה' 'אפתה' 'ארבו'.

וכפי זה יש לפרש את דברי הר"ן (שם) שכתב וז"ל: מקרא סופרים ארץ ארץ — שכשיש בו אתנחתא נקרא "אַרְץ" בקמץ. שמים מצרים — שאע"פ שאין בהם אל"ף נקראים כאילו היתה בהם. עכ"ל. [אלא שאפשר לפרשו כדברי רש"י דקאי על האל"ף שבין שי"ן למ"ם]. ובשיטה מקובצת (שם) כתב להפך, וז"ל: כגון ארץ ארץ שמים מצרים — יש שהיו קוראים "אַרְץ" והסופרים קוראים "אַרְץ", או הפך. ויש מפרשים⁶⁰, שהיו מדקדקים בין קמ"ץ לפת"ח. "מצרים" — הסופרים מדקדקים לקרות "מַצְרִים" (בהכרת) [בהברת] היו"ד, ושאר העם אין מדקדקים בקריאתה ונראה כאלו קורין מַצְרָאִים באל"ף דיו"ד, וכן "שָׁמַיִם". עכ"ל.

הראת לדעת, כי כולם בכלל לא נחתו כלל לפרש שיש הבדל בין "שָׁמַיִם" ל"שָׁמַיִם" באתנחתא או סוף פסוק, אלא על עצם הקריאה שקבלנו לקרא בקמץ ולא בחירק, בקמץ ולא בסגול, זה על-פי הסופרים כהלכה למשה מסיני. ובזה יתורץ לי מה שהוקשה לי, דלפי פירוש הרש"ס למה בתיבת "ארץ" גרסו שני אופנים, ואילו ב"שמים" וב"מצרים" גרסו רק אופן אחד, ממה נפשך? ! [ואכן בגמרא דידן הגירסא "ארץ" "שמים" "מצרים", הכל באופן אחד. וכ"ה בכ"י מינכן,

הובא בדקדוקי סופרים]. ומעתה ניחא, דרק ב"ארץ" הם נחתו לפרש את ההבדל בין "אַרְץ" ל"אַרְץ" ולכן הביאו שני אופנים, משא"כ ב"שמים" ו"מצרים" לא נחתו לפרש את ההבדל בין קמץ לפתח, אלא על עצם קריאת התיבה איך שהיא, דהיינו שקוראים "שָׁמַיִם" ולא "שָׁמַיִם", "מַצְרִים" ולא "מַצְרִים", ולכן הביאו רק אופן אחד.

ברם את דברי התוספות (שם) יש לפרש בדוחק כדברי הרש"ס, אם נוסיף בו שתי תיבות כך: מקרא סופרים ארץ ארץ — [שמשתנין] באתנחתא וזקף קטן, [וכן] "שָׁמַיִם" "מַצְרִים". עכ"ל.

ואחר חיפוש מחיפוש, אכן מצאתי שכן פירש להדיא רב האי גאון, הובא בתשובות הגאונים (הרכבי סימן ריז) ובספר העתים (סימן קעה) וז"ל בביאור דברי הגמרא: הָיוּ יודעים, שבאותן השנים הרבה מעמי הארץ היו קורין טעות, או נמי ספרים לא הוה דִּיקֵין במקרא, אלא סופרים ומיעוט בני אדם, והיו קורין "ארץ" ו"מצרים" ו"שמים" בסוף פסוק ובאתנחה שלא במקומן, והוה מקלין נמי בין וו נוסף לוו עיטור. והאיי מקרא דִּיקָא הוה קארי ליה "מקרא סופרים", ואתא ר' יצחק ואורי להון, דהני מילי כולהון דשמעתון מן סופרים —

וממו"ר הגרב"ץ אבא שאול זצוק"ל שמעתי שהאומר "אשראל" לא יצא אפילו בדיעבד, שאין זה נקרא "לא דקדק" אלא "לא קרא" שהרי היפך האותיות. וכן הזהירו הפוסקים (עיין אות אמת) לומר "ישתבח" ביו"ד חרוקה ולא "אשתבח" (שבמבטא אשכנזי נשמע "איש טבח" רח"ל). לכן צריך לפרש דמה שכתב "קורין" היינו עמי הארצות, אבל הדווקנים נזהרים לעשות תנועת החירק ביו"ד. וכמו שכתוב להדיא בשטה מקובצת (דלקמן בסמוך). וכן יש לפרש בר"ן.

60) לכאורה נראה דקאי על "שמים" ו"מצרים", שמבדילים בין קמץ לפתח, דהיינו בין "שָׁמַיִם" ל"שָׁמַיִם", וכן בין "מַצְרִים" ל"מַצְרִים". מיהו, לא מצינו מפרשים כך. אלא יש לומר דמה שאמר "פתח" היינו "סגול" הנקרא כן בלשון הקדמונים (או "פתח קטן", עיין רש"י במדבר ו, ה), וקאי על "אַרְץ" ו"אַרְץ", וכמו שפירשו הראשונים לעיל, ובזה קאי הלשון היטב.

כפי דקדוק לשון המקרא. והן אמת שכבר עמד על זה מופת הדור והדרו בספרו חזון עובדיה (על הגדה של פסח, תשס"ג, דף כד סעיף ל) ולאחר שהביא דברי רבנו בשו"ת רב פעלים (כדלקמן) כתב ליישב וז"ל: וידידי הרה"ג ר' יעקב גולדמן שליט"א, כתב אלי טעם נאה למנהג הספרדים בזה, על פי מה שאמרו בברכות (מז ע"א) אין הוצע רשאי לבצוע עד שיכלה אמן מפי העונים. ופירש"י, שאף עניית אמן מן המברכה היא. ולכן המקדש להוציא את המסובים ידי חובה, אינו רשאי לשתות מן היין עד שיכלה אמן מפייהם, ותיבת "אמן" היא סוף הברכה, ולא תיבת "הגפן". ולכן נהגו לומר "הגפן" הגימל בסגול, לרמוז שעדיין לא נסתיימה הברכה. עתה דוד ודפח"ח וכו'. נמצא שמנהגנו נכון יציב, ושלא כאיזה חכמים בעיניהם (מהספרדים) שמתחכמים לשנות ממנהג אבותינו, להראות עצמם שהם בקיאים בדקדוק, וכל המשנה ידו על התחתונה, וידינו על העליונה. ושוב בינותי שאין טעם זה מספיק כל כך, שהרי אנו גם כן אומרים בברכות השחר "המכין מצעדי גבר", הגימל בקמץ, ו"שלא עשני עבד", העי"ן בקמץ. ועיין בשו"ת לבושי מרדכי (בתרא, סימן ריג) בענין "מוריד הגשם". ומכל מקום, אין לנו להתחכם לשנות המנהג⁶², וכמו שכתב מהרש"ל (סימן צח), הובא בשו"ת אבני נזר (חאו"ח סוף סימן יד). ושומע לנו ישכון

לאו סופרים תקיננו מן דעתיהון, אלא קבלה היא בידיהון, והלכה למשה מסיני. "שמים" בדוכתא ("שמים"), כגון "את השמים" [בראשית א, א], [שמים] בדוכתא, כגון [לרקיע שמים] [שם, ח]. "ארץ" בדוכתא, כגון "ארץ טובה" [שמות ג, ח], "ארץ" בדוכתא, כגון "ארץ ארץ ארץ" [ירמיהו כב, כט]. ודכתבתון אנתון בשאלתכון "שמים" — טעותא ניהו וליכא הכין בשמעתא. עכ"ל. ומה שכתב בסוף דבריו על "שמים", בודאי בא לאפוקי מפירושי הראשונים הנזכרים על "שמים" דקאי על השי"ן שהוא בקמץ. מכל מקום, פירש את דברי רבי יצחק בגמרא כפשוטו, שבא לאשמועין שקריאת הסופרים והספרים המדויקים — שקוראים "ארץ" "מצרים" "שמים" בקמץ באתנח או בסוף פסוק — זה המקום הנכון, ולא כמנהג עמי הארץ והספרים הלא מדויקים שקוראים או שמנקדים אותם בקמץ שלא במקומם, דהיינו בסמיכות. ועפ"י יובן מה שנמצא בתשובה אחרת לרב האי גאון (הובא בגניז שכתר, ח"ב סוף עמוד פט) דגריס "ארץ" "ארץ", "שמים" "שמים", פעמיים [הניקוד במקור]⁶¹.

יישוב שהביאו מופת הדור בספר "חזון עובדיה" למה אומרים "הגפן" בסגול

א"כ נהדר אנפין לקושי שיש בנוסח דידן דאמרינן "פרי הגפן" בסגול, שהוא לא

61) לאחר שכתבתי כל הנ"ל ראיתי שכבר עמדו על כל זה בספר "דקדוקי סופרים השלם" שבהוצאת חברי מכון הוצאת התלמוד הישראלי השלם, ושבח לאל זכיתי לכיון לדעתם הרמה בכל. מיהו, במה שכתבתי עשיתי סדר בדברים, ודוק.

62) אחד הקורא ואחד השומע דברים אלו, לשון ברור שלא משתמע לשני פנים, תמ'ה תמ'ה יקרא על מה שכתב עליו העורך (בירחון אור תורה תש"מ, תשרי-חשון, סוף סימן סח) וגיסו (שם תשל"ג, סימן כט הערה 8), שכביכול הרב צוק"ל לא בא אלא לתת טעם למנהג רוב עדות המזרח

בטח. עכ"ל. [ועתה הראני ידידי רבי יהודה בן דוד מה שכתב בזה עוד בשו"ת יבי"א (הנד"מ) ח"י א"ח סימן נה עמוד קסו בגליונות ומילואים הערה 43, ע"ש].

חילוקים בין "הגפן" ל"גבר" ו"עבד"

ואנא אמינא דאי מהא לא קשיא, שהרי מעיקרא אמרין בגמרא (ברכות ס ע"ב) שאת כל ברכות השחר מברכים בבית, כל ברכה בזמנה. וא"כ אין מי שיענה על ברכותיו, ולכן אמרין "גבר" "עבד" בקמץ, משא"כ בברכת "פרי הגפן" בדרך כלל יש עונים אמן. [ועתה ראיתי בספר "יסוד הקיום" לג"ר בנימין אספינוזא (הנד"מ פרק ו, דף ק) שתירץ כזאת, וברוך שכוונתי לדבריו. ולקמן הבאנו דבריו במלואם]. זאת ועוד ראיתי בירחון אור תורה (שנת תשל"ג סימן כט, הערה 5) שיצא לחלק בין "הגפן" ל"גבר" ו"עבד", דדוקא בברכת בפה"ג דנפקא מינה לדינא שלא יטעום עד שתכלה אמן מפי המסובים, נטו מכללי הדקדוק, משא"כ בעלמא אזלינן בתר הדקדוק. עכ"ל.

הראיה מהקללות ודחייתה

ומה שכתב בהגהותיו לספר נפש חיה (מערכת ב אות ד) וחזר ושנה דבריו בעלון בית נאמן (גליון 49 אות ז) להביא ראיה שגם כאשר עונים "אמן" צריך לומר בקמץ, ממה שכתוב בקללות "בְּסֶטֶר" או "בְּדֶרֶךְ", שהם מנוקדים בקמץ אפילו שהעם ענו אחריהם "אמן", עיין שם. קודם, הרי שהוא סותר את

דברי עצמו מה שכתב באור תורה (שם) לחלק בין "הגפן" ל"גבר" ו"עבד" דדוקא בברכת בפה"ג דנפקא מינה לדינא שלא יטעום עד שתכלה אמן מפי המסובים, נטו מכללי הדקדוק, משא"כ בעלמא אזלינן בתר הדקדוק. זאת ועוד, אם במקרא נכתב כך בקמץ, מפני שבא באתנח או בסוף פסוק, מנא ליה שכאשר הכהנים ברכו בפועל גם הם אמרו בקמץ? אפשר שהם אמרו בסגול! והרי כל דברי פרעה ואבימלך וכו' שנכתבו בתורה ע"פ כללי הדקדוק, אין ספק שהם בעצמם לא אמרו כן, שהרי לא ידעו לשון הקודש, וכל שכן שלא דקדקו. ודוק.

מיישב קושי נוסף שיש בתירוץ זה

אלא, דאי קשיא — הא קשיא, הרי שנתת דבריך לשיעורים, אם יש עונים יאמר "הגפן" ואם אין עונים יאמר "הגפן", וזה קשה להאמר. ועתה ראיתי שהגר"י צובירי בספרו "ויצבור יוסף בר" (ח"ב פרק חמישי סימן ב) הביא דברי האומרים כן (בודאי כוונתו לדברים הנאמרים שם בחזון עובדיה הנ"ל), והקשה עליו כזאת וכזאת, עיין שם. וכן הקשה עליו הג"ר דוד שלוש בירחון אור תורה (תשל"ג סימן כט) ובחמדה גנוזה (סימן ח). מיהו גם זה יש ליישב, שהרי מצינו ראינו לחז"ל שאמרו "לא פלוג", שהלכו על-פי רוב ולא חילקו בין אם המציאות כך ובין אם המציאות כך. וכן מצינו בענייני התפילה, הנה כתב רבנו בספרו עוד יוסף חי

האומרים בסגול, אבל לא ראה את מנהגי ג'רבא ועדות אחרות שאומרים בקמץ, ולעולם מודה הרב שהנכון לומר בקמץ. אתמהה? ! [ד"א: בתוך כדי דיבור משנה את הדברים, בתחילה כתב שהוא "מנהגינו" ואח"כ כותב "מנהגי ג'רבא", וכבר הוכחתי לעיל שמנהג חכמי ג'רבא לומר בסגול, לכד מהגר"ר מצליח מאזוז ובני משפחתו שאמרו בקמץ. ומכאן תבין ותראה איך הופכים מנהג פרטי למנהג כללי, וכבר הראיתך כזאת לעיל בענין כ"ף הכינוי].

(תרומה סעיף ג) אף שמן הראוי לומר בכתר של מוסף דשבת "עם עמך ישראל" משא"כ בחול "ועמך ישראל", כמבואר בגן המלך שבסוף ספר גינת וורדים סימן קל"ד, מיהו גם במוסף יו"ט ור"ח שחלו בחול אין אנחנו משנים הנוסח שאומרים במוסף דשבת בכל השבתות, כדי להשוות הקדושה דתפילת המוספין, כי השבתות הם רבים, שבכל שבוע יש שבת, ואין ראוי לחלק ביניהם. עכ"ל. וזה ממש כעין מה שכתב מרן הבית יוסף (או"ח סימן נא אות ז) לגבי הפסוק האחרון של "אשרי" ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם הללויה" שאומרים אותו תמיד עם מזמור "אשרי", כדי שלא לחלק בקריאת מזמור זה בין פעם לפעם. עיין שם. ויש עוד דוגמאות לזה ואכמ"ל. ודון מינה ואוקי באתרין, כיון שברכת "הגפן" על-פי רוב היא בציבור, הן קידוש הן הבדלה והן חופה וקידושין ומילה וכדומה, ובו יש לומר "הגפן" בסגול, מהטעם הנ"ל, לכן הניחו ניקוד זה לאמרו תמיד כך גם כאשר אין שומעים. [ועתה ראיתי בספר "יסוד הקיום" לג"ר בנימין אספינוזא (הנד"מ פרק ו, דף קכ) שתירץ כזאת, וברוך שכוונתי לדבריו. ולקמן הבאנו דבריו במלואם].

האם אפשר להחשיב את סיום ברכת "הגפן" כאילו יש בו אתנח?

והנה ראיתי מה שהקשה בירחון אור תורה (שנת תשל"ג סימן כט, הערה 4) וחזר ושנה דבריו בהגהותיו לספר נפש חיה (מערכת ב אות ד) ובעלון בית נאמן (גליון 49 אות 1) דעכ"פ תחשב תיבת "הגפן" באתנח, וכדמצינו

במקרא תיבה אחת אחר אתנח לפני סוף פסוק. ודוחק לומר שיש לחלק בין אם הוא אומר את כל הנוסח לבין אם הוא אומר חלק והשומעים עונים חלק נוסף (אמן), שהרי כל המהלך כאן הוא לומר שבעניית ה"אמן" המברך לא סיים את הברכה, ועל זה קשה עדיין שנניח בו אתנח ויהיה בקמץ. ועיין שם באור תורה שדחה טענה זו, כי הרב כבר יישב זה באמרו כי כל זאת רק "לרמוז" שעדיין לא נסתיימה הברכה, ולזכור שלא ישתה מן היין עד שתכלה אמן מפי המסובין. ולא ידעתי למה השמיט תירוץ זה בנפש חיה ובויען שמואל ובעלון בית נאמן! ?

יישוב רבנו יוסף חיים בשו"ת רב פעלים, והערות בדבריו הקדושים

מכל מקום, הנה מצינו ראינו שגם רבנו זיע"א עמד על פתגם דנא, והוא מיישב זאת באופן אחר, וכך הוא כותב בשו"ת רב פעלים (ח"ב או"ח סימן כה) בזה"ל: ועל אשר שאלת מצד ברכת פרי הגפן, שאמר לכם מדקדק לפי הדקדוק שצריך להיות בקמץ. כן הוא לפי הדקדוק, כל מילה שהיא סוף פסוק או יש בה טעם אתנח"ח שבזה יש לה דין סוף פסוק צריך לנקד ראשה בקמץ, והוא ליפוי בעלמא, ועל כן אנחנו מברכין בברכות השחר שלא עשני עֶבֶד, אף-על-גב דאיכא בקרא עֶבֶד בסגול"ל ועֶבֶד בקמץ, עם כל זה כיון דהיא תיבה של סוף צריך להיות נקודה בקמץ ליפוי הלשון⁶³, ואם באמצע פסוק נקודה בסגול"ל. וכן תראה בכל תיבת עבד אשר

63) לא ידעתי למה כתב רבנו "ליפוי הלשון" והרי בהמשך דבריו הוא כותב שזהו מה שאמרו חז"ל בנדרים "מקרא סופרים", וא"כ הרי הוא "הלכה למשה מסיני" ולא "ליפוי הלשון". רצ"י. ועיין לקמן בהערות.

בתנ"ך, אם תיבת עבד היא באתנ"ח או סוף פסוק נקודה בקמ"ץ, וכן כל גפן המצוי בתנ"ך נקוד סגול תחת הגימ"ל, ורק במקום שיש בה אתנ"ח שהוא כמו סוף פסוק נקוד קמ"ץ תחת הגימ"ל, והם ⁶⁴ שני פסוקים בכל התנ"ך, הראשון הוא בישעיה (כ"ד, ז): "אבל תירוש אומללה גפן", והשני בהושע (יד, ח): "יחיו דגן ויפרחו כגפן", ששנים אלה נקודים בקמ"ץ מפני שיש בהם אתנ"ח, כי תיבה שיש בה אתנ"ח ותיבת סוף פסוק משפט אחד להם. וראיתי בגמרא

דנדרים (דף ל"ז ע"ב): מקרא סופרים ארץ שמים וכו', שכתב הר"ן ז"ל: מקרא ארץ ארץ, דכשיש בו אתנחת"א נקרא ארץ בקמ"ץ. עכ"ל. מוכח מכאן דכלל זה הוא מוסכם ואמיתי והוא הלכה למשה מסיני. ועיין נודע ביהודה (ח"א סימן ב') מה שכתב, ודבריו צריכין ישוב ⁶⁵.

מיהו נ"ל בס"ד דהאי כלל אינו כלל מוחלט, ואיכא קצת מקומות דאשתני האי כלל, ⁶⁶ כי נמצא בתהלים

(64) האמת שישנם שלשה פסוקים כאלה, והאחד אשר אינינו כאן הוא בשופטים (ט, יב): "ויאמרו העצים לגפן". וכבר העיר על זה הגר"ד שלוש (כדלעיל).

(65) לא ידעתי מה הוקשה לו לרבנו זיע"א שצריך יישוב. ואפשר שכוונתו כמו שמפרש הרב "שמן ששון" דברי רבנו הרש"ש שאומר "וצריך עיון", דאין הכוונה שהדברים קשים וצריכים עיון ובידור, אלא הכוונה שכדי להבין את הדברים צריך אתה לעיין. והוא הדין כאן דמה שכתב רבנו "וצריך יישוב" היינו צריך להתיישב בדבריו. אלא שעדיין קשה לי לומר כן, דא"כ למה היה צריך לציין זאת כאן. ואפשר שכוונתו למה שכתב בסוף דבריו בענין ניקוד תיבת "ממך" בסוף משפט, שכתב בזה"ל: "וידוע שאפילו חכמי הדקדוק לא מצאו טעם נכון לדגש החזק, ואמרו שהוא לתפארת המלה. ולכן לדעתי אף האומר בהפסק מאמר "ממך" במקום הצורך להשוות החרוזים לא משתבש". עכ"ל. ואפשר שרבנו הבין כי דין תיבת "ממך" שבאה בכל המקרא בהפסק רק בצורת "ממך", היא ממש בדומה ל"ארץ" שבא בכל המקרא בהפסק רק בצורת "ארץ", ואם כן הוקשה לו איך יכתוב כדברים הללו שהם נגד ההלכה למשה מסיני? ! ולכן כתב "וצריך יישוב". מיהו, גם אם תאמר שרבנו הבין כנ"ל, לדידן דברי ה"נודע ביהודה" נתבאר במאמרנו זה היטב, ואין נידון תיבת "ממך" שייך לנידון דידן של תיבת "ארץ". ואכמ"ל.

(66) רבנו הבין כי כל הענין של השינוי לקמץ בתיבת "ארץ" הוא מפני "יפוי הלשון" (וכמו שכתב לעיל, ועיין מה שהערנו שם), ולכן הכריח בדעתו שהוא הדין בכל מקום שאפשרי לומר בקמץ ולא בצירי או בחירק, יש לומר כן. זוהי הבנתו של רבנו בכל דבריו. מיהו, לאחר המחילה רבה, כבר הערנו לעיל שאין זה ליפוי הלשון אלא כך היא הלכה למשה מסיני שמשנתה מסגול לקמץ ומפתח לקמץ, ואין זה אלא רק בשמות על משקל סגול סגול, כמו "ארץ" "בטן" "שמן" וכו', שבסוף פסוק או אתנח יהפכו להיות "ארץ" "בטן" "שמן" וכו'. וכל הדוגמאות שהביא רבנו אינם ענין לכלל זה. מיהו, מה שכתב רבנו "דהאי כלל אינו כלל מוחלט, ואיכא קצת מקומות דאשתני האי כלל" הוא אמת ויציב ונכון וקיים, כי כבר נודע בספרי הדקדוק [ראה בספר המכלול לרד"ק דפוס ליק דף קנ ע"א, ועוד] שישנם תיבות במקרא שאינם מתחלפים לקמץ גם באתנח וסוף פסוק, כגון: "קדם" "נגב" "מלך" "צדק" "קדש" "תבן" ועוד רבים כיוצ"ב. וכבר העירו על זה הגר"ר עזרא דנגור (הובא בירחון מקבציאל, גליון לז דף קטו), הגר"ר אברהם רומאנו בספרו אברהם

הכלל המצוי ברוב המקראות אלא נהגו לאומרה בנקוד סגול, מפני שרצו להשוותה עם תיבת גפן האמורה בשבעת המינים של ארץ ישראל הכתובים בפרשת עקב [דברים ח, ח], שיש בהם סוד ככתוב בשער הליקוטים לרבינו ז"ל על פסוק ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורימון ארץ זית שמן ודבש, שכתב:

חטה — חכמה, שעורה — בינה,

גפן — דעת

חסד וגבורה

תפארת,

תאנה — נצח, רימון — הוד,

זית-שמן — יסוד, דבש — מלכות.

עיינ שם. נמצא, גפן הוא כנגד שלשה קוין, לכך אומרים אותו בסגול שהוא שלשה נקודות, וגם עוד כי גפן של פסוק הנזכר נקוד בסגול, לכן בברכה מזכירים אותו כפי מה שנקוד בפסוק הנזכר. עכ"ל.

וביאור דבריו, שהגפן כנגד הדעת וכנגד החג"ת. וכנודע (עץ חיים שער כ פרק

א) כי הדעת כולל בתוכו חכמה ובינה וחסדים וגבורות, שבאמת הם ארבע אלא שכאשר הם כלולים בתוך כלי הדעת אז החסדים והגבורות נעשים כאחד והם שלש. הרי שבגפן רמוז פעמים סגול סגול, ולכן הוא מנוקד בסגול סגול ולא בקמץ סגול. ובזה מיושב מה שהראוני שהקשה חכם אחד (ויען שמואל ח"ג דף שכא) על רבנו: אם הגפן הוא כנגד חג"ת הרי מספיק סגול אחד, אבל תרתי סגול למה לי? ואתה הקורא תראה שלא פגע ולא נגע ולא השיג את דברי רבנו זיע"א. ועיין עוד מה שכתב בזה בשו"ת רב פעלים (ח"ג או"ח סימן ג) בקצרה. ועיין

(מזמור מ"ד פסוק י"ב): "תתננו כצאן מאכל ובגוים זריתנו", ותיבת זריתנו היא סוף פסוק, ולפי הכלל ההוא צריך לומר זריתנו בקמץ תחת זי", כי לשון זה אף-על-גב דנמצא במקראות הרבה שנקוד בצירי הנה נמצא גם כן נקוד בקמץ, ככתוב בירמיה (סימן ל"א פסוק ט'): "מזרה ישראל יקבצנו", וכן במשלי (כ', כ"ו): "מזרה רשעים מלך חכם", וכן ביחזקאל (כ', כ"ג): "ולזרות אותם בארצות", וכן בזכריה (ב, ד): "את ארץ יהודה לזרותה", וכן בחומש ויקרא (סימן כ"ו פסוק ל"ג): "ואתכם אזרה בגוים", ועוד הרבה כזה. ועל כן, תיבת זריתנו שהיא בסוף פסוק הוה ליה למימר זריתנו בקמץ לפי הכלל הנזכר. וכן עוד נמי בתהלים (מזמור קל"ט פסוק ג'): "ארחי ורבעי זרית", הוה ליה למימר זרית בקמץ, כיון דיש אתנח בתיבת זרית שהוא כמו סוף פסוק. וכן מצינו עוד בתהלים (מזמור מ"ד פסוק כ"ו) בפסוק "דבקה לארץ פטנינו", שהוא סוף פסוק והוה ליה למימר פטנינו קמץ תחת בי"ת, כאשר נקוד בתיבת בטן שהוא סוף פסוק קמץ תחת בית, כמו שכתוב [בראשית ל, ב]: "אשר מנע ממך פרי בָטֶן", וכן [משלי כ, כז]: "חופש כל חדרי בָטֶן", וכן [תהלים קכז, ג]: "שכר פרי הַבָּטֶן", וכן [שם כב, י]: "אתה גוחי מִבָּטֶן", דכולם נקודים בקמץ תחת אות בית, ועל הרוב ימצא עוד כזאת אם נחפש אחריהם. נמצא, זה הכלל אינו חלוט לגמרי במקראות, אלא יזדמן קצת במקראות הפך הכלל הזה, ואולי במקום שנמצא הפך הכלל הזה יש טעם בדבר ההוא. ואנא עבדא אמרתי טעם נכון בברכה זו דפרי הגפן שלא נהגו בה על-פי

(ירושלים תרפז, ח"א פרשת ויקהל מהדו"ב, דף נא ע"א), והג"ר דוד שלוש בספרו חמדה גנוזה (סימן ח).

לגרב"צ מוצפי בספרו שיבת ציון (ח"א דף רלו, שער ח סעיף לג) מה שכתב בזה.

עוד רמזים שיש לומר "הגפן" בסגול

ומעין זה מובא בספר "ברכות החיים" (ח"ד דף ג) משם רבי יחיאל יהושע רבינוביץ בן לאדמו"ר מביא לה שאמר משם אביו על נוסח "משיב הרוח ומוריד הגשם" בסגול, וזה לשונו: וזה מה ששמעתי פעם מפ"ק של כ"ק אאמו"ר שליט"א: הנה ידוע שיש גשמים שמביאים ברכה לעולם ויש גשמים שהם להיפוך ח"ו, וגם אצל גפן יש יין שמביא ברכה ויש יין שהוא להיפוך ח"ו, על כן אנו צריכים להמתיק את הענין עם נקודות סגול של חסד שגימטריא [שלו] ע"ב שהוא שם הרחמים והישועות, ומתפללים שי' [רדו] הגשמים בבחינת חסד וברכה, והיינו טעמא דגשם וגם דגפן. עכ"ל. וכעין זה כתב האדמו"ר ממונקטש הג"ר חיים אלעזר שפירא זצ"ל בספרו "דברי תורה" (ח"ד סימן עו), ע"ש. וכן הביא שם (ברכות החיים שם דף נג) משם הג"ר יהושע סג"ל דייטש אב"ד קטמון ירושלים שכתב וז"ל: ולדוגמא אציג מענין לענין באותו ענין של הנקודות בתיבת "הגשם" שכבר אסף בזה מעכת"ה כעמיר גורנה משופרא דשופרא, שכעין זה יש גם בתיבת "הגפן", וצדיקי

סטרעטין בפרט ועוד כמה צדיקים בכלל אמרו תיבת "הגפן" בנקודת סגול גם האות גימ"ל, וכשנשאלו על זה אמרו שאין רצונם לומר תיבת "הגפן" בהנקודות שיש בתיבת "המנות" [לא עלינו]. עכ"ק. וכשנשאלתי, א"כ לא שבקת חי לכל הנקודות של קמ"ץ וסגול סמוכים זה לזה בתיבות "לא לפים"? אמרתי, שדוקא ב"פרי הגפן" הקפידו ביותר על כך, יען שאמרו חז"ל (עירובין דף ס"ה ע"א) לא נברא יין בעוה"ז אלא לנחם אבלים. וכמו שאומרים מהאי טעמא "לחיים" כנודע, ולכן בגפן דוקא לא רצו לומר הנקודות שיש ב"מות" שלא לעורר ענין זה ח"ו. וכע"ז יש בגשמים גשמי ברכה וכן להיפך, כמבואר בכ"ד במס' תענית, וזהו "גבורות גשמים", ואכמ"ל. ולזה הקפידא בהנקודות לעורר שיהיו גשמי חיים שמביאין חיים להעולם, לכן יצא הקפידא בהנקודות דייקא בתיבות "הגפן" ו"הגשם" שיהיו בסגול, כי טעם אחד לתרווייהו. ודו"ק. וכו' ועכ"פ, פנים מסבירות יש להענינים אשר צדיקים ילכו בס, מה שלא ניתן לסתם בני אדם לעשות שינויים כפי העולה על רוחם. עכ"ל. וכן שמעתי משם הגר"ח זוננפלד שאמר כי אף אם ע"פ הדקדוק צריך לומר בקמץ, אין לומר בקמץ כדי שהשי"ת לא יקמץ לנו הגשם אלא יתן בשפע⁶⁷.

67) ועיין להגר"י צובירי בספרו "ויצבור יוסף בר" (ח"ב פרק חמישי סימן ג) שהביא דברי הרמ"ק בסידור "תפילה למשה" והוסיף נופך משלו לבאר כי ע"פ הסוד יש לומר הגימ"ל בקמץ, עיין שם. ואני לא זכיתי להבין דברי קדשו, ואף הראיתי דברים אלו לאיזה תלמידי חכם ומקובל עצום, ואמר לי שלא זכה להבין דברי קדשו. ומכל מקום, יערב לו טעם זה שכתב להצדיק את מנהג בני תימן כפי דבריו (אף שלכאורה זה סותר למה שידוע כי בתפילה אין להם לתימנים הכללים שיש במקרא, הן הכלל של "נסוג לאחור" והן הכלל של "מבטלי אהו"י", ומאי שנא הא דנקטו כהכלל שבמקרא?!), אבל אין בכוחו להכריח את הספרדים לעשות היפך ממנהג אבותיהם מימות עולם

יישוב ע"פ הדקדוק על כל טענות המשיגים
האמת שהיינו יכולים לסיים בדברים אלו, שכאן בנוסח ברכת "הגפן" זה שונה מכללי הדקדוק המקראי, מפני שיש בו טעם ע"פ הסוד. מיהו, בדברים אלו אנו מיישבים רק את ברכת "הגפן" ואף גם את "הגשם", ואולי גם את "החסד" שדינם שווה, כנ"ל. אבל מה נענה על עוד עשרות תיבות (כדלקמן) שנמצאים בסידור התפילה שאף שהם בהפסק הם בסגול ולא בקמץ? האם נאמר שבכולם יש טעם ע"פ הסוד?

לכן נחזור לדברי הרש"ס וטענותיו נגד מנהג העולם לומר "הַגָּפֶן", ובס"ד נסביר מהלך שונה מכל הנזכר לעיל, ובזה נתיר את כל קושיותיו וניישב את כל השינויים שיש בסידורים שלנו, הנה דבר מוסכם הוא שבמקרא — הלכה למשה מסיני — יש הבדל בניקוד בין אמצע משפט לסוף משפט או אתנח או זקף קטן (לפעמים), וכמו שכתב רבנו זיע"א לעיל, אלא דמה שהוסיף וכתב: ומאחר שמצאנו שקדמונינו ז"ל מתקני הברכות והתפילות הלכו תמיד בדרך לשון הפסוק, שכאשר בא להם שם מן השמות של שני סגולין במקום הפסק נקדו קמ"ץ במקום הסגול הראשון, כגון בברכת שחרית "שלא עשני עֶבֶד" "אשר הכין מצעדי גְּבִיר" וכו'. עכ"ל. לדידי לא סבירא

לי, אף שמצינו לבד משתי ברכות אלו עוד כיוצ"ב בסידורי הספרדים, כמו: "אל יחסר הַמָּזֶג" (אל תעשה עמנו), "חופש כל חדרי בֶּטֶן" (מה נאמר), וכן "לכבוד וּלְתַפְאֶרֶת" (ברכות ההפטרה), וכן "לעמוסי בֶּטֶן" (ברכת הלבנה), "צללי עֶרֶב" (סליחות לעשרה בטבת) [אף שסמוך לו נקדו באותו דוגמת הפסק "בְּחֶרֶב" "שֶׁפֶר" "הַנֶּגֶף"]. [מה שאומרים "כי הכל הִבֵּל" (הנאמר בנוסח "לעולם יהא אדם") אינו אלא פסוק בקהלת (ג, יט), ואינו בכלל].

ראיות שלא בכל התפילה הלכו ע"פ הכלל של אתנח וסוף פסוק כבמקרא

מיהו, בא ואראך שמתקני הברכות והתפילות לא הלכו תמיד בדרך לשון הפסוק, כי הנה מנוקד אצלנו בסידורי הספרדים לדורותיהם: "מעדות שֶׁקָר" (תוספת בסיום ברכות השחר), "מחציתו בבוקר ומחציתו בְּעֶרֶב" (קרבנות), "מתנה אחת מהן מְעַפְכֶת" (איזהו מקומן), "אלו ואלו נשרפין בבית הַדֶּשֶׁן" (שם), "וקל כְּנָשֶׁר" (יהודה בן תימא), "תהלה וְתַפְאֶרֶת" (ישתבח), "ואמונתו לעד קִיָּמָה" (אמת ויציב), "משיב הרוח ומוריד הַגֶּשֶׁם" (בעמידה), וכן "מכלכל חיים בְּחֶסֶד" (בעמידה), "חיים חן וְחֶסֶד", "אהבה וְחֶסֶד" (שים שלום), "גבורים לעמוד בְּפָרֶץ" (אנשי אמונה) [אף שבאותו הפרק כדוגמתו נוקד

לומר "הַגָּפֶן" [ועתה ראיתי שגם בכת"י תימנים אין הדבר מוסכם, עיין בהקדמתו של הג"ר יצחק רצאבי להגדה של פסח "פרי עץ חיים" עמוד 12 שנמצא כתי"ק של ר' יודא בן יוסף גזפאן, משנת בצ"ט לשטירות, התקמ"ח ליצירה, שניקד הגימ"ל בפתח שהוא סגול במבטא התימני, עיין שם. וכן הביא הג"ר דוד צבי הילמן בקובץ בית אהרן וישראל (גליון לח, עמוד קכג אות יא) שבתכלאל המיוחס לרבי שלום שבזי וכן בספר חופת חתנים כמנהג עדן ובסידור תפילת החודש נוסח עדן מנוקד בסגול. ע"ש. ועתה ראיתי שגם הג"ר משה עמר מבני ברק עמד בפתגם דנא בירחון "זכור לאברהם" (תשנ"א עמוד תעד) והביא כמה מכת"י תימנים עתיקים שנקדו הגימ"ל בסגול, וראיתי שזכינו שנינו לכוין לאמת, עיין שם].

החילוק בין המקומות שהם בדרך המקרא ובין כל המקומות שהם לא בדרך המקרא אלא שחובה עלינו א"כ ליישב את כל אותם מקומות שכן הלכו בדרך לשון הפסוק, לנגד במקום הפסוק בקמץ וסגול, כפי שהבאנו כל הדוגמאות לעיל: "המכין מצעדי גִּבְר", "שלא עשני עֶבֶד", "אל יחסר הַמְּזֶג", "חופש כל חדרי בֶּטֶן", "לכבוד וּלְתַפְאֶרֶת", "לעמוסי בֶּטֶן", "צללי עֶרֶב" [אף שסמוך לו נקדו באותו דוגמת הפסוק "בְּחֶרֶב" שֶׁפֶר "הַנֶּגֶף"]. ואמינא ולא מסתפינא כי מנקדי התפילות הלכו ע"פ מה ששמעו מהזקנים והחכמים וכפי שהיה שגור בפיהם ובפי רבותיהם, וברור כי פעמים רבות היו פסוקים מיוחדים שגורים בפי העם, ועד לא מזמן היינו שומעים את הזקנים והחכמים שגדלו בעיר העתיקה או בחוצה לארץ, שאף בשפת דיבורם היו משלבים לשונות ומליצות עֶרְבִים מהמקרא, כך שזה נהיה כשפת דיבורם השוטף. אשר על כן אם אנו מוצאים שנקדו ניקוד משונה ממה שמצוי בסידור, צריכים אנו לשער כי כך היתה שפת דיבורם, ולעניינו, אם שגור בפיהם לשון הפסוק "מה' מְצַעְדֵי גִבְר" (משלי כ, כד) [אף שיש פסוק דומה ובו מנוקד "גִּבְר"], הרי ברור שינקדו כך בנוסח הברכה של "המכין מְצַעְדֵי גִבְר". וכן אם שגור בפיהם לשון הפסוק "אל יִחְסֹר הַמְּזֶג" (שיר השירים ז, א), הרי ברור שינקדו כך בנוסח התפילה "אל יחסר הַמְּזֶג". וכן אם שגור בפיהם לשון הפסוק "חופש כל חדרי בֶּטֶן" (משלי כ, ז) וכן כל "חֲדָרֵי בֶטֶן" שבמקרא,

בניקוד הפסוק "אֲבָדוּ", "מטה כלפי חֶסֶד" (תמנהנ), "אל ימשול בנו קֶצֶף" (והוא רחום), "תכרע כל בָּרֶךְ" (עלינו לשבח) [אף ששם בכל הסמוך לו כדוגמתו כולם בניקוד הפסוק "יִפְלֹו" "יִתְּנוּ" "מְלָכֹתֶיךָ"], "שתהא מְנַטְפֶת", "ואפילו היא של חֶרֶס", "שתהא שוֹאֲבֶת", "כחס על הַשֶּׁמֶן" (במה מדליקין – וכן הוא הדרך בכל המשניות של סעודות שבת), "ואשתו הַיּוֹלֶדֶת" (בברכת המזון), "אשר קידש ידיד מְבֻטָּן" (בברית), "וחגיגת הַרְגֵל" (ותודיענו), "ככרי כֶּסֶף" ⁶⁸, "באמרי שֶׁפֶר" (מי כמוך), "אכל הארבה בְּמֶרֶץ" "ועומדים בְּפֶרֶץ" [אף שבאותו הקטע יש בכל סיום גם "הָאֶרֶץ", כי העיקר בעיני המנקד היה הסיומת של "רֶץ"] (סליחות לצום גדליה), "דלקני אויב בְּחֶרֶב", "נחלת צבי שֶׁפֶר, ובו הוחל הַנֶּגֶף" (סליחות לעשרה בטבת), "בצאתי מִפֶּרֶץ, בא נחש עלי דָּרֶךְ" (סליחות לתענית אסתר), "ותצילנו מכף כל אויב ואורב בְּדֶרֶךְ" (תפילת הדרך).

הרי לפניך בבירור שמתקני התפילה לא הלכו בדרך לשון הפסוק, והטעם לכל זה ברור, וכמו שהארכתי בכל המאמר להוכיח בבירור שנוסח התפילה אינו רק לשון המקרא אלא מעורב עם לשון חז"ל הארמי, וכך גם בנידון ניקוד התפילה – לא הלכו בכל הכללים של לשון המקרא, אלא ישנם דברים שהלכו בהם כפי הדיבור של בני האדם, וכלל זה של אס"ף [=אתנח, סוף פסוק] שמשתנה לקמץ במקום סגול, שהוא הלכה למשה מסיני, אינו אלא בלשון המקרא בלבד ולא בלשון בני אדם ולא בלשון התפילה.

68) אצלי בסידור תקנתי ל"כֶּסֶף" ע"פ דעתו של הנאמן, שהייתי נועץ עמו בזמנו, ברם מעתה אנכי חוזר בי לנקד "כסף" בסגול, מפני שהוא על משקל הפסוק "עשר כֶּפְרֵי כֶּסֶף" (מלכים-ב ה, ה).

הרי ברור שינקדו כך בנוסח התפילה "חופש כל חדרי בטן". וכן אם שגור בפייהם לשון הפסוק "לכבוד ולתפארת" (שמות כח, ב; שם, מ), הרי ברור שינקדו כך בנוסח התפילה "לכבוד ולתפארת". וכן אם שגור בפייהם לשון הפסוק "כי ינטו צללי ערב" (ירמיהו ו, ד), הרי ברור שינקדו כך בנוסח התפילה "צללי ערב".

לא נותרו לנו רק שני מקרים שבהם נקדו באופן שלא ניתן לומר שכך היה שגור בפייהם, האחד מה שאומרים בנוסח הברכה "שלא עשני עבד", והשני מה שאומרים בנוסח ברכת הלבנה "לעמוסי בטן", ואדרבה לשון הפסוק הוא "העמסים מני בטן" (ישעיהו מו, ג). בבדיקה קצרה שעשיתי מצאתי כי במחזור העתיק "מחזור ארם צובה" (וינציאה רפ"ז) באמת מנוקד שם "שלא עשני עבד" וגם "לעמוסי בטן", הרי מזה ברור לנו שהניקוד של "עבד" ו"בטן" אינו אלא תיקון של בעלי המקרא, ונשתרש בכל הסידורים. [וכמו שכתבתי בסליחות גבי נוסח "תשעה תפילתי ולשיח רנתי" שהוא תיקון בעלי המקרא. ואמנם לא רציתי לבלבל את הציבור ולהחזיר עטרה ליושנה, אף שעז רצוני לעשות כן כדי להוציא מליבם של טועים, ועוד חזון למועד. מכל מקום, אני לעצמי אומר את הנוסח המקורי והמתוקן "שלא עשני עבד" "לעמוסי בטן", וכן בסליחות "תשעה תפילתי ולשיח רנתי". וההולך בדרך זו ילך בטח שקט ושאנן כמנהג אבותיו].

הד"ת בקמ"ץ מפני ההפסק. וכן למ"ד של "להבחין בין יום ובין לילה", ובברכת "אתה חונן לאדם דעת" שהדל"ת בפת"ח חתמו "חונן הדעת" הדל"ת בקמ"ץ מפני ההפסק, והרבה כאלה — הנה, לעת עתה לא בדקתי בסידורי אשכנז אלא בדקתי רק בכמה מסידורי ספרדים העתיקים ולא מצאתי כדבריו, אלא תמיד נקדו בפתח, גם בסיום משפט. ואין ספק שמה שנמצא בסידורים חדשים יותר שנקדו בקמץ (גם לא בכל המקומות שצריך), זה אינו אלא מעשה ידי מגיהים שהעתיקו מסידורי אשכנז, ולא ידעו כי רעות הנה, מפני שאין הם מבחינים בין קמץ לפתח, ואין נפקא מינה בין קריאת הפתח לקמץ, ולא ראו בזה רעותא לעשות כן לשופרא דמילתא. וגם במקומות שיש שינוי בהטעמת המלים, כמו "אתה" שבסיום משפט שקריאתו מלעיל, יש לומר דלעולם הקריאה היתה מלעיל בהפסק, כנהוג אפילו בהפסק קטן, אף שהאל"ף היתה מנוקדת בפתח, כמו שמצינו במקרא רבים כיוצ"ב, כמו (תהלים ב, ז): "בְּנֵי אֶתָּה", שהוא בפתח ומלעיל. ובאו המדפיסים הבאים אחריהם ושינו זאת לקמץ לשופרא דמילתא, שידעו ויכירו שהוא מלעיל. וכך גם אני עשיתי אחריהם בסידור "עוד יוסף חי", ולא ראיתי בזה גריעותא וסתירה לניקוד "הגפן".

מה שהשוו חז"ל קריאת שמע ותפילה, אין זה אלא שבשניהם חייבים לכוין

גם מה שכתב הרש"ס — אמנם בדרך "אפשר" ו"נראה" — שהטעם שהלכו מתקני הברכות והתפילות אחר לשון הפסוק בעניינים כאלה, מפני שלשון "מקרא סופרים" הנזכר בגמרא כולל כל קריאה, בין בתורה בין בתפילה, כי גם התפילה היא מן

בכל סידורי הספרדים העתיקים לא נקדו ע"פ כללי האתנח וסוף פסוק כבמקרא

גם מה שהביא הרש"ס כראיה לנידון דידן שבסידורים נקדו "על נטילת ידים"

סילוף דברי חז"ל שאמרו במידות של שליח ציבור "שיהיה בקי בתנ"ך"

וגם מה שרצה הרש"ס להוכיח כדבריו ממה שאמרו בתענית (דף ט"ז ע"א) במידות ש"ץ: הגון ובקי לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים. ופירש"י: ורגיל לקרות וכו' — שיהיו הפסוקים של התפילה סדורין בפיו. וא"כ מאחר שאנו חייבים להזהר ולדקדק בפסוקים שבתפילות, מוכח מזה שגם בשאר התפילות שהם לשון חכמים יש לדקדק בהם בכל הדקדוקים הנ"ל, כי כולם הם בלשון הקודש, אשר חובה עלינו לדקדק בו ושלא להשחיתו חלילה (וכן כתבו עורכי "איש מצליח") — אחהמ"ר לא קרב זה אל זה, וחבל שלא המשיך לצטט את לשון הגמרא "ובקי בכל הברכות", הרי לשון רש"י צועק "הפסוקים של התפילה", מה יותר ברור מזה שהכוונה לפסוקים המובאים לרוב בכל התפילה, הן פסוקי דזמרה והן פרשיות הקרבות ועוד, והוסיפו חז"ל שגם בקי בכל הברכות, זאת אומרת כל ברכות קריאת שמע ותפילת העמידה שאינם בכלל "פסוקים של התפילה". מה גם, הבקי ורגיל בלשון המקרא בדקדוק, מלעיל ומלרע שוא נע ונח וכו', יש לו תועלת רבה גם כן בקריאת שאר התפילה שתקנו אנשי כנסת הגדולה.

ומה שהביא הרש"ס בסוף דבריו ראייה מדברי הראב"ע (בקהלת ריש סימן ה) וכו' — כבר כתבנו אודותיו לעיל, קחנו משם.

אין להביא ראייה מניקוד "אָרֶץ"

וגם מה שכתב הרש"ס בהמשך דבריו להוכיח כי כמו שנקדו "אפסי אָרֶץ" בקמץ הוא הדין בכל מקום, אין מזה ראייה, כי אכן כך מנהג הלשון והדיבור אצל בני

התורה, כדאיתא (בב"ק פרק ח' דף צ"ב ע"ב, ובב"מ פרק ט' דף ק"ז ע"ב): "ועבדתם את ה' אלהיכם וגו' — זו ק"ש ותפילה. הנה הושוו בדבריהם ק"ש ותפילה, ונראה מזה שכשם שבק"ש שהם פרשיות התורה נשתנה הפת"ח והסגול"ל לקמ"ץ במקום הפסק, כן ראוי גם בתפילה שישתנה וכו' — אחהמ"ר אין הנידון דומה לראיה, מאחר שאמרו על זה "הלכה למשה מסיני" הרי ברור שזה נאמר רק על התורה, רק השאלה היא אם גם חז"ל קבלו זאת בסדר התפילה, וכבר הוכחנו לעיל כי לשון חז"ל שונה מלשון המקרא, ולא קבלו דברים אלו שנאמרו רק כלפי המקרא. ומה שדרשו חז"ל "ועבדתם את ה' אלהיכם" זו קריאת שמע ותפילה, מפני שהם עיקר התפילה והרי הלכה פסוקה היא (טור שו"ע סימן סא וסימן צח) שבשני מקומות אלו חייבים לכיון יותר מכל התפילה, ואם לא כיון בהם לא יצא ידי חובה, ולכן דרשו עוד (תענית ב ע"א): "ולעבדו בכל לבבכם" — וכי יש עבודה בלב? אלא איזו היא עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפילה. אבל אינו נוגע לנידון של "מקרא סופרים" הנזכר שהוא הלכה למשה מסיני ולא "משפט הלשון" כנ"ל.

וגם מה שהאריך הרש"ס להוכיח שצריך לדקדק בכל התפילה כמו בקריאת שמע, וא"כ שוים הם בכלליהם — אחהמ"ר, לא ראי זה כראי זה, כל מה שהזהירו אינו אלא על דקדוק בלשון, קריאה נכונה וביטוי המלים כראוי, כמו שאמרו בירושלמי (ברכות ב. ד) שצריך להתיז סמ"ך של "כי לעולם חסדו", דהיינו לבטא היטב את הסמ"ך, אבל אינו ענין ל"מקרא סופרים" הנזכר שהוא הלכה למשה מסיני ולא "משפט הלשון" כנ"ל.

"הַגָּפֶן" בקמץ, כדברי בעלי המקרא וכו', וכיון שדבריו חביבים עלי, כדרכונות וכמסמרות נטועות, אני מעתיק את כל דבריו אות באות, וז"ל: והנה אודיעך טעותו וטעות הנמשך אחריו בלי שים לב, שחשב שזה הוא משפט לשון הקודש, כמו שכתב המגיה הזה, ואין הדבר כן אלא שהוא משפט כתבי הקודש והמקרא שבאו בהם הטעמים, ואין ההעמדה גורם את הקמץ כמו שכתב הוא, שהרי הזקף קטן הוא ג"כ מעמיד ואין בו כח להפוך את התיבה מסגול לקמץ. ותדע שאין זה משפט הלשון, שהרי מצאנו תיבות רבות ממשקל פֶּעַל שלא נשתנו, כגון: תָּבֵן, צָדֵק, שָׁכֵם, מָלַךְ, וזולתם, כמ"ש כל המדקדקים, והטעם הוא, שכך באה הקבלה על קצתם שישתנו והשאר לא ישתנו. וכ"כ הראב"ע בפרשת שמות [פירוש הארוך ה' ז ד"ה ללבון] וז"ל: ודע שיש שמות שלא נשתנו באס"ף וכו', כמו: צָדֵק [דברים טז, יח], והנה כן תָּבֵן [שמות ה, ז], וטעמם לא נודע, רק כן נמצאו. עכ"ל. וגם באלו שנשתנו נמצאו הרבה סגול באס"ף, וכן קמץ בזקף קטון, ובאו כן בקבלה. וא"כ רבותינו שֶׁלְמַדְוֵנו שתיבת גָּבֵר וְעָבָד היא בקמץ ולא לְמַדְוֵנו כן בתיבת הַגָּפֶן, להם נשמע שהם בעלי הקבלה. ומה שכתב [הישרש יעקב דף יד ע"ב] ומי יתן ואדע מה נשתנת ברכת היין וכו'. אשיבהו לפי שטתו, שזה נולד לו מקוצר השגתו בדבר שהוא פשוט, שידוע הוא שברכות השחר כשנתקנו — נתקנו כל אחת בפני עצמה, וכמו שאמרו [ברכות דף ס ע"ב]: כד שמע קל תרנגולא וכו', כד סיים מסאני וכו', וכן כולם. אלא שעכשו נהגו לסדרם זו אחר זו וכמ"ש הפוסקים, וכיון שתחילת תקנתם היתה כל אחת בפני עצמה הו"ל כאס"ף, ולכן אומרים גָּבֵר וְעָבָד אבל ברכת "פרי

אדם עד היום לומר "אַרְץ" רק בסמיכות, כגון "אַרְץ ישראל" וכדומה, אבל במקום שאינו נסמך אין אומרים "אַרְץ" אלא "אַרְץ", וזו הסיבה שלא תמצא בסידור יוצא דופן בזה, אף שבמקרא יש יוצאים דופן, יש "אַרְץ" גם במקום שיש טעמים משרתים, ויש "ארץ" גם במקום שיש טעמים מפסיקים, כנודע. ומה שהקשה מברכת "המוציא לחם מן הָאָרֶץ" שהוא בדומה ל"הַגָּפֶן" וכו' — אחהמ"ר אינה ראייה, כי תיבת "הארץ" בה"א הידיעה, לעולם היא בקמץ סגול ואפילו בסמיכות, ולא נמצא במקרא צורת "הָאָרֶץ", וזה פשוט. וכן העיר עליו כזאת בקובץ צפונות (גליון יח, עמוד קיא בתגובות), עיין שם. וכן העיר עליו הגר"ד שלוש בירחון אור תורה (שנת תשל"ג סימן כט, הערה 5), עיין שם.

אתה הראת לדעת כי יש לדחות את כל אשר כתב הרש"ס, ואין שום הכרח ושום ראייה לומר "הַגָּפֶן" ואף לא ללכת בכל נוסחי הברכות והתפילות ע"פ הכלל שבמקרא, שבכל אס"ף נהפך הסגול לקמץ או פתח לקמץ, כי לשון חכמים לחוד ולשון תורה לחוד.

דברי הרב "יסוד הקיום" לסתור כל דברי הרב "ישרש יעקב"

והנה בשנת תשס"ה זכינו ויצא לאור הספר אשר מרן החיד"א סמך עליו בענין ניקוד "נקדישך" וכיוצא בכ"ף הכינוי בשוא [ועיין לעיל הערה 31 מה שכתבנו אודותיו], הלא הוא ספר "יסוד הקיום" לג"ר בנימין אספינוזא, ובו בפרק (פרק ו, דף קב) הוא עונה — ככל הדברים הנ"ל שכתבנו בס"ד — על מה שכתב בספר "ישרש יעקב" שצריך לומר

הגפן" היא סמוכה לקידוש או להבדלה וכן אמרו בפרק ערבי פסחים (דף ק"ו ע"א): מיכדי כלהו ברכות "בורא פרי הגפן" בעי למימר ברישא וכו'. ואם כן, כיון שהיא סמוכה לברכה שאחריה אומרים הגפן בסגול, ואע"פ שלפעמים אינה סמוכה — לא רצו לשנות בברכות, וכמ"ש לקמן. ועל זה נאמר [קהלת ז, טז]: "ואל תתחכם יותר למה תשומם". וכל זה כתבתי לפי שטתו, אך לפי האמת אין להכריח בברכות שיתחייב לומר מהן כאמור.

ומה שהגזים המהביל הזה לומר [שם]: ואיני יכול לשער מאין באה לנו שגיאה זו, אלא שאני חושב וכו', והוא היה סבת המכשלה הזאת. עכ"ל. גם פה שונה באולתו לתלות את הדבר במלמדי תינוקות כדרכו, והם דברי שטות, שברכה זו נאמרת בפומבי ובפרט בהבדלה הנאמרת בבית הכנסת וכן בברכת הנישואין, ומלה שנאמרת בפני כל הקהל וחכמיהם וברוב המקומות אומרים אותה החכמים, ומה לו ולמלמדי תינוקות לדבר עליהם תועה, שנקראים "מצדיקי הרבים", כמ"ש רז"ל [בבא בתרא דף ח ע"ב]? וכונתו ברורה בזה, שתלונתו על החכמים כדרכו, והוא סבת המכשלה שרוצה להכשיל את ההמון כאמור, והרי שחשב מי שאינו אומר מהן שגיאה ומכשלה.

ומה שהביא מההיא דנדרים [דף לו ע"ב] וכו' מקרא סופרים וכו'. זה גרם לו מיעוט ידיעתו, שאחז דרך נשים ועמי הארץ דמסרכו ומדמו מלתא למלתא, דמי לא ידע בכל אלה שהטעמים הם הלכה למשה מסיני, ואיך ילמוד מזה שהגפן הוא משפט הלשון שסיים לומר "ולכן ראוי לדקדק בזה וללכת אחר משפט הלשון"? ועוד, דמהיית דנדרים אדרבא משמע איפכא, שאינו משפט

הלשון, ולכן הוצרכו להלכה למשה מסיני. ואם איתא שהוא משפט הלשון — למה לי הלכתא? היתכן לומר שמה שאנו אומרים לזכר פקד ולנקבה פקדה לרבים פקדו הוא הלכה למשה מסיני? ! האי ודאי בורכא הוא. וא"כ נמצא שהוא מביא ראיה לסתור שהקמץ באס"ף אינו משפט הלשון.

ועוד בא וראה שגילה דעתו בזה שלא ידע משפט הלשון. הסכימו כל המדקדקים לשקול השמות על משקל פֶּעַל כדרך הפעלים, ולשלמים מצאו להם י"ג משקלים: פֶּעַל פֶּעַל פֶּעַל פֶּעַל פֶּעַל פֶּעַל פֶּעַל פֶּעַל פֶּעַל פֶּעַל פֶּעַל פֶּעַל פֶּעַל קמץ ע"א והלאה, ואם איתא כדברי המבלבל הזה שמשפט הלשון גֶּפֶן וְגֶשֶׁם, אם כן היה להם להביא אותם במשקל פֶּעַל עם אָן וְתֹן וְעוֹל וזולתם, ואז נגזור שאותם שבאו בשש נקודות יצאו מן הכלל, כדבריו, אך ממה שראינו שכל המדקדקים דברי הנביאים פה אחד להביא גֶּפֶן אֶרֶץ גֶּשֶׁם במשקל פֶּעַל בשש נקודות, משמע להדיא הפך דבריו, שמשפט הלשון הוא גֶּפֶן, ומה שבא בקצת מקומות גֶּפֶן באס"ף, הוא לאיזה טעם. ואע"פ שכתב הרד"ק במכלול [דף קן ע"א] במשקל פֶּעַל, שרוב משקל זה נשתנה. מכל מקום, אם תצרף עם אותם שלא נשתנו גם אותם שבאו סגול באס"ף, כמ"ש הרד"ק, יהיו הרוב שלא נשתנו. נקוט מיהא, שכשהוא בקמץ שנוי קרו ליה כל המדקדקים, דמשמע דמשפטן הוא פֶּעַל, וזה המבלבל עשה העיקר טפל והטפל עיקר. תדע, שמשקל זה אם תדקדק תמצא רובו אינו משתנה, ואפילו המועט בא בקצת מקומות כמשפטו בסגול, ואותם שנשתנו הוא לטעם כמוס אצל רז"ל, ולכן האומר גֶּפֶן לא יצא ממשפט הלשון, והמשנה אינו אלא טועה, ותבת עֶבֶד וְגִבֹר אפשר שיש לרז"ל טעם בהם.

לי שמדמין שדבר זה נעשה ע"פ הדקדוק במקרא ומשם נלמד למקומות אחרים, ואני אומר שדבר זה אינו מוכרח ע"פ הדקדוק שישתנה תמיד כל סגול באתנחתא וסוף פסוק, ומה שתמצא משתנה אינו כי אם במקרא ע"פ המסורת, כי יש הרבה סגול מזה המין, רוצה לומר, במלה שמשקלה כזה אינו משתנה לקמץ באתנחתא וסוף פסוק, כמו "מלך" "פלא" "צדק" "תבן" ודומיהם, דוק ותשכח. וא"כ, בברכות ותפילות למה ישתנה הניקוד? ! כי מה סוד או מסורת יש לשנותו? ! ועיין בספר ערוגת הבושם (פרק ד') ותראה כי דבר זה של שנוי הסגול לקמץ בסוף פסוק ואתנחתא אינו מוכרח ע"פ הדקדוק, כי אם שיעשהו המנקד הראשון בקבלה ע"פ המסורת במקומות שקיבל. וכן נראה מספר לוי חן (שער ב' פ"ה), וכן מדברי הראב"ע בספר צחות (שער א'). וא"כ, למה נזוז ממה שקבלו והעתיקו הראשונים? ! לכן הספרדי המשנה מהניקוד שקיבלו אבותינו הוא מהמתמהין וידו על התחתונה, ושולם על ההולך בתומו ומדבר כלשון עמו. עכ"ל.

וכן כתב הג"ר שם טוב גאגין בספר "כתר שם טוב" (ח"א דף ריא אות רסא) לתת טעם לניקוד הסגול, וכלשונו: משום שהברכות נתקנו ע"י חכמי התלמוד, והם לא היו כ"כ מדקדקים בדקדוקי עניות. עיין חולין קלז ע"א. עכ"ל, ע"ש. וכ"כ הג"ר יוסף משאש בספרו אוצר המכתבים (מכתב אלף תשסה) שכן הוא מנהג מרוקו בחו"ל שאומרים בסגול והטעם שלא הלכו ע"פ כללי המקרא מפני שהברכות לשון חכמים הוא, וכדאמרן בס"ד. וסיים שם בזה"ל: בפי הכל כל יהודי מרוקו וחכמיהם ורבניהם, וכל יהודי אלגיריין ותונס, וגם פה כל האשכנזים והספרדים, מבטאים הגימ"ל בסגול, ורק

הרי לך שמשפט המגיה מעוקל ומשקלו גרוע, ולא ידע מהו "משפט הלשון", ותואנה הוא מבקש לבטל דברים המקובלים, ותונבא הוא דאחדיה וביעתתו רוח היהורא והגאווה להפוך דברי חז"ל, וכל ישרה כמו פיו יעקשנה עֵוָה עֵוָה עֵוָה יְשִׁמְנָה, וכבר השבתי על המתמיהים שקדמוהו על תיבת "פרי" שנתחכמו לקרות הפ"א רפה שלא ידעו דרכי הדקדוק ... כללו של דבר, שהמגיה הזה עושה חדשות בעל מלחמות. ואין לומר בזה שיותר טוב לקרות "פרי הַגָּפֶן" ואין היזק בזה. ליתא, דעל זה נאמר "כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים אינו אלא טועה". וכמ"ש מרן ז"ל בהלכות ר"ה [סימן תקצא סעיף ז] על האומרים "ועקדת יצחק לזרע יעקב תזכור". והלא דברים ק"ו, ומה אם במוסיף ביאור אע"פ שאינו משנה כלום נקרא "משנה וטועה", מה שם נבחרה לנו להופך ומשנה ומבלבל יותר ממאתים תיבות בתפילות מבלי טעם וריח, כי אם בעשותו לרוח משקל, וכמו שהשבתי על כל אחת ואחת, וצדק החכם במה שכתב באחד משיריו וז"ל: "גאה לב למדון, יבקש בזדון. לחרחר להדליק, להבעיר בערה. ישרה יעקש, ישנה ישבש. בנוסח תפילות, לבער בערה". עכ"ל. ושכח לאל שזכיתי לכוין לדעתו הרמה בכמה דברים, ומה שלא ידע להשיב — זכיתי בס"ד להשלים וכדלעיל.

דברי חכמי הספרדים נגד מי שרוצה לשנות ולומר "הַגָּפֶן" בקמץ נגד המנהג

וכדברים הללו ראיתי לג"ר כליפא אבן מלכה מחכמי מרוקו, הובאו דבריו בקובץ "זכור לאברהם" (תשנ"א עמוד תעה), שכתב על אלו הסוברים שצריך לתקן בנוסח התפילה בנוסח המקרא, וז"ל: נראה

מיעוטא דמיעוטא המותנעים הם שמבטאים אותה בקמץ, להראות שהם מדקדקים. ויש שאינם יודעים בדקדוק מאומה ונתלים בקמץ וקופצים בראש. ועוד זה שבועות מספר בא לידי המועתק אצלי מה שמצאתי כתוב בכ"י של אבא ע"ה בלוח ספר תפילה וז"ל: ברכת "בורא פרי הגפן" גם הגימ"ל בסגול, שלא כדקדוק המקרא, דהו שש נקודות לרמוז על שש זמנים שמקדשין על היין, והם: מילה פדיון חתונה קידוש בשבת ויו"ט הבדלה כוס של ברכה. עכ"ל. וכ"כ בספר עלי תמר (נדרים פ"ו ה"א, דף שיד), עיין שם באורך.

וכך כותב הג"ר יצחק חזן בספרו יחזה דעת (ח"ב א"ח סימן כח) בהשגותיו על ספר "חמדה גנוזה" לג"ר דוד שלוש (דלעיל), וסיים בזה"ל: וממוצא דבר נלמד ל"הגפן" שאע"פ שלא מצאנו בכל המקרא "הגפן" בסגול כי אם בקמץ [בהפסק], מ"מ כיון שנתקבלה נוסחה זו אצלנו מימי אבותינו ואבות אבותינו נ"ע, וכל הספרים שנמצאו בידינו מימי קדם כולם כתובים בסגול, למה שנשנה מנהג אבותינו. עכ"ל. וכ"כ עוד בספרו הנ"ל (ח"ג א"ח סימן ט), עיין שם. וכ"כ בקצרה ידידי הג"ר דוד יצחקי ב"ארשנו רעננה" (הגהות על הספר "לוח ארש" סימן תמא), עיין שם. וכן פסק הג"ר דניאל פלבני בספרו מעדני דניאל (סימן רעא, דף נג) שצריך לומר בסגול.

מנהג חסידי אשכנז לומר "הגפן" בסגול
וכך נהגו ג"כ כמה מגדולי חסידי אשכנז לומר "הגפן" בסגול ולא בקמץ, כמו הג"ר ברוך פינחס מסקאליע מחבר ספר "זרע ברוך" (כמובא בספר "זרע ברוך" דף לח; ובקובץ באר יצחק גליון ב' ו' שבט תש"ס, דף עג, אות לח ואות עו). וכמו הג"ר יוחנן טברסקי, הרבי מטאלנא, כפי שראה בחצר הקודש סטרטין, כמובא

בספר תנחומיך ישעשעו נפשי (עמוד 1851). וכך כותב ג"כ הג"ר יהושע סג"ל דייטש אב"ד קטמון ירושלים (ברכות החיים שם דף נג) וז"ל: וצדיקי סטרעטין בפרט ועוד כמה צדיקים בכלל אמרו תיבת "הגפן" בנקודת סגול גם האות גימ"ל. עכ"ל. וכך כותב הג"ר יחיאל יהושע רבינוביץ בנו של האדמו"ר מביאלה (ברכות החיים חלק ד דף נ) וז"ל: היות שכ"ק מרן אאמו"ר שליט"א נהוג ומקפיד לאמור "משיב הרוח ומוריד הגשם" בסגול, וכן מקובל אצלנו מאבותינו רבה"ק זי"ע לבית ביאלא לאמור גם בברכת "הגפן" סגול תחת הגימ"ל, ע"כ נתבקשתי מידידנו הנ"ל לכתוב למע"כ טעם הדבר וכו'. עכ"ל. ועיין בספר מנהג ישראל תורה (ח"א סימן קיד) שהביא ג"כ ממנהגם של גדולים אלו שאמרו בסגול ולא בקמץ, והוסיף שכן הוא מנהג חסידי זידטשוב, עיין שם.

לסיום דברי הגר"י מאמאן שליט"א

וכ"כ הג"ר יהושע מאמאן בספרו עמק יהושע (חלק ה וחלק ו, קונטרס מצפה יהושע סוף פרשת וישב), ונסיים בדבריו הקדושים, וז"ל: הנה צטטתי דברי קדשו הנ"ל [של רבנו זי"ע א] להעיר לבבנו, כי כהיום הזה לצערנו הרב הרבה אנשים קופצים בראש ומחסרון ידיעה רוצים לשנות כמה וכמה מילים וכמה ענינים ממה שנהגנו מקדם קדמתא כמקובל בידינו מרבנותינו ע"ה, וצריכים הם לדעת כי לא זו הדרך ישכון אור, ועלינו לדעת כמה וכמה גדולים דברי רבותינו ע"ה שאמרו ברוח קדשם בפתגם קצר וקולע "כל המשנה ידו על התחתונה", והמקום ב"ה יאיר עינינו במאור תורתו הנפלאה, ויערה עלינו ועל כל ישראל אחינו רוח קדושה וטהרה, רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראתו יראת ה' טהורה העומדת לעד ולעולמים, אמן.

לסיכום:

- א. מנהג ישראל קדושים – כבר מבית שני, מכל העדות ומכל החוגים – לומר כ"ף הכינוי בשוא ואפילו לזכר, "נְקֻדַּת וְנִצְחָן" "מְטִיבָה" "יְשׁוּעָה" "מְלָכֻת" "תּוֹרָה", וכל כיוצא בזה, והוא ע"פ הדקדוק ואין בזה שום חשש, ואין לשנות ממה שנהגו רבבות אלפי ישראל, וכל סידור שמשנה מזה – ידו על התחתונה, ואין להתפלל בו.
- ב. מנהג ישראל קדושים, מכל העדות ומכל החוגים, לחתום "בורא פְּרִי הַגָּפֶן", בין בברכה ראשונה ובין בברכה אחרונה, וכן לומר "משיב הרוח ומוריד הַגֶּשֶׁם", וכן "בבית הַדָּשָׁן" וכיוצא בזה, והוא ע"פ הדקדוק ואין בזה שום חשש, ואין לשנות ממה שנהגו רבבות אלפי ישראל, וכל סידור שמשנה מזה – ידו על התחתונה, ואין להתפלל בו.

ברוך רחמנא דסייען מריש ועד כען

ועל אלה אני בוכיה, על דור יתום, שמניחין העיקר ולוקחים הטפל, ובפיהם ירצו שהם ידעו מה שלא ידעו הקדמונים, וכל ישראל טועים והם ידעו האמת, ולבי בוער באש והלך בצערותי, ואולם דק קנה זה יעצור עצרת הדברות, יהא רעוא קורא הדורות ישוב ירחמנו לפקוח עינים עֲנִיִּים והיו למאורות. ולולא כי אני כדאי הייתי גוזר גזירה דרב'ה על אלו המשנים, שיחזרו למנהג כל ישראל, ולא יסמכו על עצמם כי הם יורדי ים הדקדוק יותר מהראשונים. ומי שיש לו לב, אם בעל נפש הוא ינהג ככל ישראל ואל יוציא עצמו מן הכלל. ושומע לנו ישכון בטח, ישמע אל ויענם, והיה זה שלום מאת הצעיר וזעיר חיים יוסף דוד אזולאי ס"ט.

(מֶרֶן הַחֵיד"א ב"יוסף אומץ" סימן י)

הננו לצרף למהדורה זו שני מכתבים שנתקבלו במערכת בהקשר לספר הנוכחי

המכתב הראשון — תשובתו הנצחת של הג"ר יוסף חיים מזרחי שליט"א להערותיו של הרב יהודה חטאב שליט"א.

המכתב השני — והיא תגובה על הספר "התפילה והדקדוק" אשר נשלח למחבר ולא זכתה לתשובה עד היום. תודתנו נתונה לכותב היקר הי"ו.

ביקרא דאורייתא

מכון "שלהבת יוסף"

— מכתב א —

בס"ד חוה"מ סוכות תשע"ח – חוה"מ פסח תשע"ח

לכבוד ידידי ואהובי

הג"ר **יהודה חטאב** שליט"א

מחב"ס "מבין שמועה" ועוד

שלום וברכה וטובה

קבלתי את תגובתו בענין מה שכתבתי בספר "חזון יוסף" בקונטרס "ההשכלה והדקדוק קשר הדוק", מן השמים שמרו את כבודו ולא פרסמו את דבריך בירחון התורני "אור תורה" [ואף שכת"ר רצה לפרסם זאת בכל אופן, אמרת לי שקבלת את הוראתו של אריאל זנזורי שלא לפרסם], אף שהיו צריכים להיות שְׁשִׁים על דבריך כעל כל הון, כי לא ראיתי עד עתה מכל התגובות תגובה ראויה כמו שאתה כתבת, וזאת בתואנה שהרב מאזוז לא ראה את הספר עד עתה [אלא רק אמרו לו שחברתי ספר המוכיח שכל ההשכלה יצאה בגלל חכמת הדקדוק, ולכן אמר מה שאמר בדרשתו השבועית...], ואינם רוצים שיראה את הספר ואת תוכנו מחשש שמא יחזור בו, כי כך הוא אומר השכם והערב, שאין כמוהו במאה השנים האחרונות שחוזר בו... ואם יבוא אדם ויוכיח לו שהוא טעה הוא יקח את כליו עמו לבית המרחץ, ויכתוב לו "נהירו לעיניך" וכו' וכו'. ואולי לא רצו שיראה את הספר ויתחיל לקלל בדרשתו וזה לא נעים לשמוע ממרן פוסק הדור קללות וחירופים וגידופים וכו' [וזאת הסיבה שלא נותנים כניסה לשום אדם אל הרב, רק לאחר בדיקה שאין תחת ידו את הספר הזה, מחשש שמא יעבירו לו את הספר]. מכל מקום, אני חושב אחרת, שהסיבה לזה היא כי ישנם אחרים שרוצים לקבל את הקריידיט של מי יהיה הראשון ששייב מלחמה השערה... [ואכן לאחר מספר חדשים, או"ת לחודש ניסן תשע"ח, כתב הרב שמריה חדוק ברמ"ז הרומ"ז "להשיב" על דברי. וקול דברים אינ' רואה].

לענין המכתב הנכבד שהעברת לי לפני כשבוע, הנה אבוא להשיב על דברידך אחת לאחת, אבל קודם אעיר לך הערה חשובה, אמנם דיברנו בעל-פה כמה פעמים בבית הכנסת עזרא הסופר, אבל כמעט בכל פעם אמרתי לך שאל תכתוב דברים בשמי רק לאחר שאראה מה כתבת, אבל אתה לא עשית זאת אלא כתבת דברים בשמי שלא בדיוק כמו שאמרתי לך, כיון שהיו בע"פ, ומן השמים הצילוך - ואולי אותי - שלא נתפרסמו דברים שלא אמרתי. ואתה תחזה במכתב כעת את דברי באמת [וזאת הסיבה שאני לא אוהב לענות בטלפון, כי אח"כ אומרים דברים בשמי כפי איך שהם רצו לשמוע].

א. התעלמת מכל-וכל על החלק הראשון של הספר, שהוא בעצם החלק העיקרי, שלכן קראתי שם הספר "ההשכלה והדקדוק קשר הדוק", בניגוד למה שרציתי לקרא במחשבה תחילה שם הקונטרס "נְקִדְיָשָׁן וְנִעְרִיצָן" (אם כי נשאר שם זה בתחילת הספר), וזאת לבד מהטעם שהוא תגובה לקונטרס "התפילה והדקדוק קשר הדוק" של הרב מרדכי מזוז ראש ישיבת "כסא רחמים" בעמנואל [ולא הייתי מאמין שראש ישיבה צעיר לימים מזלזל ברב הראשי לישראל בדברי בלע ולעג וקלץ וליצנות שלא ראיתי כדוגמתם רק אצל הרב מאזוז בעצמו בשיחתו הידועה, אבל שם הוא עדיין לא היה הרב הראשי לישראל, ויש לנו לנהוג כבוד בחכמינו, אלו שנתקבלו על רוב ככל הציבור כמנהיגים ציבוריים, גם אם הורשינו לחלוק עליהם, ואכמ"ל בזה. ואגב, כל המוסר שהם יודעים לתת לאחרים, להזהר בכבודם של תלמידי חכמים, הם שוכחים להוכיח את עצמם, ועל זה אמרו חכמים "קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים". רוממות הכבוד בגרונו וחרב פיפיות ביד'ם. כמו כן לך נא וראה בקונטרס הערמומי "מתנת יוסף" ועוד. ולא רק הכותבים אלא אף רבם אשר קורא את הספרים הללו ומשבח אותם ברבים, ולא חוסך משבט פיו להוכיחם, ואכמ"ל]. ולא שמת לבך להביע את דעתך בנושא הזה להודות בדברים הנאמרים שם (שבטוחני כי אתה אשר חונכת בישיבות הקדושות הנך מודה להשקפה זאת), שזלזול בגדולי ישראל שאינם יודעים דקדוק ועוד - כמו שכותב הרב מאזוז והבאנו דבריו מלה במלה - הוא מתווה דרך להשכלה, כפי שהראנו בעליל והארכנו בקונטרס זה, ושעל זה יצא הקצף של מרן החיד"א [וראה עוד בסוף המכתב] ורבי בנימין אשפינוזא בספר "יסוד הקיום" וכל י"ב חכמי ליורנו ותוניס שהסכימו עמו [אם כי, שמעתי שהרב מאזוז קרא אותם "י"ב משוגעים!" רח"ל מהאי דעתא] ורבנו יוסף חיים וכל גדולי הספרדים, עד שגזרו נידוי ושמטא על המשנים, עד שיחזרו לנהוג כמו כל ישראל. ודי והותר הארכנו בזה. עד שסיכמת בסוף המכתב בזה הלשון: "סוף דבר, עברתי על כל קונטרס 'ההשכלה והדקדוק קשר הדוק', ולא ראיתי בדבריו שום תשובה על הטענה המרכזית של הסידור איש מצליח" וכו', גם אם לא מצאת תשובה על חלק הדקדוק (שנטפל בזה בהמשך) הרי התשובה העקרית נמצאת בחלק הראשון של הספר... וכך אני בטוח שיבואו אחרים ויעשו כמוך, וכמו שהארכנו בשיטה זו בספר על ההתעלמות מעיקרי הדברים של הנוגד אותם. ואכמ"ל כי הדברים נגלים לעין כל.

מכל מקום, נהדר אנפין למכתבו ותגובתו על מה שכתבתי בחלק השני של הקונטרס הנז"ל, מבחינה דקדוקית:

ב. הנה סיכמת יפה את שיטתי בספר, והודית לי ש"אפשר שיהיו מלים בלשון חכמים שאינו לשון מקרא בתוך התפילה", ובזה שבח לאל כבר הגענו לעמק השוה (לפחות בינינו) ההפך הגמור מהראב"ע והרש"ס ועורכי סידור "איש מצליח" שטענו שכל התפילה מברכות השחר ועד "עלינו לשבת" הוא אך ורק לשון המקרא, אלא שבאת לחלק ולומר (ד"ה אמנם) "לגבי המלים עצמם כן הוא יופי המליצה להשתמש במלים שונות, אבל בניקוד בודאי שאין טעם שהתפילה תהיה מנוקדת בשתי שיטות ניקוד שונות, חלק ע"פ המקרא וחלק ע"פ המשנה" וכו' וכו' – והתשובה לדבר בס"ד:

זו אחת מבעיות מבקרי ספרים, שהם לא מבינים מהי מהות המחלוקת בין שני הצדדים (אף שכתבתי והסברתי, אבל מבקרי הספרים תקועים בדעה שלהם איך שהם הבינו את המחלוקת, והדברים ידועים), הראב"ע והרש"ס והרב לחם הביכורים ועורכי "איש מצליח" ובראשם הרב מאזוז טוענים שאין דבר כזה לנקד פעם בלשון ארמי ופעם בלשון המקרא, ואם תמצא דבר כזה – זו טעות! (הבאתי לשונותם בחצריה'ס בספר). והנה, מכל דברך לא מצאתי ראיה אחת שיש בעיה וטעות בסגנון ניקוד כזה, שהרי אתה מודה לי שבפיוטי הגאונים וכל הקדמונים ספרדים ואשכנזים נמצא צורת ניקוד כזה בהכרח (מצד התנועות והיתדות), ורק אמרת שיש לחלק ביניהם (ונדבר על זה לקמן), רק אתה רוצה לומר לפי השערת שכלך שלא יתכן שאנשי כנה"ג יתקנו לנקד פעם כך ופעם כך ללא סיבה. וזאת הטעות שלך, אם אני מוכיח ששפת לשון חז"ל בתפילה היא מעורבת בלשון המשנה ובלשון הארמי גרידא (כמו "אפילו") יחד עם לשון המקרא, הרי ברור שאפשרי לערב לשונות אלו, הן מחמת שהן אחיות והן מחמת שכך היא שפת הדיבור היום יומי, ולזה לא צריך להביא "סיבה" למה נקדו כך דוקא, כמו שלא מחפשים "סיבה" למה אמרו דוקא "לישב בסוכה" [לשון חז"ל] ולא "לשבת בסוכה" [לשון מקרא], למה אמרו דוקא "על נטילת ידים" [לשון חז"ל] ולא "על נשיאות ידים" [לשון מקרא], למה אמרו דוקא "על נטילת לולב" [לשון חז"ל] ולא "על לקיחת לולב" [לשון מקרא], ועוד רבים. וזאת משום שכך ראו חז"ל לתקן את נוסחת הברכות בכל הלשונות התואמות, הן בלשון חז"ל והן בלשון המקרא, וכמו שכתב הרשב"א ועוד, והבאנו דבריהם בספר. כך בענין הניקוד, אנו לא שואלים למה ומה הסיבה שנקדו כאן כך ושם כך, כל זמן שהמלה או הניקוד אינם טעות – אנו משאירים אותם על מכונם ולא "מתקנים" אותם, כי מי שרוצה לתקן דברים מעין אלו בטענה שאין סדר ומשטר בתפילה, הוא חייב לתקן וללכת כפי שיטת בעל "ויעתר יצחק" סטאנוב (שהיה משכיל גדול) שטען שאין להכניס בתפילה כלל וכלל לשון חז"ל רק לשון המקרא, ותיקן בסידורו הכל. וכן המשכיל הנודע שד"ל (שמואל דוד לוצטו, לא תחליפנו ח"ו עם המפרש פרקי דרבי אליעזר – שמואל דוד לוריא) שמעתי מחכם עובדיה זצוק"ל שתיקן במקרא

כמה דברים שחריגים מכללי המקרא (בדרך כלל אלו שנמצאים חריגים פעם אחת בכל המקרא). כך נהגו כל אלו הנקראים "משכילים" ו"קראים" שאינם מתחשבים במסורת של אבותינו ואבות אבותינו בטענה שהכל נאמר וננקד בלא משטר וסדר וקבלה בע"פ איש מפי איש. [והאמת כי הרוו"ה ג"כ פעמים רבות הלך בשיטה זו, עיין ב"עין הקורא", ואחריו הלכו עורכי תנ"ך קורן].

הנה הבאתי בספר ג"כ שכך הוא שפת החכמים - עד ימינו אנו - היום יומי בניקוד שונה, ואם תפתח את הזוהר הקדוש תראה דברים מעין אלו לאלפים ולרבבות, ללא שום סיבה, אלא שכך שפתם ודיבורם ולא ראו שום דופי לדבר כן [וכמו שתראה היום, אף אתה אומר "אני רוצה לטלפן בטלפון של הבית", הרי ערבבת לשון לע"ז "טלפון" עם לשוה"ק; וכן "אדרבה אתה לא צודק", הרי ערבבת לשון ארמי "אדרבה" עם לשוה"ק; וכן רבים אומרים "כביכול" "אין הכי נמי", וזאת משום שכך היא שפת הדיבור היום יומי, ואין בו שום דופי]. אמנם הבאתי בספר דוגמאות מהרמב"ם ועוד חכמים שנקדו אחרת מניקוד המקרא, אותם תיבות שבמקרא בדיוק, וזאת משום שכך היתה מסורת בידם לנקד בְּדָבָר, וזה נקרא "לשון חכמים", אלא ששם כל הדוגמאות לא נמצאים בתפילה, וזה בעצם חסרון הניכר בספר. ועתה בזכותך אני מוסיף והולך להביא לך דוגמאות מהתפילה שהניקוד בו בכל הסידורים [חוץ מאלו שהחליטו לשנות כלשון המקרא, כמו בסידור "איש מצליח"] הוא שונה מניקוד המקראי, וזה החלי:

1. גָּזַל - כן הוא מנהג העולם גם שלא בסמיכות, והוא לשון חז"ל, כי ע"פ המקרא צריך לומר "גָּזַל" (ישעיהו סא, ח). וכתבנו בזה במבוא לחק לישראל "מלכות".
2. מָקַח - כן הוא מנהג העולם והוא לשון חז"ל, כי ע"פ המקרא צריך לומר "מָקַח" (דבה"ב יט, ז). וכתבנו בזה במבוא לחק לישראל "מלכות".
3. הָוִי/הוּ - כן הוא מנהג העולם והוא לשון חז"ל, כי ע"פ המקרא צריך לומר "הָוִי" "הָוִי" (עזרא). וכתבנו בזה במבוא לחק לישראל "מלכות".
4. בְּזָמַן/לְזָמַן הזה - הנה בכת"י קופמן וכת"י פרמה ובמחזורים קדמונים מנוקד "בְּזָמַן/לְזָמַן", והוא דרך לשון חכמים, כי ע"פ המקרא צריך לומר בפתח, ועיין בדברי הרב "דברי קהילות" (עמוד 452) מה שכתב בזה.
5. זָכִית - כן הוא בכל הסידורים הקדמונים בלא וי"ו, ורבים נשארו עד ימינו במחזורי הספרדים, וכתב הרב לחם הביכורים שאפשר לנקד "זָכִית", וכן הוא הדין בניקוד תיבת "גליות" וכדומה, וכבר הארכנו בזה בסליחות עוד יוסף חי, עיין שם. והוא לשון חז"ל.
6. כָּמָה שאמר לאברהם - כן הוא לשון חז"ל, כי ע"פ המקרא צריך לומר "כָּמוֹ" (שמות טו, ה).
7. יוֹצֵרִיד, עוֹשֵׂיד, קוֹנֵיד, בּוֹרְאֵיד, בִּיד - לשון חז"ל בחירק, וע"פ המקרא צריך לומר בצירי. ואכמ"ל.

8. גִּיהָנָם – לשון חז"ל ועיין ב"קול יעקב" מה שכתבנו בזה באורדך, כי ע"פ המקרא צריך לומר "גִּיהָנָם" על פי "גִּי הָנֶם" (והושע טו, ח).

9. חֲשִׁבֹנוֹת – לשון חז"ל, כי במקרא הוא "חֲשִׁבֹנוֹת" (קהלת ז, כט).

10. הִרְהוּרִים – לשון חז"ל, כי במקרא הוא "הִרְהוּרִין" (דניאל ד, ב).

11. וְשִׁמְעִית – ההיפך מדניאל ה, יד-טו "שִׁמְעִית" [והמתקנים, גם כאן היו אומרים שהיו"ד הוא לצירי].

12. יִכְמְרוּ – ניקוד בבנין קל מופיע בפיוטים בניגוד למקרא שהוא נפעל "יִכְמְרוּ".

13. חֲבָלִי שִׁינָה – יש אומרים שאינו כלשון המקרא אלא לשון חז"ל. ובמקום אחר הארכתי בזה.

14. מִתְתִּיָּה – לשון חז"ל (וכך עד היום בין הפרסים ישנו שם כזה) וכן הוא הניקוד בחלק מסידורי ליורנו וסידורים קדמונים, כי במקרא הוא "מִתְתִּיָּה" (עזרא י, מג).

אלו מעט דוגמאות משלי וממה שראיתי בדברי הגר"ד יצחקי, ובזה תיווכח כי לא רק תיבות רבות שהם לשון חז"ל וארמית גרידא יש בתוך נוסח התפילה, ובודאי אינם בטעות, אלא אפילו ניקוד לשון חז"ל ישנן בתפילה, ובודאי שגם הם אינם בטעות יסודם, ואיה"ב אשב על זה יותר ואלקטה באמרי' עוד דוגמאות כאלו. ועתה נזכרתי שישנו מאמר של החוקר בנודיד "לשון חכמים ולשון תורה" שהאריך בזה, וכן במאמרו של החוקר חיים כהן בספר "מאתיים וחמשים שנות עברית חדשה" (עמוד 33) שהביא עוד כמה דוגמאות לזה. ועיין שם בהערה 3 מה שכתב על סידור איש מצליח, ובצדק. [אף שאת רובם כבר מתקני התפילות ע"פ לשון המקרא – הרש"ס ועורכי איש מצליח ועוד – תקנו, אבל שבח לאל הרבה מהם נותרו אפילו בנוסח אשכנז, ואפילו תיבות בכ"ף הכינוי נותרו עדיין בפיוטי האשכנזים, ואכמ"ל].

ב. ועל אשר הבאתי ראיה מפיוטי הגאונים והקדמונים, שכך נקדו ללא סיבה ולא ראו בזה טעות, כתבת כי יש לחלק בין הפיוטים והתפילה משני טעמים: א, "אפשר דשאני התם שזה פיוטים, ובהם אין מקפידים כ"כ כמו בתפילה". – טוב שכתבת בדרך "אפשר", כי מנין לך כזאת, והרי כל הפיוטים שלנו אינם "שירים" (כמו שאתה מבין) אלא "בקשות" דברי תפילה ותחינה ובקשה לבורא עולם בדרך פיוט וניגון וחרוזים ויתדות ותנועות, וזאת הסיבה שמותר להזכיר בהם שם ה' כמו בתפילה, וכך נוהגים הספרדים. בפרט בפיוט "שמע קולי" שנאמר בכל הבתי כנסיות ביראה ופחד וחלחלה ביום הנורא קודם כל נדרי, אבל אינם שיר ששרים בגן הילדים ח"ו. כך שאין נפק"מ ביניהם בצורת הניקוד. ב, "שאני התם שלחץ משקל השיר הכריחם לשנות" – טענה זו אפשרית כלפי פיוטי הקליר וחכמי אשכנז שעשו חרוזים, אבל לגבי יתדות ותנועות תאמן לי שחכמי הספרדים שהיו בקיאים בשפת לשון הקודש על בוריה יותר ממנו, כך שהיתה להם את כל האפשרויות לנקד אחרת

(ואם היה צריך) גם בלי לחץ, כמו שתראה בעשרות פיוטים של ריה"ל וראב"ע. ואם בכל זאת נקדו כך, לא פעם ולא פעמיים אלא עשרות פעמים ובעשרות פיוטים, בודאי שכך היה שגור בפייהם, ולא שהיו צריכים לנקד כך מחמת סיבה כל שהיא.

ג. גם מה שכתבת "דהנה ידוע שסידורי הגאונים והראשונים לא היו מנוקדים, ומוכח מזה שהכל היה ניקוד אחיד, דאם היה מנוקד חצי בלשון מקרא וחצי בלשון משנה, א"כ הי"ל לנקד הסידורים "וכו' וכו' – כמו שאמרתי קודם לכן, אין כאן סיבה וטעם לנקד פעם כך ופעם כך, אלא שאנו באים לומר ולהסביר למה אין זו טעות לנקד ולהתפלל כך, ולאפוקי מכל החכמים הנזכרים שטענו כי זו טעות. וזו הסיבה שלא עמדו על עצם הניקוד כי שניהם כאחד טובים. ובכלל למה אינך שואל "למה לא נקדו כל אותם קדמונים, דאיך אפשר שידעו האנשים איך לנקד ע"פ כללי השבעה פעלים, איך ידעו היכן הוא מבנין פיעל והיכן הוא מבנין פעל או פועל"? אלא התשובה היא שכל האנשים שמעו את החזנים הזקנים והמדקדקים ששמעו איש מפי איש, וכך למדו לקרא בלי להבין למה אומרים כך, וכך היה אצל התימנים והבבלים וכל עדות המזרח, שהם יודעים לקרא בדקדוק ובדיוק בלא להבין למה אומרים כך, רק בגלל שכך הם שמעו את הזקנים, כי יש לנו אב זקן. וכך זה בענין הניקוד שלנו, כפי ששמעו את הזקנים כך אמרו. ואדרבה, מכאן תבין שהניקוד הזה הוא מסורת מאבותינו ואבות אבותינו, ורק לצערנו במשך הדורות קמו "מתקנים" ע"פ המקרא וגרמו לסידורים להיות שעטנז, עד שהבאים אחריהם ראו את התיבות – שהם לשון חז"ל – שנותרו, כזר בעיניהם.

ד. בענין דברי תלמידי מנחם בן סרוק (ספר תשובות עמוד 43-44), שאני אמרתי שתיבת "פֶּעֶלֶךָ" ו"עֲוֹנְךָ" הם מהסליחות ולא מהמשנה, וממילא נסתרה ראייתו של הרב מאזוז שלא הזכירו דוגמה מנוסח התפילה, וכת"ר הקשה על זה ארבע קושיות – אמנם יש לי להשיב על כל הקושיות ולדחותם אחת לאחת, אבל מאחר שבזמנו ספר התשובות לא היה תחת ידי אז סמכתי על מה שכתבו ב"ויען שמואל", ועתה עיינתי ודקדקתי שוב בכל דברי תלמידי דונש בן לברט מתוך הספר המקורי וראיתי שכל הראיה של הרב מאזוז (וממילא כל תשובותי, וכל הויכוח בזה יהיה על חינום), וזאת משום שב"ויען שמואל" לא העתיקו – בכיוונה או בלא כיונה – כמה מלים חשובות להבנת הענין, כי הנה בתחילה הם משיגים על דברי מנחם בן סרוק ומעירים שהוא בעצמו בשיריו נשתמש ב"חֶסֶדְךָ" ו"עֲדָנְךָ", כתבו בזה הלשון: ועוד, אחרי כי הֶלְלֶךָ המשנה בספֶּרְךָ, והבאת אותה להיות לך לעדה, השיבות עליה כדברך זה, כי אנשי בית שני אשר היו לפנינו אנשי סברא ובעלי משנה, לא נסדרה משנתם ולא נאמר תלמודם כי אם על הסדר הזה אמך בנך פעלך עונך, והיה עליך להצדיקם בזה כאשר הצדקת אותם בענינים ובפירושים, ולא יהו דבריך זה את זה מכחישים. עכ"ל. ומעתה הכל אתי שפיר, מה שלא הביאו ראיות מהתפילה (לו יהיה כדבריך ש"פעלך" אינה מהתפילה ולא מהמשנה אלא דוגמה בעלמא), בגלל שכל השגתם היא על זה שהוא סותר את עצמו, שמצד אחד הוא משבח את בעלי המשנה ומאידך הוא

לא הולך בדרך איתם, שנהגו לומר כ"ף הכינוי בשוא. זאת ועוד אודה ולא אבוש, לאחר העיון והבדיקה בדברי מנחם בן סרוק נראה בעליל שטעיתי במה שנקדתי "עונד", כי שם הוא הביא לדוגמה את הפסוק (איוב ה, א): "קרא נא היש עונד", עיין שם. וממילא אין צורך בכל מה שכתבתי בספר ובכל מה שכתבת במכתבך, ועמד קנה במקומו. [ויש לי לעיין ולהבין מה שכתב שם מנחם בן סרוק: "ועל המשקל הזה נבנתה הלשון ארמית ... ולכל אלה לא ידמה חונד"].

ה. בענין "בבית הדשן" – תחילה וראש, "חכמים הזהרו בדבריהם" כתוב במשנה, וחכם כמותך צריך לדקדק וליזהר לומר כפי מה ששמעת: א. לא אני כתבתי שסידור איש מצליח הוא הסידור היחיד בעולם שמנוקד בו "הדשן" בקמץ, אלא הכותב שם באור תורה. [אמנם גם אני בדקתי מעט מהסידורים שבביתי ולא מצאתי סידור אחד ספרדי טהור שניקד בקמץ, וראה לקמן]. ב. הכותב שם לא כתב שהוא "הסידור היחיד בעולם" אלא "הסידור הספרדי היחיד בעולם". ואף הרב מאזוז לא מצא סידור ספרדי שכותב "הדשן" בקמץ, רק ציין למקומות אחרים. ג. כת"ר כתב שהראה לי כמה סידורים ישנים שמנוקד בהם "הדשן", ושאלתני ועניתני לך שלא ידעתי מזה. לא כן הוא, אלא אמרתי לך דברים אחרים, כי ברור לי שסידורים אלו שהראית לי נערכו והוגחו ע"י אשכנזים או כאלו שמתקנים פה ושם את ניקוד התפילה ע"פ המקרא, ולעתים רחוקות מצוי גם שהמדפיסים לקחו פלטות מוכנות (באותיות בלט) מסידורים של אשכנזים, כי ב"איזהו מקומן" אין נפק"מ בין ספרדים לאשכנזים. ואכן נוכחת לראות שבסידור הרש"ש המודפס (משנת תרע"ו) הוא נדפס ע"י ישיבת "שער השמים" של חכמי אשכנז, ולכן תמצא בסידור זה כמה פעמים ניקוד אשכנזי שלא כמנהג הספרדים, כמו באותו פרק תמצא פעם "בכלי שרת" כמנהג הספרדים, ופעם "בכלי שרת" כמנהג האשכנזים, וכן "אי אפשר" "אי אתה דן" "לשליש ולרביע" "עמד שגבנו" ועוד רבים [לבד מזה שאמרתי לך כי שמעתי שנדפס במחתרת (וכן מוכח מכמה הגהות שבסידור), שלא הסכימו חכמי הספרדים להדפיס סידור הרש"ש לכל מאן דבעי, ולכן לא תמצא בו שום הסכמה מחכם ספרדי כפי שראוי להיות, והרב יו"ט ידיד הלוי ואחיו הרב אליעזר ידיד הלוי הדפיסוהו במחתרת שלא ידעו מזה חכמי הספרדים], וכן הסידור השני שהראת לי נערך ונדפס ע"י משפחת שלזינגר, וכן הסידור האחרון שהזכרת (מנטובה שכב) כמו שכתבת שהוא נדפס ע"י ר' אליהו בחור האשכנזי. מעבר לזה לא הראת לי סידורים אחרים. וכיון שאתה רוצה לדעת איזה סידורים ספרדים אני ראיתי שלא מנוקד בהם "הדשן" אלא "הדשן", אמרתי אל לבי לרשום לך אחת אל אחת, למען יעמדו ימים רבים, ולא יחשדוני רבים:

- א. סידור כ"י כמנהג רומא משנת ק"ן. ב. סידור כ"י כמנהג רומא משנת קנ"א.
- ג. סידור כ"י "צמח צדיק" נו"ן לרשב"ץ משנת רל"ז. ד. סידור כ"י כמנהג איטליא משנת רל"ח. ה. סידור כ"י כמנהג ספרד משנת רמ"ד. ו. מחזור שונצינו רמ"ו. ז. מחזור לכל

השנה נאפולי ר"ן. ח. סאלוניקי, לקהילות האשכנזים (חש"ד, עם מחיקות הצנזורה, סביבות ר"ן) ט. ויניציאה רפ"ד. י. פראג רע"ו. יא. מחזור קמחא דאבישונא (כמנהג ק"ק רומא, בולניא ש-שא). יב. סידור רב הירץ "מלאה הארץ דעה" (טיהינגן ש"ך). יג. מחזור מנטובה לכל השנה (מנטובה שכ"ב). יד. סידור לכל השנה קראקא שכ"ו. טו. מחזור ע"פ הרמ"ק, קושטא של"ו. טז. מחזור קרקוב שנ"ז. יז. מחזור זולצבך תקנ"ד. יח. מחזור לר"ה עם פירוש שי למורא, ליורנו תרנ"ב [ולא העיר בזה כלום]. יט. תכלאל עץ חיים (ירושלים תרנ"ד).

אלו המחזורים הישנים שהיו לפני – אשכנזים וספרדים תימנים ובני רומניא – דגרסי "הדשן" בסגול, ובטוחני שישנם עוד רבים כאלו, דבר המעיד כי הניקוד של קמץ הוא "תיקון" של איזה מדקדקים ע"פ לשון המקרא ולא כדבר המסור לאיש מפי איש. ומשם ואילך בסידורי הספרדים והתימנים (כמו – מחזור ליוה"כ כמנהג ק"ק קושטא ומדינות מזרח ומערב ואיטליה תר"ד; תפילת החודש המקורי ליורנו תרמ"ז; מועדים לשמחה בגדאד; בית דוד מועדים לשמחה ליורנו תרנ"ט; חמש תעניות בגדאד תרס"ה; כפור תמים בגדאד תרפ"ח; זכרון טוב בגדאד תרצ"ה; חוקת עולם ירושלים תרנ"ג; בית עובד ליורנו תרפ"ב – ואחריו כל הבתים: בית דין, בית אל, בית מנוחה, בית השואבה, בית הכפרות; כנסת הגדולה למהר"י צובירי ת"א תשל"ו) כולם הדפיסו "הדשן" בסגול [למעט במחזור "אהלי יעקב" שכתב להדיא שהוא בקמץ מפני שבא בהפסק מאמר], ובסידורי אשכנז וספרד ברובם הדפיסו בקמץ בהשפעת אותם מתקני הסידורים ע"פ לשון המקרא, כמו הרש"ס הרז"ה והרו"ה ועוד.

ו. ומענין לענין באותו ענין, האם יש דין אס"ף במשנה ובתלמוד – קודם כל, להוי ידוע לך שגם הרב מאזוז בעצמו לא הלך בניקוד המשנה והגמרא שבחך לישראל "מלכות" לפי הכלל של אס"ף. ואם זכרוני לא מטעה אותי, באחת הפגישות שלנו בענין החק לישראל הנ"ל, אמר לי פא"פ כי בלשון המשנה והגמרא לא לנקד כפי הכלל של אס"ף. וכן באותו הפרק ובאותו מקום תיבת "מַעֲבָת" בסוף משפט ולא נקדוה כמנהג אס"ף "מַעֲבָת" וכניקוד האשכנזים. [וכן בברכת אמת ויציב לא נקדו "קִיָּמָה", וכן בברכת המזון לא נקדו "סוכת דוד הַנוֹפֶלֶת" כדין אס"ף, אמנם בפסוק (עמוס ט, יא) הוא בסגול "הַנוֹפֶלֶת" גם באתנה, אבל זה יוצא דופן ולשיטת בעלי המקרא אין ללמוד מיוצא דופן].

ז. נהדר אנפין לנידון העיקרי של "הגפן" – ראשית דבר, לא ידעתי למה בעיניך כל התירוצים שהבאתי בשם המפרשים בדרך הרמז והסוד הם "דחוקים", ואם "שערי שינויי דחיקי לא ננעלו" למה אתה נועל אותם ורומס אותם במחי יד. ואפילו אם תמצא לומר שהם תירוצים "דחוקים", וכי לא מצאת כיוצ"ב בכל מפרשי התפילה – אפילו הקדמונים – שתוצו תירוצים "דחוקים" רק על מנת ליישב את הנוסח השגור בפי כל ישראל, וכמו שכתבו גדולי ישראל – הובאו דבריהם ב"דברי ברכה" לספר מאת הג"ר יעקב חיים סופר שליט"א – שמצוה ליישב הנוסח השגור בפי כל ישראל ואפילו על צד הדוחק!

זאת ועוד, כת"ר דחה את רוב ככל הדוגמאות שהבאתי מסידור התפילה שלא נוקדו ע"פ הכלל של אס"ף, בטענה כי "רוב הדוגמאות אינם נכונות, כי הכלל הוא אתנח או סוף פסוק (אס"ף), ורוב הדוגמאות שהביא הם בזקף קטון ולא באתנח, ומיעוטם שהיו באתנח, בהם באמת הגיה איש מצליח" – קודם, יש למחוק מהדוגמאות שהבאתי את תיבת "שקר" שאינה נכללת בכלל הזה אפילו באס"ף. אמנם אני שמתי לבי לזה שישנם כאלו שהם אינם בהפסק גדול כמו אס"ף, אבל לא ידעתי ולא ראיתי שהרב מאזוז כותב לחלק כן [ואכן סטנוב בסידור "ויעתר יצחק" סובר שגם בהפסק קטן יש להניח את הכלל הזה, מהסיבה הפשוטה, שאין אתנו יודע מתי הוא אתנח ומתי הוא זקף קטן, שהרי אפילו אתנח וסוף פסוק במקרא פעמים רבות הם באמצע משפט ממש, פוק חזי, ולכן שינה ל"הגשם" "הטל" ועוד רבים], ולכן אין טעם לפלפל בזה. מ"מ יש ביניהם דברים שהם נחשבים כאס"ף.

גם מה שדחה ניקוד תיבת "בפרץ" – לא שמיע לי, כי הניקוד בפיוטים וסליחות הם לא לפי המובן אלא לפי הפסקאות, ולדוגמה בסליחות לתענית אסתר אנו אומרים: "במחשבת, להחריב בת, ישראל גוי אחד", הרי הפסיק בין "בת ישראל" בשביל החרוז. ויש עוד כיוצ"ב. וגם מה שפירש בענין "אבדו" דחוק מאוד, שהרי "אנשי אמונה" קאי גם על המשפט השני של "באים בכח מעשיהם". [ומה גם לדידי ולדכוותי לא קשיא, כי ניקוד "אבדו" הורגלנו לומר כן אפילו שלא בהפסק, וכדלקמן, ולכן אין צורך למצא פסוק הדומה לו, וכל דברנו להביא פסוק כיוצ"ב זה רק בענין ניקוד קמץ סגול].

גם מה שהקשה עלי "ולא ניחא ליה [הכוונה ע"ל] לומר שסתם בלי סיבה ניקדו פעם כך ופעם כך, וזה סותר מה שלגבי כ"ף הכינוי לנוסח כן קיבל שלפעמים נקדו כך ולפעמים כך, בלי סיבה" – למה אתה אומר ש"לא ניחא לי", ניחא לי וניחא לי, וכמו שכתבתי בתחילת דברי, לא ירדת לסוף דעת החולקים בדבר, מעולם לא חפשנו ולא הבאנו "סיבה" ו"טעם" לניקוד כזה, אלא באנו להוכיח שאין זה טעות לנקד פעם כך ופעם כך. וזה בדיוק כמו שכתבתי בענין כ"ף הכינוי שלא ראו החכמים והמדפיסים דוחק וטעות לנקד לפעמים כך ולפעמים כך (וכמו שטענו המתקנים כנ"ל שהוא ח"ו טעות), וכן כאן לא ראו החכמים והמדפיסים דוחק וטעות לנקד לפעמים כך ולפעמים כך, כמו שתמצא במקרא עצמו הרבה תיבות מנוקדות באס"ף קמץ סגול [ורבים המה מלמנותם], והרבה תיבות אחרות מנוקדות באס"ף סגול סגול [כמו: הַפֶּדֶ, יִתֵּר, לִדֵּת, מִכָּר, מִשְׁדֶּה, נִגְבֵּה, נִדְרֵה, נִשְׁדֶּה, סִנְהֵה, עֲדֹה, עֲנִתִי, צִדִּיק, קִדְּם, קִדְּשׁ, קָרַב, רָדַת, שָׁכַם, שָׁקַר, תָּבֹן, תִּרְף], וכן מעט תיבות מנוקדות בזקף קטון קמץ סגול [כמו: אָבֹן, עֶבֶד, אָרֶז; לא מניתי את אלו שבאו בזקף קטון בהפסק הכי גדול בפסוק], והרבה תיבות אחרות מנוקדות בזקף קטון סגול סגול [ורבים המה מלמנותם], אמנם כך הוא ע"פ המסורה, אבל ברור שאפשר ללמוד מזה שאין בזה גריעותא וטעות ח"ו לנקד פעם כך ופעם כך, ואין זה דומה למקרה חריג ובודד שתאמר שהוא יוצא דופן ואין ללמוד

ממנו לנקד כן והמנקד כן בתפילה הוא טועה.

ומה שדחה ניקוד תיבת "גבר" שכתבתי כי היה שגור בפיהם הפסוק במשלי "מה' מצעדי גבר" אף שיש פסוק אחר בתהלים המנוקד בסגול סגול, ושאל כת"ר "ודבריו תמוהים, שהרי הפסוק האחר הוא בתהלים (לז, כג), והרי התהלים שגור בפי כל העם כקטון כגדול, שבכל עת צרה וצוקה ח"ו קוראים תהלים, והוא הרבה יותר שגור ממשלי וכו' וא"כ היה להם ללכת לפי הפסוק בתהלים ולא לפי הפסוק במשלי" – אחהמ"ר אני מתפלא עליך איך לא התבוננת היטב בדברי, האם זאת ההוכחה היחידה שהבאתי ובניתי עליה את כל יסודותי, אני מביא לך כמה דוגמאות להנחה שלי שבכולם מתיישב הענין, וכאן שיש לי שני פסוקים למה לא נניח שכך היה שגור בפיהם, האם יש לך "הוכחה" שהפסוקים במשלי היו יותר שגורים מהפסוקים בתהלים? האם יש לך הוכחה שפסוק זה היה יותר שגור מפסוק זה? אתה הולך במונחים של היום, שכל עת צרה וצוקה קוראים תהלים, וספר משלי רחוק הוא מפיהם ומכליותיהם! בדורות הקודמים – כמו אצל התימנים – קריאת ספר משלי היה לשם דבר, קראו בו בכל עת כספר מוסר (כמו שתראה בסדר "חק לישראל" שכתב כי הדפיס בכתובים ספר משלי שיחשב ללימוד מוסר) וגם נודע מנהג יהודי לוב לקרא כולם את ספר משלי בחג השבועות, וכן מנהג צפון אפריקא ללמוד בכל שבת שבין פסח לעצרת שש פרקים מספר משלי (ככתוב בספר "ארבעה גביעים משוקדים"), הרי אין ספק שגם ספר משלי היה לא פחות שגור בפיהם מהתהלים. ובכלל מה הויכוח, הרי אנו עדים לאמרות השגורות בפינו שמקורם ממשלי ואפילו מספר איוב, וזכו להכנס לשגרת הלשון שלנו בלי לדעת מהיכן הם. והוא הדין לנידון דידן, שגור היה בפיהם לומר כך בקמץ סגול. וכעין מה שמצינו אצל הספרדים לומר "כָּלִי" אפילו שלא בצורת הפסק גדול (לבד מסמיכות של ממש כמו "כלי גדול") לא לפי הכללים שבמקרא, וכן מצינו אצל הספרדים לומר "הושֶׁמו" גם שלא בצורת הפסק גדול, שלא לפי הכללים שבמקרא [אף שיש דוגמתו במקרא, מעטים המה], כך שגור בפיהם כפי ששמעו מהזקנים, ואכמ"ל.

ואם דברנו על התיבה הזאת, אדרבה עתה אני יוסיף לך עוד הכרח להנחה שלי, הרי אתה סובר שבזקף קטון אין את הכלל של אס"ף בתפילה, והרי בימים נוראים אנו אומרים במוסף לראש השנה "כי זכר כל היצור לפניך בא ... ועלילות מצעדי גֶבֶר, מחשבות אדם ותחבולותיו", וכן האשכנזים אומרים ביוצר לשבת הגדול "מה יקר חסדך מכין מצעדי גֶבֶר, מאוד עמקו מחשבותיך", ובודאי שאינם באתנח ובדוחק בזקף קטון, ובכל זאת נקדוּם בקמץ סגול, ולמה? הרי בזקף קטון אין את הכלל הזה! ואם פְּדָבְרִי הרי הדברים מתוקים מדבש.

ח. בענין "על נטילת ידים" וכו' שכתבתי כי בסידורי הספרדים הוא בפתח, ולא כמו שכתב הרש"ס שהוא בקמץ. ותמהת על זה שלא הבאתי את שמות הסידורים שהרי בכמה סידורים חדשים (שהיו אחרי הרש"ס יש בהם מקומות שנקדו בקמץ בסיום מאמר),

ואמרתי לך שישנם סידורים בכתב-יד שמוכח מהם כי רובם ככולם לא הלכו בכלל זה של קמץ בסיום מאמר. והנה חלקם לפניך:

- א. סידור כ"י כמנהג רומא משנת ק"ן - ידים, לילה, המים.
 - ב. סידור כ"י כמנהג רומא משנת קנ"א - לילה, המים.
 - ג. סידור כ"י "צמח צדיק" נו"ן לרשב"ץ משנת רל"ז - ידים, לילה, המים.
 - ד. סידור כ"י כמנהג איטליא משנת רל"ח - ידים, לילה, המים.
 - ה. סידור כ"י כמנהג ספרד משנת רמ"ד - ידים, לילה, המים.
 - ו. מחזור שונצינו רמ"ו. - ידים, לילה.
 - ז. מחזור לכל השנה נאפולי ר"ן. - ידים, לילה.
 - ח. סאלוניקי, לקהילות האשכנזים (חש"ד, עם מחיקות הצנזורה, סביבות ר"ן) - ידים, לילה.
 - ט. סידור ק"ק רומניא. ויניציאה רפ"ג. - ידים, לילה.
 - י. ויניציאה רפ"ד. - ידים, לילה.
 - יא. פיזארו רע"ז - ידים, לילה.
 - יב. מחזור קמחא דאבישווא (כמנהג ק"ק רומא, בולניא ש-שא). - ידים, לילה.
 - יג. מחזור מנטובה לכל השנה (מנטובה שכ"ב). - ידים, לילה.
 - יד. מחזור ע"פ הרמ"ק, קושטא של"ו. לילה, המים.
 - טו. מחזור לר"ה עם פירוש שי למורא, ליורנו תרנ"ב [ולא העיר בזה כלום].
- אלו המחזורים הספרדים הישנים שהיו לפני (שהרבה מהם היו לפני הרש"ס) שבכולם סוף הברכות בדרך כלל בפתח, ובטוחני שישנם עוד רבים כאלו, דבר המעיד כי הניקוד של קמץ (אף באותם סידורים) הוא "תיקון" של איזה מדקדקים ע"פ לשון המקרא ולא כדבר המסור לאיש מפי איש. ומשם ואילך בסידורי הספרדים הלכו בדרך לא דרך, ישנם מלים בסיום הברכה שנקדום בקמץ וישנם בפתח, אין סידור דומה למשנהו ואין סידור דומה לעצמו בזה. ואת פתח לו. גם זה מעיד כאלף עדים כי הניקוד של הקמץ הוא "תיקון" דקדוקי כדי לפאר את הסידור שנעשה בתכלית הדקדוק. [ואמנם גם אני הלכתי בדרך זו, והוספתי על הראשונים לנקד ב"תכלית הדקדוק" לנקד בקמץ בכל מקום שיש בו הפסק מאמר. ובדיעבד הייתי חוזר בי מזה כעת (וחשבתי על זה כמה פעמים), אבל אמרתי בלבי כיון שאין הדבר נוגע לשינוי בקריאה וגם על פי המקרא יש שנשתנה מפתח לקמץ אף בהפסק קטן - אני מניח זאת לעת עתה].
- ט. ומה שהעיר בסוף דבריו כי סידור הרש"ס יש לו הסכמות מחמשה עשר מגדולי ישראל לפני כארבע מאות שנה וכו' - שכחת דבר אחד חשוב, כי כולם המה חכמי אשכנז, ויש בזה

תרתני לגרועותא: א. הרי לדעת הרב מאזוז כל חכמי אשכנז בלי יוצא מן הכלל לא ידעו דקדוק ולא ידעו לדקדק, החל ממהרש"ל וכלה במהרש"א (כפי שציננתי לדבריו באו"ת), א"כ אין בהם שום כח להכריע בענין השינויים ע"פ הדקדוק, כי אם היו בקיאים בדקדוק ומסורת היתה בידם שכך צריך לומר ואין בזה טעות - לא היו מקבלים את כל השינויים שלו. לדוגמה, אם יבואו מאה חכמים שלא עסקו מימיהם בקבלה, ויגזרו אומר כי יש איסור ללמוד קבלה כי כל הלומד קבלה הוא טועה בהבנת הדברים, הנשמע להם?! הרי הם לא ידעו ולא ראו מהי קבלה אמיתית עד שיהיה להם כח להכריע בענין, ומי שלא ראה את החודש לא יכול לבא ולהעיד עליו. וגם אם יבוא איזה מקובל ויאמר להם שכל הלומדים קבלה בדור ההוא המה טועים בהבנת דברי המקובלים, ויקבלו דבריו ויזהירו את העם שלא ללמוד - הנשמע להם שלא ללמוד ממי שיודע ומבין? בודאי שלא, וכל שכן שלא נעזב את מה שלמדנו מפי מקובלים מעתיקי השמועה איש מפי איש... ב. גם לדידי שגדולי אשכנז ידעו דקדוק, בכל זאת אינו דומה זמנם לזמננו, כי בזמנם שכל הסידורים היו מלאים בשיבושי וטעויות הדפוס, הן בחסרון הדגשים והן בהבדלים בין קמץ לפתח ובין צירי לסגול, כך שהיה מן הצורך לצאת בקול גדול להתפלל רק בסידור מדוקדק, אבל לומר שאת השינויים הגדולים אל תקבלו ואת השינויים הקלים תקבלו - אי אפשר! וזה ברור ופשוט.

אמנם הרב מאזוז ידע את כל החילוקים אשר כתבתי כאן, אבל הקדים 'רפואה' למכה, ובהסכמתו לספר "העלם דבר" כתב כי גם מרן החיד"א לא ידע דקדוק, שהרי טעה בפסוק מפורש "והמת לא תמיתוהו", וכל ידיעתו בענין הוא רק ממה שכתב בספר "יסוד הקיום", עיי"ש. ואני דחיתי את כל דבריו אלו בספרי הנוכחי [וגם במכתבי למו"ל], קחנו משם.

י. ומה שטען כת"ר כי מרן החיד"א לא התנגד מחמת הדקדוק, אלא מחמת שאין לשנות מהשגור בפי העם וכו', והראיה שהרי הוא לא התווכח מבחינת הדקדוק וכו'. מחילה, דבריו בטלים ומבוטלים, שהרי ציין לדברי הרב בנימין איספירנוזא שהאריך והרחיב בספרו "יסוד הקיום" נגד הרב "ישרש יעקב", וספר זה היה מצוי בכת"י אצל החכמים. ומה לו לחזור על דבריו? ואכן, בצירוף התשובות של הרב "יסוד הקיום", והבעיה הנוספת - היותר חמורה - שמזלזלים בגדולי ישראל, שני אלו היה בהם כדי סיפוק לצאת נגד המשנים.

קנצי למילין אשים, וכל דברי נכתבו בכבוד ראש אם כי בנחיצה רבה, בבין הזמנים של סוכות ופסח השתא הכא (תשע"ח). והיו לי לתועלת מרובה, כי נתחדדו אצלי כמה דברים שכת"ר העיר על נכון ולא חשבתי עליהם בעת הכתיבה הראשונה, ובחלקם חזרתי בי. והיה רצון שדברי אלו יהיו לנחת ולתועלת, ויפוצו מעיינותיך חוצה מתוך בריאות נחת ושלחה ועושר וכבוד כל הימים.

בברכת מועדים לשמחה, ידידו עוז

מנאי הצב"י יוסף חיים מזרחי יצ"ו

— מכתב ב —

בס"ד ששי בשב"ק כ"ה שבט תשע"ז

לכבוד הרב מרדכי מאזוז הי"ו

ישיבת "כסא רחמים" עמנואל

אדחשו"ט, לפני כשבוע ימים רכשתי את החוברת "התפילה והדקדוק קשר הדוק". לאחר שעיינתי בו מרישא לסיפא ראיתי מקום להעיר כדרכה של תורה, אבל קודם אודה ולא אבוש שאיני נמנה על חסידי הג"ר מאיר מאזוז שליט"א (ועל כן אכנהו "רבך") ולא על חסידי הראש"ל הרב יצחק יוסף שליט"א (ועל כן אכנהו ראשל"צ), כל אחד כבודו במקומו מונח ואני הולך אחרי רבותי נ"ע ובראשם הג"ר בן-ציון אבא שאול זצוק"ל ובדרך שחינכוני.

א. אמנם נהניתי לקרוא את החוברת, אבל בכללות הרגשתי שהתורה הקדושה נהפכה לסורה נכריה, שהרי כת"ר רב מכובד מאוד וכל דבריו (בפרט בהערות שוליים) נכתבו ברמה האישית כל כך בצורה קטנונית ובזויה, ומעלים בקודש ולא מורידין כתיב. וכבר לימדנו רבותינו נ"ע וכן רבך הי"ו (ועליו "בית נאמן" בשבוע שעבר ובעוד מקומות רבים, שאין להשיב למחרפים אלא להיות בבחינת "שומעים חרפתם ואינם משיבים"), ואידך זה שאינכם שומעים בקול רבכם!! אתמהה). וכנראה זאת הסיבה שאף שחילקו אצלנו חוברת זו בחינם (כך שמעתי מהאברכים), לא זכיתי למצא בשום מקום אפילו אחד לעיין בו, כי זרקו אותם לאשפה (בהוראת רבני המקום), וכל כספך הלך לטמיון, חבל מאוד.

ב. במאמר הראשון ערבבת שני ענייני "דקדוק לשון הקודש", האחד - והוא על-פירוש טעיות בקריאה הנכונה בביטוי האותיות והתיבות והנקודות, והשני הוא טעיות של המדפיסים. כך שכל האריכות במאמר זה אין לו שום קשר לנידון דידן.

ג. במאמר השני (עמוד 52) אות יג - איך אפשר להכניס כל מיני השערות להתנגדות מרן החיד"א ומזה להכריע נגד דעתו אז, הרי הוא בעצמו כותב שכל אותם הרוצים לשנות (ישרש יעקב וסייעתו) הם אומרים על כל גדולי ישראל "טעו במדב'ר" וכו' "לשון מדברת גדולות" (הספר לא לפני). הרי זה בדיוק מה שרבך הי"ו עושה, בכל מאמריו באו"ת ובעלון בית נאמן הוא כותב שכל גדולי ישראל טעו במדב'ר ואינם יודעים עיון ("אבד עיון מישראל") ואינם יודעים דקדוק (וגם כאן אתם כותבים שהרב יסוד הקיום וכל הגדולים שעמו אינם כ"כ מדקדקים...), וכבר כתב מאמר מיוחד להוכיח שרבותינו גדולי ישראל - הגרי"ח מבבל מרן החיד"א מהרש"א ועוד - כולם לא ידעו דקדוק, והוסיף שאין בזה גריעותא. נו, על זה בדיוק נפלה התרעומת, אותם אלו "המדקדקים" מתגאים לאמר שרק אנו יודעים את האמת ולא גדולי ישראל. ועל זה כתב שאם היה כח בידי היה גוזר עליהם

נידוי, מה כ"כ בוער לו?! מרן החיד"א ראה את כל אותם "מדקדקים" שפוערים פיהם נגד כל גדולי ישראל ומזלזלים בהם מפני שאינם יודעים דקדוק, וזהו בדיוק היתה כוונת המשכילים באשכנז, שהיו אומרים שחכמי ישראל אינם בקיאים בלשון המקרא ודקדוק, וכך הסיתו את צעירי הצאן לשמוע למשכילים כי הם כביכול יותר חכמים מגדולי ישראל, ואחריתה רואים עד היום.

ד. במאמר השני (שם) אות יד - הבאתם מ"ש רבך הי"ו ש"מעולם לא דרשתי ברבים לשנות ניקוד התפילה רק הקפדתי בביהכנ"ס שלנו" וכו' - לפי ענ"ד לומר כדברים הללו ומאידך להדפיס סידור ולהפיצו בכל ישראל ולכתוב "לפי מנהגי הספרדים ועדות המזרח" (מה שלא נכתב כן במהדורה הראשונה...), הוי תרתי דסתרן. דברים כאלו מתאימים למי שרואה כי הוא עשה מעשה בעמיו, ולאחר שהוכיחו אותו הוא מנסה להטמין את עצמו בחול, שלא הוא ביקש לעשות זאת אלא תלמידיו (ולא אביא דוגמאות כדי שלא אגע בכבודם של גדולי ישראל), ואין זו דרכה של תורה אמיתית.

זאת ועוד כותב כת"ר בסוגריים (אף שזו האמת לעניות דעתי), דהיינו אתה כותב בסוגריים נגד דעת רבך הי"ו, שהוא לא כותב שהם טועים ואתה סובר שזו "טעות גמורה", ואף השבוע אמר רבך הי"ו בדרשתו שאין לומר עליהם ש"הם טועים". מה קורה כאן? איני מבין. משחק של מילים יפות?!

ומה ששמו בסוגריים עגולות וקטנות (כמעט בלי הכר, וגם לא בכל המקומות) את הנוסח הישן - מה זה מועיל למי שאינו בקי בשינויי המנהגים, הרי הוא הולך כפי הכתוב בגדול כסומא בארובה.

ה. מאמר ג' - כת"ר וכל תלמידי רבך הי"ו חוזרים וכותבים כן, נראה לי שאתם לא מבינים מה רוצים מכס, או מתמימות או מאטימות, ועוד אתם ורבך חוזרים ואומרים "והרי מרן החיד"א כותב שמותר לשנות ע"פ הדקדוק?! וכי הגרי"ח לא שינה?! וכי הגר"ח"פ לא שינה?! וכי הגרע"י לא שינה?!" והצד השני מביא לכם שוב את דברי מרן החיד"א ביוסף אומץ שיצא בשצף קצף על המשנים. וכי אתם לא שמים לב שכל הטענה עליכם היא על שאתם משנים דברים מהותיים בתפילה, דברים כללים, בתיבות "תדריות", כמו "מטובך" וכו', זה לא שינוי של אות או מלה אחת (ושעל זה אין לצאת בשצף קצף, אלא "שואלים על טעם השינוי" כלשון מרן החיד"א בטוב עין, דהיינו האם הטעם שלכם הוא כ"כ חזק או סתם דקדוק לשון המקרא, דבר המופרך ממקומות אחרים או ע"פ לשון חז"ל. וכמו כן אם כן מקבלים תאבון ומשנים בכל מהדורה משהו חדש, על פי סברות ועל פי קושיות, שהרי לא כל השינויים שלכם הם ע"פ המקרא, ראה לקמן, הרי כלל בידינו שיש לנסות ליישב את הנוסח הקיים בכל קהילות ישראל, וכך אתם "כותבים" וכך "כותב" רבך כמה פעמים, אבל במציאות זה לא כך, כל התשובות שכותבים לכם לא מתאימות לכם! זה אומר דרשני, שעל זה יצא הקצף של מרן החיד"א וכל גדולי ישראל בספר "יסוד הקיום" וכשמו

כן הוא, יסוד הקיום של היהדות שלא נערער בדברים שנהגו בהם בכל קהילות ישראל, הם ורבניהם וחכמיהם, אלא ננסה בכל מחיר ליישב זאת, וכבר ראיתי ספר הנד"מ "תיקון תפלה" עם ביאור "נשמת חיים" של הרב יוסף חיים מזרחי שמיישב כמעט את כל דברי רבנו יוסף חיים וממילא מיישב את השינויים שלכם, והכל על פי הדקדוק המצורף, לך נא וראה. [ואפשר שכת"ר נחת בעצמו לחילוק ברור זה במרן החיד"א (בסוף עמוד 73) אבל חבל שהוספת תבלין שאינם מתאימים לדברי מרן החיד"א, לבד מזה שאתם חולקים עליו, כמבואר בדבריך].

ו. עמוד 82 - איני יודע מהיכן הוציא הראש"ל דברים אלו, אני בעצמי שמעתי את הגרע"י זצ"ל שאומר "וחננו" בכל התפילות, ושאלתי אותו על זה ואמר לי שיש לומר "וחננו" בוי"ו. [וכך מצאתי כמה פעמים עדויות שנאמרו על מופה"ד הגרע"י שאינם תואמים למציאות שראיתי בעצמי אצלו, ואולי הטעו אותם אחרים]. ודרך אגב, בענין "וחננו" ראיתי מ"ש כת"ר ומה שכתוב בלאוקמי גירסא - שניכם מתעלמים ממה שכתב הרב הנ"ל בספרו יוסף חיים בענין זה, ועתה נזכרתי שגם בסוף הספר הנ"ל "נשמת חיים" כתב על זאת שוב, ואתם - אתה ורבך - לא הבאתם לדחות בענין כ"ף רפה רק מ"והערב נא" ודחיתם זאת, דוגמה שלא נזכרה שם כלל, אבל על שאר הראיות שמביא שם לא התייחסתם כלל. ואולי לא ראיתם את דבריו...

ודרך אגב, במה שכתבת בעמוד 87 שכן כתב רבך הי"ו באו"ת. וכבר שלחתי הערה על זאת באו"ת, אבל לא זכיתי לתגובה (וכנראה שלא הגיע למערכת או"ת...). הנה שניכם טעיתם בהבנת דברי הראש"ל בעלון "אור יצחק" וב"ילקוט יוסף", מה שכתב שם הראש"ל "ועיין שם שיישב הנוסחא" וכו' לא התכוין כלל לדברי רבך הי"ו, אלא לדברי הספר הנזכר בדבריו לפני כן, דהיינו ספר "יוסף חיים" לרב יוסף חיים מזרחי, ואכן שם הוא יישב זאת בטו"ד.

ז. במאמר ה' ברוב הדברים אני מצדיק אותך וסובר כמוד, אבל ישנם כמה דברים שאתם מוכיחים "מדיוקים" ו"דקדוקים" שכאילו הרב חזר בו ממה שכתב במקומות אחרים כשיטת רבך, בזמן שברור לכל באי בית מדרשו שזה לא נכון כלל. אבל בכללות גם אני תמהתי על שיטתו בזה, מחד גיסא היה משמר את מסורת הקריאה והדקדוק של כל קהילות הספרדים ומאידך השתכנע לשינויים של רבך. ושאלתי בזמנו את בנו הגר"ד יוסף ואמר לי לשאול את הרב יוסף חיים מזרחי כי הוא היה קשור עמו בעריכת הסידור "יחזה דעת", וענה לי הרב הנ"ל במכתב בזה"ל: הרב זצוק"ל היה מתנגד לכל שינוי שהוא ע"פ כללי דקדוק לשון המקרא וכל שכן מסברא, אלא אם כן הדברים נראים נחמדים ויפים ומוכרחים, אבל כמה פעמים אמר לי שאם אפשר ליישב אותו גם ע"פ הדקדוק - זה טוב ונאה לעשות כן. וכיון שהרב לא היה מונח בכל משפטי חקירות הדקדוק ובניינים ופעלים וכו', אז כל דבר שראה בדברי הנאמ"ן ומצא חן בעיניו ומתוך דברי הנאמ"ן נשמע

שהוא מוכרח והוא טעות גמורה, אז החליט כמוהו. אבל היו מקרים שהרב היה שואל אותי בענין מסויים ואני הייתי משיב לו בכתב (דרך ידי"ן הג"ר אליהו שטרית), והרב היה מקבל הדברים וְחוֹזֵר בּוֹ ממה שחשב בתחילה כנאמ"ן. ולדוגמה בענין ברכת "לישב" שרצה לדעת על מה אנחנו סומכים לומר "לישב" בחירק, וכן "לילך" "לידע" וכיוצא וכו'. והשבתי לו בכתב והדפס הדברים ב"חזון עובדיה" (אבל הוסיף נופך משל, ועל הנופך השיג עליו הנאמ"ן באו"ת), וכן בענין "בעיתו בארץ" חזר בו אחר שהבאתי לו מ"ש מהרח"ו בענין, וכן עוד כמה דברים שהובאו בחזו"ע, אבל לצערי לא כל דבר היה שואל אותי, כי אם היה שואל אותי והייתי מסביר לו בטוטו"ד שורש הניקוד שלנו בודאי שלא היה משנה כנאמ"ן, כי אמר לי כמה פעמים פא"פ שאין דעתו נוחה כלל וכלל מהשינויים בדקדוק של הנאמ"ן, וכמו שהעיד בגדלו הראש"ל הג"ר יצחק יוסף בהסכמתו לסידור "סוכת דוד" ומצורף בריש הקונטרס הנוכחי, וחלק מהדברים נכתבו בספר "רבנו" של הג"ר אליהו שטרית. עכ"ל. [וזה הסיבה שרבך הי"ו השבוע דיבר נגדו...]. ולפי דבריו יש להסביר את התופעה בהסכמתם של גדולי ישראל לסידור רבי שבתי סופר. ודוק.

ח. מ"ש בעמוד 116 - לך נא וראה מ"ש בספר "נשמת חיים" הנ"ל בענין זה. דברים נפלאים.

ט. מ"ש בעמוד 118 - שכן דעת הגרי"ח לומר "וצפינו", לפי הכתוב בספר "נשמת חיים" הנ"ל בענין זה, אין שחר להוכחה זו, עיין שם דברים נפלאים.

י. מ"ש בעמוד 122 "הרב סופר הי"ו" - וכי הוא חבר שלך? על אחיך כתבת בהקדמה "... הרה"ג רבי אריה שליט"א ועל אדם ענק שבענקים, ראש ישיבה, מחבר ספרים מלאי תוכן תורני וחידושים אדירים, אתה מכנהו כילד בת"ת? ממש בזיון התורה שאין כדוגמתו, וזה רק בגלל שכתב כמה מאמרים נגד השינויים שבסידור "איש מצליח", מה קרה? אסור להעיר? הרי אתה ורבך וכל סייעת מרחמוהי כותבים השכם והערב, שאתם שמחים ואדרבה אתם חפצים שיכתבו ויעירו עליכם וכו' וכו', אבל תכלית' מה קורה? כאשר מעירים עליכם אתם מבזים ומכנים את המעיר בכל מיני גינויים כאילו הוא ח"ו משוקץ ומתועב שאסור להזכיר את שמו. [א"כ, זה גילוי מילתא שמה שאתם כותבים זה רק להצדיק את מעשיכם שאתם כותבים נגד אחרים... והבן].

יא. מ"ש בעמוד 124 בענין "קראת אותו" - כדאי שתעיין ב"קול יעקב" שבסוף סידור "עוד יוסף חי" (מהדורת תשע"ז) מה שכתב ליישב נוסחת הסידורים שכתבו "אותו". [לא אלאה אותך בציונים לספריו של הרב מזרחי, הם נפוצים על כל פני תבל, חבל שאתה לא מעיין בהם].

יב. מ"ש בעמוד 132 "מדקדק" - בודאי כוונתך ללעוג לרב מזרחי הנ"ל, כאילו שאינו מדקדק באמת, רק אתם מדקדקים, תדע לך שהנ"ל מפיץ את הדקדוק לא פחות מכל חכמי ישיבת כסא רחמים, הן במסירת שיעורים בכל העולם והן בהפצת הסידורים שלו והן

בהגהת סידורים רבים אחרים, אלא שהוא כצינים בעיניכם ולכן אתה מלזל בו וקראו "מדקדק" במרכאות כפולות, ללעוג על מה שכתב לו הגרע"י זצוק"ל בהסכמה לסידור "יחזה דעת". טוב, לא פלא, זו דרככם, כפי שכתבתם על ג"ר יעקב חיים סופר שליט"א, וכפי שמדבר רבך בעלונים האחרונים על גדולי ישראל, וכך לכל מי שעומד נגד דרככם... ואח"כ אתם נותנים מוסר לכתוב בדרך כבוד וענוה וכו' וכו'. הכל מס שפתיים, להבדיל כמו אחינו החילונים שחופש הביטוי מותר רק להם, "רוממות הדמוקרטיה בפייהם וחרב פיפיות בידיהם".

מכל מקום, בענין זה הדברים שכתב הרב מזרחי במחזור לסוכות בענין זה - אדרבה הוא לא "שכח" הוא רק בא להסביר את השע"ת וכדי להמעיט את התמיה עליו, כי הדרך הנכונה היא שקודם צריך להבין את מי שאתה בא לחלוק עליו, לא כמוכם שהרבה פעמים אתם צועקים חמס ובכלל אתם לא מבינים מה המעירים רוצים מכם, וכן"ל ששלל פירוש תוחלת, מפני שבבשון צפיה (תוחלת) לא מצינו במקרא אצל העינים. ולפלא עליך שאתה לא יודע לקרא בעיון ולא מבין אפילו דבר קל שבקלים ממה שכתוב שם להדיא, וזה מרוב הלהיטות שלכם לדחות בלי להבין את השני היטב.

יג. ראיתי שאתם עומדים להוציא חוברת נוספת בענין הניקוד של "מטובך" וכו' - אמנם הרב מזרחי כתב בענין זה בקצרה במבוא לספר הנ"ל, אבל לאחרונה ראיתי פרסום על הרב מזרחי שעומד להוציא לאור ספר שלם בענין זה, לדרישתם של כל אותם שלומי בני ישראל שלא רוצים לשנות את מנהג אבותיהם. אולי תחכו לו שיוציא ואז אם יהיו לכם תשובות נכונות תכתבו.

קנצי למלין אשים, אני ממליץ לך לקרוא את החיבור של הרב מזרחי "נשמת חיים" כי יש שם הרבה תשובות להשגותיכם, אף שבטוחני כי לא תחזרו בכם לעולם, אבל כדאי שתדעו כי ישנם תשובות נכונות יותר מאשר מה שכתוב בשו"ת ברכת אהרן של הרב בוארון (שבטוחני כי עליהם רמז הרב מזרחי במבוא שלו שעדיף שלא היו כותבים מה שכתבו בשם הדקדוק). מה שמעניין שאתם מביאים את כל התשובות הכי תמוהות על השגותיכם, כאילו רק אלו התשובות, ואז אתם דוחים אותם כקש נידף, כמו שרבך הביא בעלון כמה תשובות על "הגפן" בפרט מאותו יהודי שלא מבין בדקדוק מאומה (אני מכיר את האיש ואת שיחו, חיבר ספר פילוסופי, ונפגע קשות על שרבך שפך את דמו ברבים בהזכירו את שמו להדיא, על אף שהוא בעצמו מכבדו), כאילו יש ממש בדבריו, ואז אתם דוחים ומזלזלים בתשובה. למה שלא תביאו את דברי הרב מזרחי מ"ש במבוא לספר הנ"ל, שכתב בענין זה בקצרה והבטיח להאריך במקום אחר בענין זה, ותדחו את תשובתו הרמת'ה (אם יש לכם תשובה). אבל בדרך ענוה וכבוד וכו' וכו' כמו שאתם דורשים ומבקשים מאחרים, ולא בדרך של זלזול כמו הספר הזה. תכבדו את עצמכם.

בברכה"ת ולומדיה הצב"י משה כהן יצ"ו